

Борис ВАНЦАК
Олександр СУПРУНЕНКО

ПОДВИЖНИКИ УКРАЇНСЬКОГО МУЗЕЙНИЦТВА

*Григорій Кир'яков
Федір Камінецький
Катерина Скаржинська
Гнат Стезлецький*

Управління культури Полтавської облдержадміністрації

Центр охорони та досліджень пам'яток археології
управління культури Полтавської облдержадміністрації

Борис ВАНЦАК, Олександр СУПРУНЕНКО

**ПОДВИЖНИКИ
УКРАЇНСЬКОГО МУЗЕЙНИЦТВА**

(Григорій Кир'яков, Федір Камінський,
Катерина Скаржинська, Гнат Стеллецький)

Ukrainian Museums Champions

(Grigory Kiryakov, Fedor Kaminsky,
Katherine Skarzhynska, Gnat Stelletsyky)

Полтава — 1995

В 17. **ВАНЦАК Б.С., СУПРУНЕНКО О.Б. Подвижники українського музейництва: (Григорій Кир'яков, Федір Камінський, Катерина Скаржинська, Гнат Стеллецький).** — Полтава, 1995. — (Упр. культури Полт. облдержадміністрації. Центр охорони та досліджень п-к археології). — 136 с.: 21 іл.

Видання висвітлює життєвий і творчий шлях кращих представників Лубенського осередку археологічного збиральництва кінця ХІХ — початку ХХ ст. — краєзнавців, колекціонерів, просвітніх діячів, науковців, музейників Г.С.Кир'якова (1805-1883), Ф.І.Камінського (1845-1891), К.М.Скаржинської (1854-1932) та Г.Я.Стеллецького (1878-1949) і доповнене рядом архівних документів, опублікованих вперше. Для широкого кола шанувальників вітчизняної історії та культури, археології, музейних працівників, краєзнавців.

Рецензенти — доктор історичних наук **І.Г.Шовкопляс**,
доктор історичних наук **О.В.Сухобоков**.

Публікується згідно плану роботи управління культури Полтавської облдержадміністрації на 1995 р. та рішення Наукової ради Центру охорони та досліджень пам'яток археології від 17.04.1995 р.

© Ванцак Б.С., Супруненко О.Б., 1995.

ПЕРЕДМОВА

Автори цієї роботи далекі від наміру говорити про місто Лубни на Полтавщині як про «центр Всесвіту». І все ж беремо на себе сміливість твердити: люди й події, про які йтиме мова, зацікавлять читача в будь-якому куточку України. Чому?

Лубни — одне з найстародавніших українських міст, засноване близько 988 року давньоруським князем Володимиром Святославичем. Уже перша літописна згадка про нього під 1107 роком з'явилася у зв'язку зі славетною перемогою руських воїнів над нападами — половцями саме під цим форпостом державності у Посуллі.

Відтоді чимало сталося подій, відомих не тільки в Україні, але й поза її межами. Це і останній бій Северина Наливайка 1596 року на Солоницькому полі. І розквіт та занепад Вишневещини з центром на лубенській Замковій горі — Олександрівському замку. І відкриття 1707 року першої в Україні Польової аптеки. І вихід 1905 року першої на Наддніпрянщині газети українською мовою «Хлібороб»...

В археологічному плані з околицями Лубен пов'язане відкриття 1873 року українського палеоліту — Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки, створення першого в Лівобережній Україні приватного краєзнавчого музею, проведення чи не найперших у Посуллі археологічних розкопок.

А скільки чудових імен пов'язано з цим краєм! Про деякі ми й поставили собі за мету розповісти. Мова піде насамперед про

тих, хто стояв біля витоків археологічних досліджень та музейництва в Україні. І в цьому плані Лубни — своєрідний Пьемонт.

Сподіваємося, читач не розчарується, ознайомившись з цією невеликою книгою, бо вона містить чимало цікавих фактів з історії розбудови нашої культури і науки, і тішимо себе надією, може посприяти багатом у становленні національної самосвідомості.

Безумовно, крім Григорія Кир'якова, Федора Камінського, Катерини Скаржинської та Гната Стеллецького, археологічний і музейницький напрямок у діяльності лубенських краєзнавців представлений цілою плеядою імен. Це етнограф Сергій Кульжинський, колекціонер Федір Ізмайлов, історик та археолог Василь Ляскоронський, музейники Іван Плєскач та Іван Горенко. Кожен з них претендує на висвітлення життєвого і творчого шляху в окремому виданні. Але це — справа майбутнього.

Пропонована робота, завершена у цілому ще 1990 року, все ж побачила світ. Перший і третій розділи книги написані Олександром Супруненко за участю Бориса Ванцака, другий — Олександром Супруненко, четвертий — Борисом Ванцаком. До п'ятого розділу ввійшли архівні документи, що доповнюють наведені нариси про лубенських шанувальників старовини.

Розділ перший

СЕНСАЦІЯ ГІНЦІВСЬКОЇ СТОЯНКИ

Григорій Степанович Кир'яков

Третя чверть XIX ст. в Україні припадає на становлення археологічної науки й активне накопичення нею фактичного матеріалу¹. Значну роль у цьому процесі відігравали перші археолого-краєзнавчі зібрання², діяльність краєзнавців, котрі походили як із дворянського, так і з різночинного середовища. Більшість археологічних зібрань того часу були невеликими, найчастіше об'єднаними з колекціями рухомих пам'яток образотворчого мистецтва, геологічними, архівними та етнографічними матеріалами. Археологічним знахідкам у них відводилось місце своєрідних раритетів — цінних, але рідко вживаних речей.

У 1860—1870-ті рр. на Полтавщині починають активно формуватися особисті збірки³. В більшості їх були представлені випадкові археологічні матеріали, та лише в кількох вони переважали.

Невелика група шанувальників старожитностей з'явилася і в м. Лубни, де в кінці XIX ст. було закладено фундамент сучасних музейних зібрань Полтавщини. Серед лубенських колекціонерів слід назвати землевласника, цукрозаводчика і земського діяча І.М.Леонтовича, службов-

ця Ф.М.Ізмайлова та дружину генерала, землевласника і кіннозаводчика К.М.Скаржинську.

Але найвиразнішою серед зібрань 70-х рр. XIX ст. була колекція власника маєтку в с. Гінці Лубенського повіту Григорія Степановича Кир'якова (1805—1883)⁴.

Г.С.Кир'якову в історії української археології не поталанило. Тільки сучасники згадували його як людину, котра вперше виявила український палеоліт — Гінцівську пізньопалеолітичну стоянку. Про це писали її перший дослідник Ф.І.Камінський⁵, його університетський педагог, відомий київський геолог К.М.Феофілактів⁶, граф О.С.Уваров⁷, Я.Ф.Ставронський⁸ та єдиний радянський дослідник М.І.Березін⁹.

Певно, крім кількох згадок про участь у виставці до III Археологічного з'їзду в Києві¹⁰ та про деякі предмети у зібранні Г.С.Кир'якова, на сторінках археологічних видань¹¹ майже ніяких відомостей про нього не з'являлося. Та у фонді К.М.Скаржинської в Державному архіві Полтавської області (ДАПО) збереглися деякі документи Г.С.Кир'якова і його родини.¹² Чимало цікавих матеріалів зібрано у 1980-х роках. А «Каталог» Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства зберіг відомості про археологічну збірку гінцівського поміщика¹³.

Г.С.Кир'яков проходив зі старовинного дворянського роду, що дав країні не тільки поміщиків, але й хоробрих офіцерів, спортсменів, художників, представників педагогічної інтелігенції. У 1858—1872 рр. Григорій Степанович був предводителем дворянства, одним із мирових суддів Лубенської округи. Освіту отримав, як і його батько С.Г.Кир'яков¹⁴, у Одесі. Володів у с. Гінці селітряним заводом, винницею, збудував вітряк. Від діда та батька йому дістався великий одноповерховий будинок, спорудже-

ний ще в кінці XVIII ст., з бібліотекою і збіркою картин та інших предметів мистецтва. У батька, Степана Григоровича, не раз гостювали художники і письменники. Родинні перекази пов'язують зі щирою гостинністю Степана Григоровича відвідини Гінців Т.Г.Шевченком¹⁵. Бував тут і О.С.Афанасьєв-Чужбинський. У свою чергу Г.С.Кир'яков намагався продовжити меценатські традиції батьків і не без підстав міг пишатися досягнутим.

Г.С.Кир'яков отримав свідоцтво на відкриття в с. Духове за особисті кошти народного училища. У 1874 р. спробував організувати дослідження складу виявленої ним мінеральної води і намагався налагодити її видобування. Протягом 1872—1875 рр. подарував Лубенській чоловічій гімназії, її кабінету природничої історії та фундаментальній бібліотеці предмети музейного значення — документи, фольклорні записи, палеонтологічні й археологічні знахідки, гербарій. В ДАПО збереглися вдячні листи Г.С.Кир'якову від директора гімназії М.Т.Симонова (Номиса).¹⁶ В цей час краєзнавчий кабінет-музей при гімназії поповнювали дари кращих представників громадськості¹⁷. Завідував кабінетом Ф.І.Камінський, педагог-народник, краєзнавець і археолог.¹⁸ Контакти Кир'якова з цими людьми і визначили характер подальших історико-археологічних пошуків власника Гінців.

У 1876 р. Г.С.Кир'яков був обраний дійсним членом Російського географічного товариства.¹⁹ Збереглися автографи його статей для «Русского вестника» (1858—1860 рр.) — «Про селянську реформу», «Про селянські садиби» та «Про заходи уряду щодо поліпшення кредиту», які характеризують публіцистичний хист автора.²⁰ Зауважимо, що Григорій Степанович був кандидатом у члени Губернського комітету для визволення селян від Лубенського по-

віту і брав участь у підготовці документів реформи 1861 р.²¹ Збереглося також листування Г.С.Кир'якова з В.Б.Антоновичем, Ф.І.Камінським, П.П.Семеновим, К.М.Феофілактовим та ін.²²

Привертає увагу археологічна діяльність Г.С.Кир'якова, до якої він залучив родичку — молоду дружину свого дядька К.М.Скаржинську.²³

Під час господарських робіт на території Гінцівського маєтку у 1871 р. Г.С.Кир'яковим зроблене випадкове відкриття пізньопалеолітичної стоянки, першої з виявлених в Україні.²⁴ Кир'яков знайшов кістки викопних тварин і визначив їх як залишки мамонта. Він зібрав і зберігав їх протягом майже двох років. Дізнавшись про організацію кабінету-музею при гімназії — передав кістки для ознайомлення з ними всіх бажаючих, насамперед молоді. Маючи певні знання з класичної археології, володар Гінців не здогадувався про природознавчі проблеми, пов'язані з першими кроками первісної археології в Росії²⁵. Тому й гінцівські знаряддя з каменю не збереглись, а розійшлися «у вигляді грошей» серед дітей Кир'якова.²⁶ В свою чергу, завдяки подарунку Г.С.Кир'якова, Ф.І.Камінський довідався про знахідку і через деякий час оглянув її місцезнаходження. Безперечним науковим здобутком Ф.І.Камінського стало відкриття палеолітичного поселення в Гінцях, ґрунтовні висновки про заселення Росії і Посулля в епоху кам'яного віку, датування пам'ятки, залучення до робіт спеціаліста-геолога і публікація матеріалів про це.²⁷ Заслугою ж Г.С.Кир'якова стало сприяння роботам Ф.І.Камінського і К.М.Феофілактова, опанування певних елементів тогочасної археологічної методики ведення робіт. Після відвідин Ф.І.Камінського, з 1873 р. Г.С.Кир'яков почав регулярно збирати знаряддя з кременю і

кістки викопних тварин, виявлені випадково на території Гінців. Це тривало до 1883 р.²⁸ Таким чином, погляди деяких дослідників, котрі зовсім виключають участь у, без перебільшення, сенсаційному відкритті першої пізньопалеолітичної стоянки Східної Європи Г.С.Кир'якова, уявляються не обгрунтованими.²⁹

Г.С.Кир'яков здійснював обстеження околиць сіл Гінці, Духове, Клепачі Лубенського повіту. Ним виявлені перші археологічні знахідки в ур. Пурпурівщина поблизу Клепачів (шиферні прясла, керамічне рибальське грузило, фрагменти ліпного посуду³⁰). У 1873 р. в одному з шести курганів групи, розташованої поряд з цим урочищем, ним досліджено давньоруське поховання, що супроводжувалося срібною дротяною обручкою з розімкнутими кінцями.³¹ Ці роботи передували розвідкам Ф.І.Камінського в Клепачівській окрузі³², а дані про місцезнаходження Кир'яков повідомив лубенському археологу. У зруйнованому кургані в Лохвицькому повіті Г.С.Кир'яковим було частково розчищене поховання скіфського часу, що супроводжувалося бронзовими тригранними наконечниками стріл — «1 крючкуватим, 2 жолобковими, 1 коритчастим та 1 гладеньким»³³.

1876 р. поряд з ур. Городище, неподалік від Клепачів (певно, в ур. Осакове, де раніше вів розкопки Ф.І.Камінський³⁴), Г.С.Кир'яков і К.М.Скаржинська дослідили курган давньоруського часу висотою 0,9 м і діаметром 7 м, що містив здійснене за християнським обрядом поховання в ямі під насипом. Серед інвентаря, що його супроводжував, були виявлені: срібна дротяна сережка з сердоліковою намистиною³⁵, два прості перснеподібні скроневі кільця, шиферний хрестик³⁶. Поховання було датоване дослідниками «великокнязівським» часом. Розкоп-

ки супроводжувались порівняно детальним описом робіт, що знайшло відображення у каталожних описах.³⁷

У 1875 р. Г.С.Кир'яковим планувалася подача «прохання» лубенському громадському голові про дозвіл ведення розкопок «за свій рахунок на Лубенській горі і на Валу»³⁸, тобто, досліджень на місці городища літописного «міста» Лубен та замчища Вишневецьких — колишнього Олександра. Доля цього починання поки що залишається невідомою. 1879 р. Г.С.Кир'яков в ур. Княжа Гора в Гінцях досліджує кілька курганів, серед знахідок у яких виявлені 14 тригранних бронзових наконечників стріл скіфського часу і срібна обручка.³⁹

Археологічне зібрання Г.С.Кир'якова, хоча й було відоме дослідникам — В.Б.Антоновичу, Ф.І.Камінському, Д.Я.Самоквасову — налічувало лише 150 предметів.⁴⁰ Частина знахідок експонувалася на виставці до III Археологічного з'їзду у Києві 1874 р. і ввійшла до «Указателя виставки»⁴¹. Про деякі дізнаємося з публікацій. Наприклад, кам'яна свердлена сокира епохи раннього бронзового віку з с. Жовнін Золотоніського повіту, яка вважалася Г.С.Кир'яковим неолітичною, була названа Ф.І.Камінським⁴² серед знахідок із Посулля.

У колекції був картон з 53-ма виробами з кременю і 29 викопних кісток тварин, знайдених на ділянках зруйнованого культурного шару Гінцівської стоянки⁴³, кілька прясел з ур. Пурпурівщина, сережка й інші прикраси з Верхнього Валу в Лубнах, кам'яні сокири з околиць Гінців (останні пов'язувались Г.С.Кир'яковим зі знахідками палеолітичної доби)⁴⁴, а також матеріали згаданих вище розвідок гінцівського мешканця. Тільки завдяки опису колекції Кир'якова збереглися відомості про розкопки

О.С.Афанасьєвим-Чужбинським давньоруських курганів між сс. Лукім'я та Мацківці, здійснені у 1850-х рр.⁴⁵

Для сучасника це взагалі невідомий факт, адже коли хто й знає О.С.Афанасьєва-Чужбинського, то передусім як літератора, ще — як приятеля Т.Г.Шевченка, про якого одним із перших написав спогади. Олександр Степанович уродженець с. Ісківці Лубенського повіту. Саме завдяки цьому, що загальновідомо, в Ісківцях, іще в кількох селах повіту й Лубнах у 1843—1846 рр. неодноразово бував Тарас Григорович, про що потім згадував в «Археологічних нотатках» і низці художніх творів (це, зокрема, засвідчено в «Шевченківському словнику», «Спогадах про Тараса Шевченка» та ін.).

Оздобою колекції Кир'якова була частина золотої давньоруської прикраси — «три великі медальйони та чотири малих, з'єднаних ланцюжками», прикрашених емаллями⁴⁶. Певно, це були кілька колтів та елементи нагрудного ланцюжка («чепи»), орнаментовані емалєвими візерунками. Виходячи з опосередкованих даних, вони придбані Г.С.Кир'яковим у Києві й походили з одного зі скарбів, знайдених у районі Десятинної церкви на початку 1870-х рр. Подальша доля цих найяскравіших речей колекції поки що невідома, хоча вони могли бути подаровані Археологічному музеєві університету св. Володимира.

У списку членів III Археологічного з'їзду знаходимо й прізвища Г.С.Кир'якова та Ф.І.Камінського⁴⁷. Проте, обидва не мали змоги взяти участь у його роботі: один — за станом здоров'я, другий — через сімейні незгоди.

Щодо долі зібрання Г.С.Кир'якова, то вона досить характерна для свого часу. Майже повністю археологічна колекція увійшла до складу більш значного зібрання К.М.Скаржинської (1854—1932), яка отримала маєток у

Гінцях у спадок після смерті господаря 17 (29) липня 1883 р.⁴⁸ Найвірогідніше, що саме Г.С. Кир'яков був людиною, яка сприяла зародженню потягу до колекціонування у майбутньої фундаторки музею у Круглику під Лубнами.⁴⁹ К.М.Скаржинська та Ф.І.Камінський зберегли паспортні дані знахідок Г.С.Кир'якова у «Каталозі» зібрання Лубенського музею⁵⁰. Згодом вони були перенесені в інвентар Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства І.А.Зарецьким⁵¹ і, таким чином, залишились у полі зору дослідників — В.Г.Ляскоронського, М.Я.Рудинського, Ю.Ю.Моргунова та ін.⁵² Численні родичі Г.С.Кир'якова активно сприяли поповненню музею К.М.Скаржинської в кінці ХІХ ст., в тому числі й археологічними знахідками.⁵³ До нашого часу дійшло більше третини речей із колекції гінцівського поміщика, переважно у депаспортизованому стані. Вони зберігаються у Полтавському краєзнавчому музеї (ПКМ).

Археологічна діяльність і зібрання Г.С.Кир'якова були одними з перших на Лівобережжі і в Посуллі. Зокрема розкопки його поклали початок археологічним дослідженням на сучасній Полтавщині і Лубенщині, сприяли становленню музею К.М.Скаржинської, знайомству дослідників, а відтак — і ширших кіл населення із старожитностями краю. Без ідей, колекцій і натхненної діяльності Г.С.Кир'якова та Ф.І.Камінського навряд чи було б можливим і створення Лубенського музею К.М.Скаржинської у Круглику, про який мова далі.

Не зайве згадати і про нащадків. Син Г.С.Кир'якова, П.Г.Кир'яков, штаб-ротмістр, до 1901 р. командував сторожею на посту на кордоні з Польщею, потім переїхав на Лубенщину. Коли померла його дружина Євгенія Володимирівна, — їхніх дітей узяла на виховання родина Скар-

жинських. О.П.Жежелевська (Кир'якова) згадувала, що навчали дітей завідувач музею С.К.Кульжинський та О.Ф.Пестель — внучата племінниця відомого декабриста, що вела й господарство Скаржинських.⁵⁴

Коли К.М.Скаржинська 1906 р. виїхала до Швейцарії — взяла з собою племінницю-підлітка Ольгу Кир'якову, яка здобула там освіту, повернувшись у 1916 р., працювала сестрою-жалібницею в Лубенській земській лікарні, згодом виїхала в Черкаси й до останніх днів (померла 1988 р.) жила там у Д.Г.Нарбута — сина відомого українського та російського графіка, ректора Української Академії мистецтв Г.І.Нарбута. А справа в тім, що старша сестра Ольги — В.П.Кир'якова була дружиною Г.І.Нарбута.⁵⁵

Віра Павлівна закінчила в Києві курси інструкторів гімнастики, стала вчителькою Лубенської жіночої гімназії. 1912 р. до Лубен приїхав Нарбут, познайомився з Кир'яковими, покохав Віру, й вони одружилися. Завдяки цьому визначний митець не раз приїздив на Лубенщину. «У своїх архітектурних акварелях, — як згадувала вона, — із великим настроєм і смаком зобразив дерева парку та руїни в Гінцях.» Відомий і його малюнок будинку Скаржинської у Круглику. У бабусь скуповував старовинні сорочки, плаhti. Коли 1924 р. влаштовувалась посмертна виставка творів Г.І.Нарбута, Віра Павлівна взяла найдіяльнішу участь у її підготовчому комітеті. Сучасник, Ф.Єрнст, писав тоді: «Праця комітету могла здійснитись особливо завдяки тій щирій відданості справі, яку виявила... дружина художника В.П.Нарбут».⁵⁶

Після смерті Г.І.Нарбута Віра Павлівна одружилася із залізничником Б.М. Лінкевичем. Цікавий епізод їхньої спільної біографії. Ось довідка: «Гр. Лінкевич Віра Пав-

лівна перебувала в партизанському загоні в тилу ворога на посаді підпільника з 21 вересня 1941 р. по 15 березня 1944 р.» Це — участь у складі підпільної групи Івана Кудрі в Києві (разом із чоловіком та його братом Є.М.Линкевичем); але й після визволення Києва вона виконувала розвідувальні завдання в Західній Україні.⁵⁷

На згадану вище виставку творів Г.І.Нарбута подавав його малюнки іще один син Г.С.Кир'якова — А.Г.Кир'яков, що працював у Лубенському банку, зокрема, карикатуру 1914 р. з таким підписом: «Франц Йозеф, сукин син — старик!» та інші антивоєнні малюнки періоду Першої світової війни. У будинку А.Г.Кир'якова був справжній музей, частину експонатів із якого він згодом передав міському краєзнавчому музеєві. В.Ф.Синицька, яка в 20-х роках дівчиною з батьком квартирувала в будинку Кир'якова, згадувала, що Андрій Григорович «був людиною чудовою, наділений багатьма талантами: скульптора, графіка, селекціонера, оповідача...»⁵⁸

Цікаві спогади залишив онук Г.С.Кир'якова Микола Павлович — колишній офіцер царської армії. Не минули його сталінські репресії, які він позначив пунктирно: Далекій Схід, Пермська область... Вже у 85-річному віці в Москві брав діяльну участь у роботі Всесоюзного центру перекладів. Його спогади (їх передано в Лубенський міський державний архів) містять багато цікавого, зокрема, з історії роду Кир'якових і Лубенщини взагалі. Так, він повідомив, що чоловіком його тітки Т.Г.Кир'якової був М.О.Бузановський — спочатку ординарець, а потім ад'ютант славнозвісного генерала М.Д.Скобелева, а вона — сестрою-жалібницею при його штабі.

Нарешті, серед інших цікавих згадок і така. За родинним переказом І.Ю.Репін, подорожуючи по Україні з ме-

тою пошуків прототипів до своєї картини — «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», побував і в Гінцях, де змалював дядька Миколи Павловича — Степана Григоровича Кир'якова «запорожцем у бурці». На запит щодо цього надійшла така відповідь ученого секретаря Третьяковської галереї В.М.Петлюшенко: «М.П.Кир'яков передав у відділ рукописів Державної Третьяковської галереї фотографію свого дядька Кир'якова і подав маловідомі свідчення про перебування І.Ю.Репіна в Лубнах.⁵⁹ Ці відомості, як і родинний переказ про те, що С.Г.Кир'яков позував Репіну для його картини «Запорожці», здались нам цілком заслуговуючими довіри. Схожість є виразна, хоча й не абсолютна».⁶⁰

Отож, славетним виявився родовід Г.С.Кир'якова. Розпорошила його доля, але лишив він міцний і добрий слід.

Розділ другий

СЕРЕД ПЕРШИХ АРХЕОЛОГІВ УКРАЇНИ

Федір Іванович Камінський

Ім'я Федора Івановича Камінського (1845—1891), одного з піонерів вивчення пам'яток найдавнішого минулого нашої батьківщини, довго було відоме лише спеціалістам-археологам та літературознавцям. Хоча скромний педагог і бібліотекар став не тільки автором яскравих археологічних відкриттів європейського масштабу, але й проявив себе як сумлінний дослідник — історик і літературознавець, дбайливий збирач і талановитий музейний працівник.

Досить вузьке коло джерел, із яких ми дізнаємося про життя та дослідницьку діяльність Ф.І.Камінського. Крім окремих згадок про відкриття, деякі біографічні відомості містяться у «Некролозі» дослідника¹, невеликій замітці М.Ф.Сумцова², роботах відомих учених П.Й.Борисковського³, І.Г.Шовкопляса⁴ та Є.В.Махно⁵. Для відновлення біографічних подробиць і знайомства з археологічними дослідженнями Ф.І.Камінського важлива і його епістолярна спадщина. Частина документів, за свідченням В.Г.Ляскоронського, була знищена Камінським перед смертю у Круглику під Лубнами⁶, інша — збереглася у фонді К.М.Скаржинської в ДАПО⁷, деякі — в архіві Петербурзького ПМК Російської АН⁸, де є кілька відкритих листів дослідника⁹, і в науковому архіві ПКМ.¹⁰

Федір Іванович народився в містечку Кежан-Городок Мінської губернії в сім'ї священника, там же закінчив ду-

ховне училище. Потім учився в Переяславській духовній семінарії. Закінчивши курс, мріяв продовжити освіту в університеті, але за російськими законами того часу зроби́ти це було дуже важко. Тому він став вільним слухачем фізико-математичного факультету Київського університету¹¹, в стінах якого слухав лекції відомих учених К.М.Феофілактова, В.Б.Антоновича та ін. Після закінчення університетського курсу переїхав до Переяслава, став учителем російської мови в духовному училищі¹², викладав і в приватному жіночому пансіоні. На багатій історичними пам'ятками переяславській землі у нього прокинулася зацікавленість найдавнішим минулим країни. Вже 1870 р. датоване свідоцтво, видане дослідникові Московським археологічним товариством на право проведення розкопок курганів у Полтавській та Мінській губерніях.¹³ Ф.І.Камінський розкопує кілька курганів поблизу Переяслава та в околицях містечка Кежан-Городок Мінської губернії. Досліджує кургани X-XIII ст., частина знахідок із яких збереглася і експонується в музеях Полтавщини. Проводив розкопки Ф.І.Камінський за допомогою слухачів училища та семінарії, які радо сприяли молодому педагогу. Але це не могло не викликати нарікань у деяких «моралістів» із керівництва училища. До того ж, у 1871 р. в одній із київських газет з'явилася стаття, написана учителем, у якій він викривав зловживання тодішніх переяславських чиновників. Це не минає даремно*. Здібного педагога переводять у Хорольське повітове училище, де він знову виявляє свій яскравий освітянський хист.

* 5 лютого 1871 р. Ф.І.Камінський втратив дружину: вона померла у Переяславі; похована на цвинтарі Переяславської Бориславської церкви. (Метрична виписка від 12 березня 1871 р. про смерть Марії Вікторівни Камінської. //ДАПО. — Ф.222, оп. 1, од. зб. 826. — А.1).

Тим часом у м. Лубнах готувалися до відкриття другої в Полтавській губернії чоловічої гімназії. Її очолив прогресивний діяч — український етнограф і фольклорист, письменник і педагог Матвій Терентійович Симонов (псевдонім — анаграма Номис)¹⁴, також випускник Київського університету. Відкриття навчального закладу 3 вересня 1872 р. «викликало у населення Полтавської губернії велику радість». Гімназія була своя, земська, і громадськість робила все, щоб не відстати від урядових навчальних закладів.¹⁵ Вона складалася з трьох нижніх, пізніше — восьми корінних, одного паралельного та підготовчого¹⁶ класів. І хоча спочатку багато чого не вистачало, середній навчальний заклад став одним із найвідоміших на Полтавщині.

В ньому, зокрема, навчались такі відомі пізніше, діячі як письменники М.Г.Філянський, М.Е.Козаков, О.В.Донченко, академіки О.Г.Шліхтер, О.Е.Чичибабін, мовознавець П.Ф.Залозний, видатний психолог О.Ф.Лазурський та його брат В.Ф.Лазурський — домашній вчитель у родині Л.М.Толстого, композитор Б.В.Підгорецький та ін.

Призначаючи першого директора гімназії, попечитель Київського навчального округу на прощання пообіцяв «...дати такого вчителя підготовчого класу, ... яким би директор був постійно вдоволений». Справді, за словами М.Т.Симонова, «призначений попечителем Ф.І.Камінський виявився абсолютно незамінним»¹⁷.

Камінський переїхав у Лубни і розпочав викладацьку діяльність учителем підготовчого класу та бібліотекарем фундаментальної бібліотеки гімназії¹⁸. На педагогічній ниві у Лубнах Федір Іванович працював з 8 липня 1872 р. по 30 грудня 1882 р.¹⁹ Крім того, пізніше, у Лубенській жіночій гімназії викладав природознавство²⁰.

За ініціативою М.Т.Симонова та Ф.І.Камінського у чоловічій гімназії був створений перший у місті, та й на Полтавщині, навчальний музей краєзнавчого спрямування. Він містив невеликі збірки кабінетів зоології, ботани-

*Переяслав-Хмельницький. Давньоруський могильник
в уроч. Ярмарківщина — місце розкопок Ф.І.Камінського 1870 р.
Фото М.Корінного, 1990 р.*

ки, мінералогії, нумізматики, археології та палеонтології²¹. Зібрання формувалося як за рахунок подарунків різних громадян, так і шляхом цілеспрямованих збирань педагогічного колективу, учнів. Наведемо цитату з «Киевской старины»: «Окремі особи несли свої пожертвування для утворення бібліотеки і кабінетів. Жертвувались окремі твори, цілі бібліотеки, які складались із російської й іноземної літератури, рукописи царських указів, гетьманських універсалів, дарувались колекції монет як старовинних епох, часу Римської імперії, так і пізніших століть — від XIII до XIX, медалі, старовинна зброя, кольчуги, різні

археологічні предмети: хрести, три низки намиста, мідна сережка, мозаїчний камінець із храму Софійського, стародавня цеглина, крем'яні знаряддя, колекції мінералогічні й ботанічні, кістки мамонта, портрети та ін. ...Більшість пожертвувань слід вважати цінним внеском... у бібліотеку гімназії, а предмети археології і палеонтології кабінетів Лубенської гімназії фігурували у 1874 р. на виставці 3-го Археологічного з'їзду в Києві як цікаві речі глибокої старовини...

...Всього у бібліотеку було пожертвувано (головним чином за 1872—1877 рр.) більше 2000 назв (близько 4500 томів) книг і 130 рукописів»²².

Уся величезна кількість подарованих матеріалів потрапляла до рук Ф.І.Камінського. Він робив їх попередній опис, розділяв між кабінетними навчальними і фундаментальними збірками. М.Т.Симонов зазначав, що саме завдяки археологу Ф.І.Камінському справа у бібліотеці й археологічному кабінеті була поставлена добре.²³ Поступово Ф.І.Камінський формує яскраву збірку матеріалів, що зосе еджуються в археологічному кабінеті. Вона була значною мірою повнена завдяки самостійним розвідкам ученого й великою мірою завдяку цікавості спеціалістів. Організатори III Археологічного з'їзду запросили дирекцію гімназії представити колекцію кабінету на звітній виставці в Києві 1874 р. і запрошення було прийняте з вдячністю.

Навколо кабінету й ентузіаста-бібліотекаря формується група учнів, яких цікавлять питання краєзнавства і стародавньої історії. В різний час серед них були гімназисти О.Кир'яков та В.Ляскоронський, К.Бочкар'єв та ін.²⁴ На початку 1882 р. в гімназії виникає новий гурток, яким керує Ф.І.Камінський. Народницьке спрямування цього гуртка єднає в ньому також учнів і вчителів жіночої гімназії, міських службовців, лубенців-студентів Київського і Харківського університетів²⁵. Зі зміною керівництва та погіршенням репутації чоловічої гімназії у властей як політично неблагонадійного закладу приходять і певні органі-

заційні висновки: Ф.І.Камінського переводять до Прилуцької гімназії. Але невдовзі він був змушений залишити службу через хворобу (сухоти) і сімейні незгоди. Федір Іванович приймає запрошення лубенської благодійниці К.М.Скаржинської, стає родинним учителем дітей Скаржинських і переселяється в її маєток Круглик²⁶. Тут він живе до кінця своїх днів. Помер 20 березня (1 квітня) 1891 р.²⁷

Найбільш плідним виявився лубенський період життя Ф.І.Камінського. На Лубенщині він здійснює широкі археологічні дослідження. В 1873 р. відвідує місцезнаходження кісток мамонта у маєтку Г.С.Кир'якова в с. Гінці Лубенського повіту, виявлене випадково двома роками раніше.²⁸ Оглянувши одну з ям і провівши невеликі розкопки, він знайшов оброблені кремені, кілька кістяних виробів і залишки стародавніх вогнищ. Камінський констатував наявність тут культурного шару палеолітичної стоянки, що добре зберігся.²⁹ Результати досліджень були підкріплені геологічними обстеженнями, які на запрошення дослідника виконав його київський педагог, відомий геолог професор К.М.Феофілактів.³⁰ Робота Ф.І.Камінського «Следы древнейшей эпохи каменного века по р. Суле и ее притокам» була опублікована і зачитувалася в 1874 р. на засіданні III Археологічного з'їзду у Києві Д.Я.Самоквасовим³¹. У публікації наводилися відомості про речові знахідки епохи палеоліту-енеоліту і бронзового віку у Нижньому Посуллі, в тому числі й про місцезнаходження кременів біля с. В'язівок Лубенського повіту та в яру поблизу Лубенської чоловічої гімназії. Там же вміщений перелік знахідок кісток викопних тварин в околицях Лубен³², більшість із яких потрапила до музею Лубенської гімназії стараннями автора. Кожен факт такої знахідки обов'язково перевірявся Ф.І.Камінським, який робив геологічні описи навіть випадкових місцезнаходжень (с. Олександрівка, ур. Кулішеве).³³ Зауважимо, що сучас-

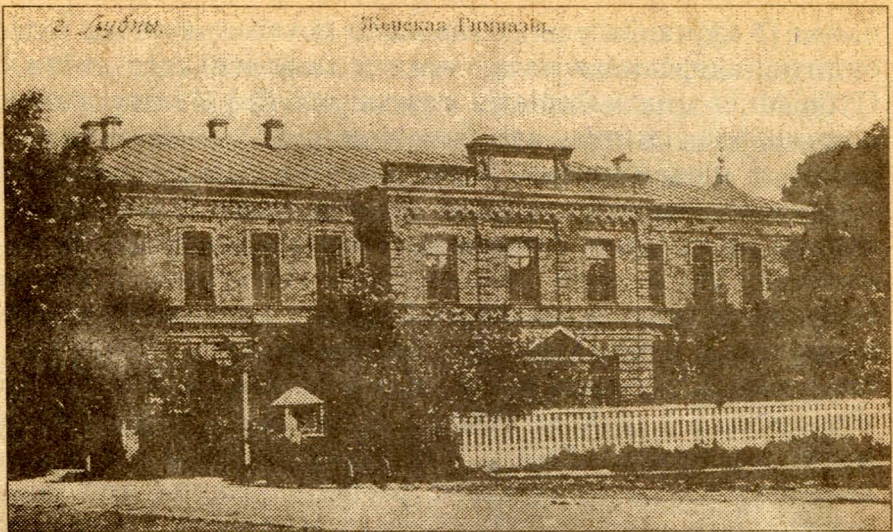

Лубни. Чоловіча гімназія. Фото поч. XX ст.

никами відзначалася геологічна підготовка лубенського педагога³⁴.

Навесні 1876 р. Ф.І.Камінський обстежує околиці сс. Карпилівка та Клепачі на Лубенщині, вперше докладно описуючи городище за 1,6 км на північний захід — північ від останнього села (городище скіфського часу в ур. Сад³⁵). Дослідник наводить опис укріплень городища, складає його перший окомірний план, указуючи форму і площу майданчика, стан його поверхні, наявність западин котлованів жител і ям, потужність культурного шару, називає характерні знахідки³⁶. Поряд, у лісі в ур. Осакове, виявляє рештки давньоруського могильника з 15 насипів. Два кургани у його складі були досліджені. У щоденниковому записі зафіксована стратиграфія насипів, їх розміри, обміри кістяків похованих та подано посилання на антропологічну літературу³⁷. Наведений і опис місцезнаходження в ур. Пурпурівщина (Парпурівщина), за 2,1 км на пів-

Лубни. Жіноча гімназія. Фото поч. ХХ ст.

ніч від Клепачів, та групи курганів на сусідньому мисі високого берега струмка.³⁸ Це урочище, розшукане у наш час лише завдяки опису Ф.І.Камінського³⁹, пов'язується за архівними джерелами з рядом яскравих давньоруських знахідок.⁴⁰

Весною того ж року Камінський досліджує кургани доби бронзового віку в ур. Роги біля с. Гінці. Виявлений у похованні розвал ліпного горщика з домішками товченого кварцу у тісті привертає увагу дослідника. Ф.І.Камінський відшукує аналогії цій кераміці і наводить їх (курган Переп'ятиха та ін.), але за досить своєрідним принципом — порівнюючи домішки у тісті горщиків.⁴¹

У 1881 р. лубенський археолог проводить розкопки чотирьох курганів в ур. Лиса Гора у Лубнах. Ці роботи були продовжені 1883 р. за фінансовою підтримкою і участю К.М.Скаржинської, засновниці знаного приватного музею у Круглику⁴². Всього на Лисій Горі було розкопано

понад 15 курганів, у яких виявлено поховання епохи міді-бронзи, скіфського часу, могилу половецького воїна.⁴³ Публікація цих матеріалів готувалася Ф.І.Камінським у останні роки життя, але (яка прикрість!) була знищена разом зі щоденниками перед смертю... Лише частково Лисогірські знахідки ввійшли до зачитаного (у відсутності автора) на засіданні Товариства Нестора-літописця 20 листопада 1883 р. його повідомлення «Розкопки (курганів скіфського типу) в околицях Лубен»⁴⁴, а згодом були використані у публікаціях В.Г.Ляскоронського⁴⁵. Нині частина речей із розкопок Ф.І.Камінського на Лисій Горі зберігається у фондах ПКМ⁴⁶. У зв'язку з проведенням нових досліджень 1984 р.⁴⁷ та встановленням атрибуцій депаспортизованих знахідок постало питання про нову публікацію комплексу лисогірських матеріалів з розкопок Ф.І.Камінського.

Крім досліджень на Лисій Горі, Ф.І.Камінський розкопав у 1882 р. насип великого кургану в ур. Замок (Замковщина) між Лубнами та Мгарським монастирем, у якому було виявлене впускне поховання та основна могила скіфської доби.⁴⁸ На особливу увагу заслуговує комплекс впускного поховання зарубинецької культури, що супроводжувалося ліпним горщиком та мискою, залишками жертвовної їжі (кістки свині та коня), а також ліпною орнаментованою курільницею⁴⁹, призначення якої точно визначене автором розкопок⁵⁰. У літературі наводиться інша дата розкопок — 1881 р.⁵¹, — за помилковим записом переписувача інвентарних книг музею.⁵²

У 1889 р. Ф.І.Камінський докопав розібраний релігійними фанатиками великий «курган св. Афанасія» поряд із будівлями Мгарського Спасо-Преображенського монастиря⁵³, де було виявлене поховання скіфського часу кінця V-IV ст. до н.е.⁵⁴ Він мав висоту більше одного сажня, діаметр — до п'яти. На ньому, за легендою, у 1654 р. востаннє молився константинопольський партіарх Афанасій, мощі якого зберігалися потім у Мгарському монас-

тирі. Землю насипу цього кургану віруючі рознесли жменями з собою, сподіваючись на чудотворну поміч причисленого до святих патріарха. Під насипом виявилось поховання, яке й дослідив 15 та 17 червня 1889 р. Ф.І.Камінський. Під час розкопок улітку того ж року ще двох курганів за участю Г.К.Зінченка під невеликими насипами були знайдені пограбовані у давнину поховання скіфської доби.

Опис, зроблений рукою лубенського археолога, зберіг склад речей поховальних комплексів. У найбільшому кургані — чоловіче поховання із залізним мечем, залишки сагайдака зі 130 бронзовими наконечниками стріл, рештками тканини і глиняним ліпним глечиком. У жіночій могилі третього кургану знайдений арибалічний чорнолаковий лекіф, прикрашений напівовальною пальметою, афінського виробництва, невелика чорнолакова антична чашечка, 12 бронзових наконечників стріл, два бронзових кільця і бронзова ворворка, скляна намистина, шматочок кристалічної сірки і бронзова жіноча шпилька-прикраса.⁵⁵ Судячи з опису, дослідження проводилися з притаманною Ф.І.Камінському детальністю та акуратністю. Матеріали розкопок, вивезені Г.К.Зінченком до Петербурга, після їх опрацювання в Археологічній комісії, потрапили до Історичного музею в Москві (сучасний Державний історичний музей Росії), де й зберігаються.⁵⁶ Вони датовані спеціалістами V-IV ст. до н.е.⁵⁷ Цікаво, що через 30 років після Ф.І.Камінського зазначені кургани знову стали об'єктами досліджень полтавського археолога В.М.Щербаківського⁵⁸, який вважав їх пограбованими⁵⁹. Залишки насипів курганної групи біля готелю Мгарського монастиря збереглися до нашого часу і можуть бути своєрідними пам'ятками історії археологічних досліджень на Полтавщині⁶⁰, та й на Україні взагалі.

За інвентарними записами у книзі надходжень Полтавського музею можна простежити і географію розвідок Лубенського археолога у Нижньому Посуллі.⁶¹

Результати досліджень Ф.І.Камінського значно збагатили уявлення про археологічні пам'ятки регіону. У 90-ті роки ХІХ ст. Посулля стає одним із найбільш вивчених у археологічному відношенні районів Лівобережжя. Матеріали досліджень Гінцівської стоянки були широко відомі завдяки публікаціям інших авторів за життя вченого.⁶² Визначне відкриття в Гінцях спростувало помилкову теорію про час першого заселення Східної Європи первісною людиною та спроби західних дослідників (Ворсо, Гревінгк та ін.) представити територію країни далекою окраїною, дуже пізно заселеною людиною. Менш відомими, в силу хвороби і смерті Ф.І.Камінського, залишились розкопки курганів біля Лубен, зовсім забутими — його розвідки.

Крім археологічних, Ф.І.Камінський проводив різноманітні краєзнавчі дослідження. Так, він опублікував розповідь Ф.Дейкуна-Мочаненка про «Кобзар» 1860 р. Т.Г.Шевченка з друкованими вставками на місці цензурних вилучень, вірш Олександрі Псьол «До сестри», лист Т.Г.Шевченка до І.Мокрицького та свідоцтво, видане письменникові 7 квітня 1860 р. на право проживання в Петербурзі⁶³, прокоментував ці матеріали⁶⁴. Федором Івановичем були опубліковані й історико-етнографічні відомості про околиці села Єнківці.⁶⁵

1876 р., обстежуючи «бурти» біля с. Карпилівка Лубенського повіту, в ур. Дубина, дослідник наводить опис великого майдану діаметром понад 140 м⁶⁶. У його центрі він виявив залишки печі для виготовлення селітри, що, правда не зрозумів призначення споруди, пов'язавши її, за народним переказом, із рештками замчища ХVІІІ ст.⁶⁷

Повернімося до музейної діяльності Ф.І.Камінського. Створене ним невелике гімназійне зібрання кабінету археології було широко відоме на півдні Росії. І не випадково, адже колекція була у центрі уваги на виставці до ІІІ Археологічного з'їзду. Експозицію Лубенської гімназії відкривала карта, на якій позначалися місця знахідок

кам'яних знарядь і кісток мамонта в Полтавській губернії, виконана Ф.І.Камінським.⁶⁸ Експонувалися 47 крем'яних знарядь та відщепів, уламків кременю, 20 дрібних кісток тварин, знайдених поряд із зазначеними виробами, кістяні шило та вістря, обвуглені кістки тварин із вогнища, 5 малих та 9 великих кісток мамонта з Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки.⁶⁹ Разом із ними знаходилися й інші, більш пізні, знаряддя з кременю — «кінечна частина ножа» з хут. Чеберяки та наконечник стріли з Лісової слободи Лубенського повіту, кам'яний молот, знайдений «у порівняно великій могилі» біля хут. Богодарівка Лохвицького повіту.⁷⁰ У вітрині були представлені також «каміння» з «сумнівними слідами обробки» з яру поряд із Лубенською гімназією та «частина сильно вивіреного крем'яного знаряддя» з с. В'язівок Лубенського повіту.⁷¹ За згадками про них деякі сучасні дослідники вказують на розташування пізньопалеолітичних місцезнаходжень у Нижньому Посуллі.⁷²

У наступному розділі експонувалися два бронзові «бороденчасті» наконечники стріл скіфського часу з Посульського лівобережжя та два «двогранних з гачком», що також належали гімназійному зібранню.⁷³

У складі цієї збірки були також іще кілька виробів з кременю, стародавній глечик та кілька римських монет.⁷⁴ Ці ці речі розміщувалися пізніше на щитах у кабінеті, були хронологічно виділені відповідно до історичних епох. Зібрання складала переважно випадкові знахідки, дари Г.С.Кир'якова та матеріали розвідок і розкопок самого Камінського.

Після переведення Федора Івановича до Прилук речі залишилися у гімназії. 1919 р. їх було взято до створеного 1918 р. Г.Я.Стеллецьким Лубенського краєзнавчого музею.⁷⁵

Та найбільш яскраво збиральницький і науковий талант Ф.І.Камінського виявився у Лубенському музеї К.М.Скаржинської в Круглику, з яким пов'язане його

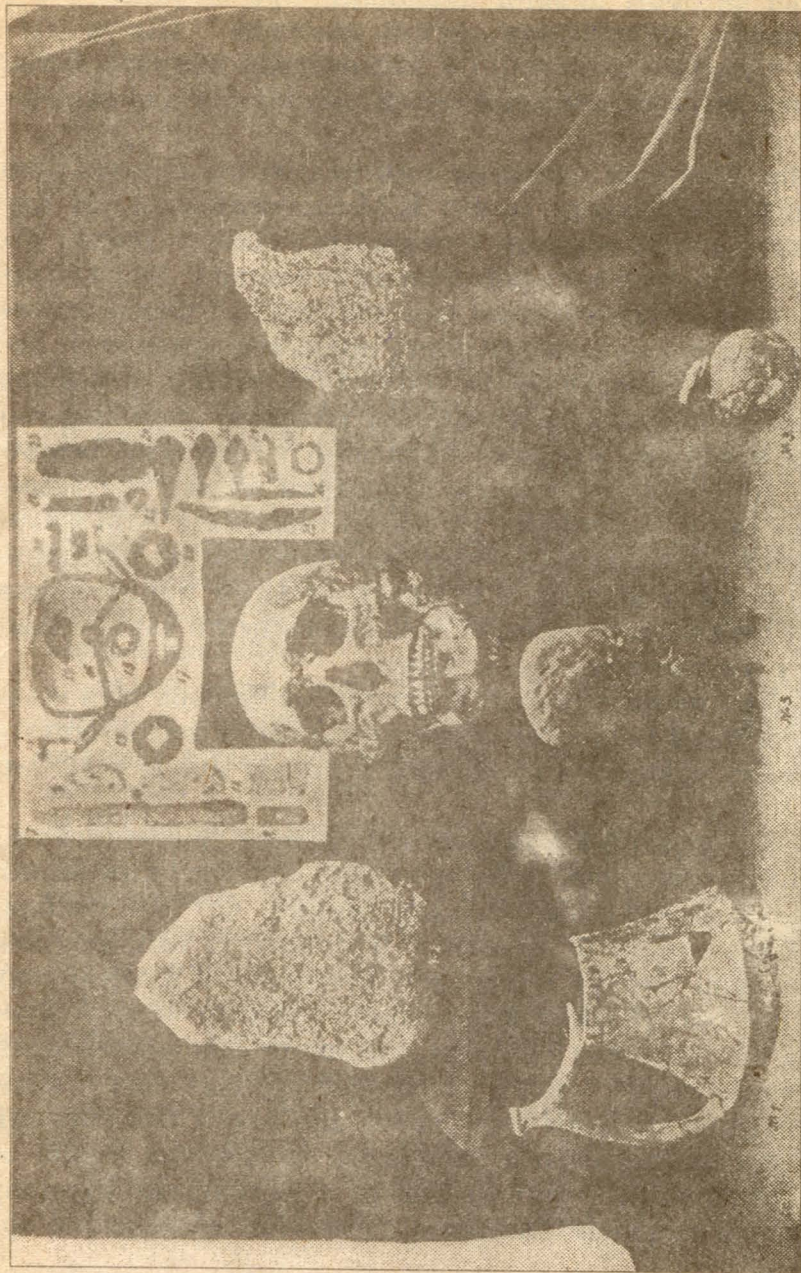
він став автором першої публікації про зібрання⁷⁸, а з Камінським підтримував дружні стосунки⁷⁹. Ще до відкриття музейної експозиції у засновників виникає задум створити міський земський музей, доступний для відвідувачів.⁸⁰

Федір Іванович здійснив попередню систематизацію колекцій Лубенського музею К.М.Скаржинської. За Камінського музей вступив у період бурхливого росту зібрання за рахунок місцевих старожитностей.⁸¹ Ряд випадкових знахідок атрибутував сам хранитель.⁸² Федір Іванович визначив і описав більшість предметів археології, документів, нумізматичні та геологічні збірки, розпочав підготовку каталогу археологічної колекції⁸³, був автором першої концепції музейної експозиції у Круглику, радником із вирішальним голосом володарки музею.⁸⁴ Зауважимо, що свого заступника на посаді завідувача К.М.Скаржинській рекомендував Федір Іванович. Він не помилився. Здібний етнограф С.К.Кульжинський продовжував справу лубенського вчителя, а за радянського часу — викладав у Лубенському педінституті.

Завдяки наполегливості й ентузіазму Федора Івановича археологічний напрямок збиральницької та дослідницької діяльності залишався провідним у роботі музею у 1880-ті рр.

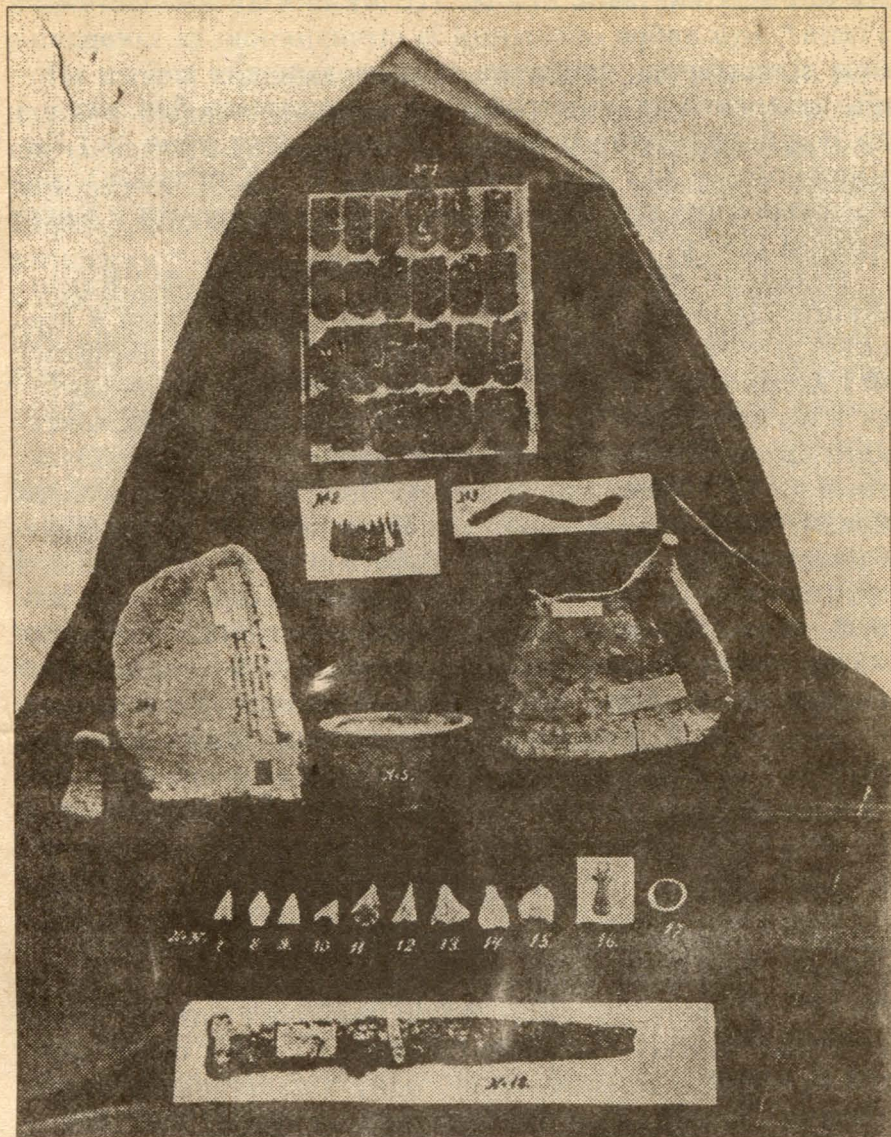
Ф.І.Камінський вів широке листування. Збереглися листи В.Б.Антоновича, В.П.Горленка, С.К.Кульжинського, В.Г.Ляскоронського, О.Г.Кир'якова, С.Г.Кир'якова, К.М.Скаржинської до нього. В одному з них відомий український історик і археолог, професор В.Б.Антонович сповіщає про обрання Камінського дійсним членом історичного товариства Нестора-літописця при університеті св. Володимира⁸⁵, з яким дослідник продовжував співробітництво до останніх днів життя. Він також був обраний членом-кореспондентом Одеського товариства історії та старожитностей⁸⁶, співпрацював з редакцією журналу «Киевская старина»⁸⁷, активно допомагав проведенню ар-

Лубни, уроч. Лиса Гора. Матеріали з розкопок Ф.І.Камінським курганів доби бронзи, скіфського часу і XII-XIII ст. Фото В.Г.Ляскоронського, 1892 р.

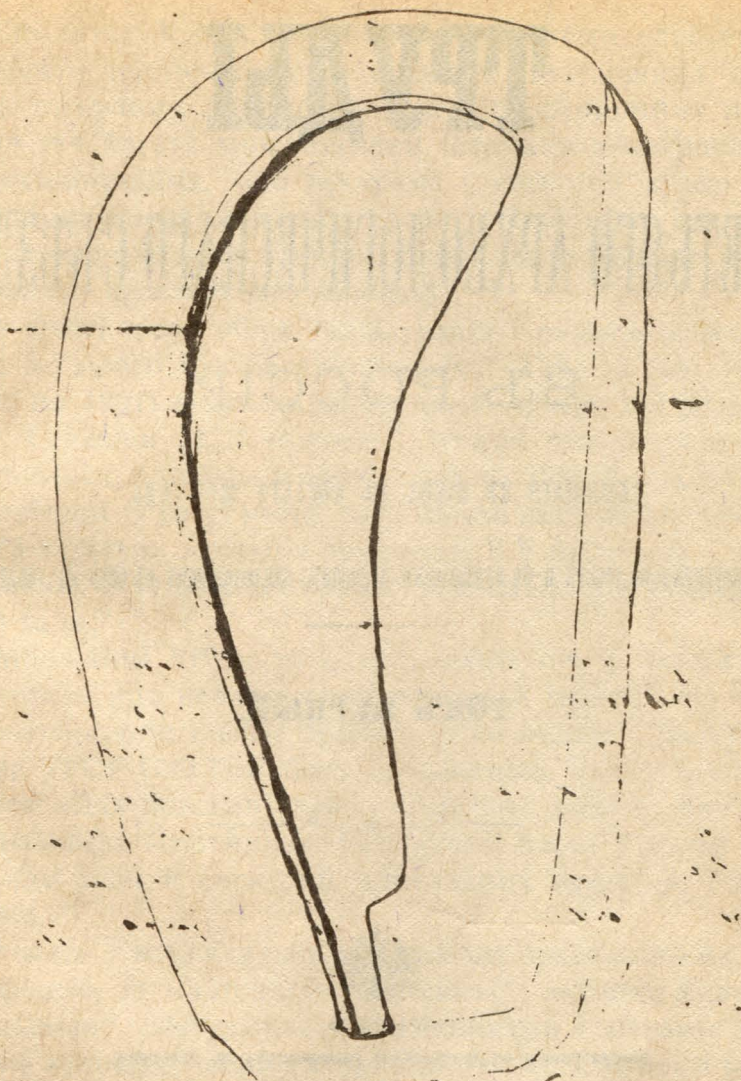
*Лубни, уроч. Лиса Гора. Матеріали з розкопок Ф.І.Камінським курганів доби бронзи, скіфського часу і XII-XIII ст.
Фото В.Г.Ляскоронського, 1892 р.*

хеологічних виставок під час III, VI та VIII археологічних з'їздів.⁸⁸ Був добре обізнаний із вітчизняною та закордонною літературою, слідкував за появою нових робіт з історії, археології та етнографії⁸⁹. Не залишився байдужим і до подій політичного життя. Зберігся лист учня Ф.І.Камінського — О.Г.Кир'якова (сина Г.С.Кир'якова), що сповіщав йому про студентські виступи та арешти у Києві навесні 1887 р.⁹⁰

Наведемо дещо з епістолярної спадщини Ф.І.Камінського. Це листи дослідника до К.М.Скаржинської в Москву, датовані січнем-жовтнем 1883 р.⁹¹ У першому Ф.І.Камінський радить своїй покровительці ознайомитися з експозиціями музеїв Москви, завітати до Московського археологічного товариства, просить проконсультуватися щодо лубенських знахідок, знайти аналогії деяким предметам. Сповіщає про стан свого здоров'я — «працюю бадьоро лише до світанку». Робота в музеї «йде рівно і ґрунтовно... Те, що оброблене, може являти інтерес для будь-якого кращого європейського вченого... і посісти місце в найвишуканішому музеї»⁹². Тут же наводиться концепція музейної експозиції у Круглику, що основана на розробленій Камінським періодизації старожитностей регіону.⁹³ В одному листі Ф.І.Камінський розповідає про свої знахідки в курганах на Лисій Горі. Він розподіляє їх на дві групи: епохи бронзи і скіфського часу. Через відсутність знань з античної археології просить отримати консультації в Історичному музеї з «імпортного» посуду в скіфських похованнях, вважаючи за привізний ліпний лощений глибокий корячок скіфського часу з кургану № 11⁹⁴. У третьому листі Федір Іванович описує новий експонат музею — матрицю ливарної форми серпа зрубної культури з с. Березняки⁹⁵, одну з найстаріших археологічних знахідок на Полтавщині, виявлену ще 1810 р. серед піщаних пагорбів лівого берега р. Псла. Дослідник встановив призначення виробу і змодельованої відливки, датував її епохою бронзи і відзначив, що «ця річ має

Зв'язаний з с. Березняки

Камінський Ф.І. Малюнок матриці ливарної форми серпа зрубної культури з с.Березняки на Нижньому Пслі. Олівець. 1883 р.

ТРУДЫ

ТРЕТЬЯГО АРХЕОЛОГИЧЕСКАГО СЪЪЗДА

ВЪ РОССІИ,

БЫВШАГО ВЪ КІЕВѢ ВЪ АВГУСТѢ 1874 ГОДА.

Съ рисунками въ текстѣ и съ отдѣльнымъ атласомъ, заключающимъ въ себѣ 25 таблицъ.

ТОМЪ ПЕРВЫЙ.

КІЕВЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ ИМПЕРАТОРСКАГО УНИВЕРСИТЕТА СВ. ВЛАДИМИРА.

1878.

Титульна сторінка першого тому «Трудов третього Археологического Съезда», в якому вміщена перша наукова праця Ф.І.Камінського про відкриття українського палеоліту. 1878 р.

особливе значення», будучи доказом того, що 1) у Південній Росії використовувалися бронзові знаряддя і, 2) що вони були не тільки привізними, але й відливалися тут, на місці, навіть у нашій Полтавській губернії»⁹⁶.

Через століття із впевненістю можна говорити про велике значення подвижницької пошукової і музейної діяльності Ф.І.Камінського. Він уперше на Україні виявив пам'ятки пізньопалеолітичної людини і не сумнівався в їх значній кількості. Був першим дослідником археологічних пам'яток Нижнього Посулля. Запропонував свою схему історичного розвитку регіону, передбачив, що «по Сулі та її притоках були послідовно розвинуті й інші епохи», в тому числі і «кам'яного періоду».⁹⁷ Велика кількість археологічних об'єктів була виявлена і, в основному, правильно інтерпретована дослідником. До відкриттів Ф.І.Камінського належать: виявлення поселення доби енеоліту і бронзи на Лисій Горі⁹⁸, перших поховальних пам'яток доби бронзи і скіфського часу (кургани Посулля), городища скіфської доби та давньоруських пам'яток в околицях Клепачів. Він же зробив перші описи цих пам'яток, які не втратили свого наукового значення до наших днів. Напевне, Ф.І.Камінському було відоме й давньоруське городище біля Клепачів (сучасне городище поблизу с. Хитці), про що є згадки у каталозі Полтавського музею.⁹⁹

Дослідження Камінського не залишилися на рівні описовому; він прагнув ілюструвати результати своїх робіт, супроводжуючи їх таблицями, акварелями, малюнками олівцем у щоденниках¹⁰⁰. Шкода, що більшість із них загинула під час воєнного лихоліття.

Багато новацій запропоновано Ф.І.Камінським у методиці ведення археологічних робіт. Це й пильний, до найдрібніших деталей огляд культурного шару, і залучення спеціалістів природничих дисциплін до дослідження пізньопалеолітичних пам'яток, і точна описова фіксація всіх елементів поховальних споруд, що збереглися, і повне

Лубни. Міська управа. Фото 1910-х рр.

знесення насипу невеликих курганів у процесі розкопок (Лиса Гора).

Ф.І.Камінський під час розкопок курганів збирав остеологічні матеріали¹⁰¹, прагнув отримати визначення по них. Останні обов'язково підтверджувалися документально в архіві Лубенського музею¹⁰².

Серйозний підхід до якості проведення робіт дозволив не прогледіти в розкопках перевідкладених матеріалів Лісогорського поселення¹⁰³ — фрагментів кераміки та виробів із кременю. На відміну від більшості сучасників, які прагнули виявлення атрактивних (рідкісних, дорогоцінних і вартих особливої уваги) предметів старовини, Ф.І.Камінський старанно збирав і фіксував у описах такі матеріали. Все це ставить лубенського археолога значно попереду багатьох його сучасників.

Зрозуміло, більшість курганів була досліджена за методикою того часу, що, безумовно, відбилося на результатах

Лубни. — Лубни. № 7.
Базарна вулиця.

Лубни. Базарна вулиця. Фото 1910-х рр.

його робіт. Відсутність ширших публікацій та звітів про розкопки (вчений опублікував лише дві роботи з археології) зробила частину здобутих хранителем Лубенського музею матеріалів невідомими для дослідників. Це підсилилося й тим, що Федір Іванович був представником первісної археології і належав до числа «природознавців», зближення яких з офіційною археологією лише розпочалося на початку останньої чверті XIX століття¹⁰⁴. Певно, свою роль відіграла репутація Камінського серед лідерів російської археологічної науки як клопітної «людини з семінаристів»¹⁰⁵. Але сучасники називали Ф.І.Камінського «одним із тих людей, для яких вищі інтереси складають весь... зміст і склад [життя], одним із небагатьох ідеалістів нашого часу», людиною «бездоганної чесності та душевного благородства»¹⁰⁶.

«Невеликим струмочком», що приносить «крихітки знання в ріку» великої науки називає себе Ф.І.Камінсь-

кий в одному з листів до К.М.Скаржинської¹⁰⁷. Він мріяв про велике музейне зібрання, доступне для огляду та досліджень бажаючих. Поступово його мрія збулася. Тепер ім'я Ф.І.Камінського стоїть у ряду видатних дослідників археології України. Він по праву може вважатися одним із фундаторів і археологічного зібрання музею Полтавського земства¹⁰⁸, і його наукової бібліотеки, куди в 1906 р. влились подаровані К.М.Скаржинською колекції, документи і книги.¹⁰⁹ Частина знахідок Ф.І.Камінського й зараз експонується в обласному краєзнавчому¹¹⁰ та його філіалі — Диканському історико-краєзнавчому музеях. Доброю ознакою нашого часу стало присвоєння у вересні 1989 року новій вулиці в місті Лубнах¹¹¹ імені Федора Камінського. Показово, що вона розмістилася неподалік од Лисої Гори — місця наукової праці археолога, педагога та краєзнавця. До 100-річчя з дня смерті вченого на вулиці вирости будинки нового мікрорайону. Разом із тим правління Лубенської міськрайонної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури готувалося увічнити відкриття Г.С.Кир'якова та Ф.І.Камінського українського палеоліту в Гінцях пам'ятним знаком. Нам не слід забувати вихідця з братньої Білорусі, який так багато зробив для історії та культури України.¹¹²

Розділ третій

ЗАСНОВНИЦЯ ЛУБЕНСЬКОГО МУЗЕЮ

Катерина Миколаївна Скаржинська

Однією з найбільш відомих приватних колекцій в Україні кінця ХІХ ст., поряд зі збірками Г.П.Алексеева, В.Б.Антоновича, О.О.Бобринського, Т.В.Кибальчича, О.М.Поля, В.В.Тарнавського, М.В.Юзефовича, було зібрання К.М.Скаржинської — перша велика музейна колекція на Полтавщині.¹ Один із популяризаторів цієї колекції, український письменник, мистецтвознавець і фольклорист В.П.Горленко свідчив: археологічні знахідки, предмети церковної старовини, побуту часів кріпацтва, колекції монет, стародруки, рукописи, живописні роботи та багато іншого було в цьому зібранні.² Про визначну добірку документальних джерел із колекції К.М.Скаржинської писав В.С.Іконников.³ Д.І.Яворницький зазначав, що музейна збірка «... мала багато предметів кам'яного віку та етнографічного матеріалу нашої доби».⁴

У дожовтневій літературі музею Скаржинської присвячено цілу низку публікацій у періодичних виданнях та згадки на сторінках монографій відомих учених.⁵ Пізніше дослідники визначили роль цього зібрання у створенні музейних установ на території України⁶, його значення у вивченні археології та етнографії Лівобережжя і Полтавщини зокрема.⁷ У повоєнні роки, після того, як частина

документації і зібрання К.М.Скаржинської загинула у пожежі будинку ПКМ 1943 р., історія цієї колекції залишалась поза увагою дослідників. Лише останнім часом кілька публікацій знову вивели з небуття це яскраве культурне явище Полтавщини та й України кінця XIX — початку XX ст.⁸

Засновницею зібрання і його власницею була Катерина Миколаївна Скаржинська (1854—1932), уроджена Райзер, дружина власника 4 тисяч десятин орної землі⁹. Вона була видана заміж у Тверській губернії за гусара, згодом генерал-майора кавалерійського запасу, кіннозаводчика та почесного наглядча Лубенського початкового училища Миколу Георгійовича Скаржинського.¹⁰ Деякий час відвідувала Бестужевські курси у Петербурзі. Невдовзі після повернення у надсультське місто відкрила у своєму маєтку на хуторі Круглик поблизу Лубен історико-краєзнавчий музей¹¹, збір експонатів для якого розпочала ще раніше, у 1881—1883 рр. Для музею згодом був споруджений двоповерховий флігель, виготовлялися вітрини і стенди, замовлялося інше обладнання.¹²

Створюючи велику збірку речей музейного характеру, К.М.Скаржинська передбачала, що згодом вона стане доступним для всіх міським музеєм.¹³ Цей задум виник ще до його відкриття.¹⁴ У «Статуті Лубенського музею» чітко сформульовані його педагогічні та наукові завдання:

1) збирати й зберігати як науковий матеріал різні пам'ятки старовини, переважно місцевої, звертаючи особливу увагу на пам'ятки побуту (давні й сучасні...);

2) сприяти засвоєнню цього матеріалу кожним охочим учитись і розвиватись, а також «зародженню в людях попиту на вищі, розумові інтереси..., роблячи їх привабливими для гурту, підкреслюючи всю різноманітність виявів людського духу й творчих сил природи, за суворості одноманітності законів, що керують ними...»¹⁵

*Катерина Миколаївна Скаржинська.
Фото кінця 1890-х рр.*

Спочатку К.М.Скаржинську цікавили здебільшого предмети доісторичних епох. Однак Полтавщина, що була в минулому «театром визначних історичних подій», мала так багато можливостей історико-етнографічного колекціонування, «що програма і завдання музею скоро прорвали рамки первісних часів»¹⁶. Поступово він охопив усе історично відоме життя краю, дедалі більше набував характеру краєзнавчого осередку.¹⁷

У музеї вівся облік відвідувачів і екскурсійних груп, вхід до нього був безкоштовним.¹⁸ Так, за три роки (з 1898 по 1901) кількість відвідувачів зросла від 62 осіб до 771, склавши 1228 чоловік.¹⁹ Згодом число відвідувачів подвоїлося, сягаючи в окремі дні до 300. Серед них були як лубенці та гості міста, так і відомі діячі вітчизняної науки і культури, зокрема археологи В.Б.Антонович, І.А.Зарецький, В.Г.Ляскоронський, Е.Р.Штерн, Д.І.Яворницький та ін.²⁰

Мешканці Лубен та навколишніх сіл із захопленням згадували про неодноразові відвідини музею, про те, «як їм пояснювали кожен предмет із колекцій»²¹. Заслужений лікар УРСР С.О.Тимофєєв, уродженець Лубен, у спогадах писав: «Для пояснень була спеціальна людина, яку публіка називала «музейник». Відвідувачі йшли у музей охоче, ходили туди й екскурсії навчальних закладів, і окремі особи.»²²

Участь у всеросійських і місцевих археологічних, етнографічних та мистецьких виставках²³, активна видавнича діяльність²⁴, листування з дослідниками і діячами вітчизняної культури²⁵ сприяли зростанню популярності музею і його власниці. К.М.Скаржинську обрали членом кількох наукових товариств (Московське нумізматичне²⁶, Всеросійське товариство любителів природознавства, антропології та етнографії²⁷), почесним членом Полтавської вченої архівної комісії.²⁸

Скаржинська вела широку суспільно-корисну та благодійницьку роботу, обравши шлях, що не був популярний серед людей її стану. У листі до професора М.І.Петрова вона писала: «...я цієї осені відкриваю тут, у Круглику, ...народну школу, чайну, вечірні читання для народу, читальню з бібліотекою».²⁹ В іншому листі до колишнього ліберального народника, відомого кооперативного діяча М.В.Левицького згадувала: «Ви мені... допомогли влаштувати артіль у Круглику.»³⁰ У маєтку також був драматичний колектив, який показував вистави українською мовою, існували майстерні.³¹

Ще 1903 р., а потім під час революції 1905 р. Катерина Миколаївна, збираючись за кордон, хотіла подарувати свій музей Лубнам за умови, що місто визнало б її довічне право на участь в організації й наступному спрямуванні цього закладу при науковому керівництві Московського археологічного товариства, а також побудувало для музею спеціальний будинок.³² Міська дума розгорнула жваве обговорення пропозиції, писала клопотання про надання субсидій на будівництво³³, запрошувала компетентних радників із цього питання³⁴. Але визнаючи необхідність музейної установи в одному з найстаровинніших міст Лівобережжя, все ж дійшла висновку про неможливість прийняти такий дарунок³⁵. Тому музей К.М.Скаржинської був подарований власницею Полтавському губернському земству³⁶, яке вирішило розмістити його разом із колекціями Природничо-історичного земського музею.³⁷

Музей К.М.Скаржинської налічував 20000 експонатів. Структурно його збірки поділялися на такі галузі: археологія — 1438 од. зб. (понад 3000 предметів³⁸), етнографія — 9533 од. зб., історія — 5178 од. зб., природознавство — 3836 од. зб. До складу зібрання також уходили музейні пам'ятки народів інших країн, збірка стародруків та наукова бібліотека — понад 4000 томів³⁹ (книги К.М.Скар-

жинської, Ф.І.Камінського, С.К.Кульжинського, Г.С.Кир'якова).

По смерті чоловіка, продавши майже всі земельні володіння (деякі було подаровано — скажімо, 30 десятин під сільськогосподарську школу), К.М.Скаржинська поселилася в Лозані (Швейцарія)⁴⁰, куди виїхала з сином Ігорем, дочкою Наталією та їхнім вихователем С.К.Кульжинським.⁴¹ Благодійницька й просвітницька діяльність колекціонерки на раз потрапляла у поле зору жандармів. Їхні донесення «про революційну діяльність» зберегли відомості і про майновий стан Скаржинської: «...особистої землі з садиби при хут. Іржавському Черевківської волості... — 30 десятин, яку продала селянам тої ж волості близько 10 років тому. Біля м. Лубен Скаржинська має 28 десятин 810 кв. сажнів лук; землі, що нині арендуються по 15 крб. за дес. селянам с. Засулля; при хут. Круглик... 1911 р. ... садиба була продана за 8000 крб. поміщику Янчуку. Залишилось при Круглику землі на 3360 крб... В її сина Ігоря — 700 десятин, отримує оренди 10500 крб.»⁴² Полтавське дворянство порушило клопотання про запровадження опіки над майном марнотратниці...»⁴³

Досить значні кошти К.М.Скаржинської були звернені на благодійництво. Вона виділила 2000 франків Женевській касі взаємодопомоги політемігрантам, на які була придбана каретна майстерня для влаштування на роботу вихідців із Росії. У Лозані заснувала робітничий будинок. Два роки утримувала притулок співвітчизників, не відмовляючи в грошовій допомозі навіть тоді, коли грошей було вже обмаль.⁴⁴ Згодом вона звернулася до швейцарських федеральних властей з проханням підтримати її бажання відкрити ясла для сиріт греків, болгар, сербів і турок, убитих під час балканських воєн.⁴⁵ Це вже переповнило чашу терпіння швейцарських спецслужб, і на Скаржинську було зібрано відомості, з якими ознайомлена й

російська жандармерія.⁴⁶ В донесеннях Катерину Миколаївну називають «ненормальною особою, що обіцяла Натансону 50 тис. крб. на революційну справу» (М.А.Натансон — один із засновників «Землі і волі»), і тут же в'їдливо додають, що «не може дати, бо на її майно накладена опіка».⁴⁷ Добродійністю К.М.Скаржинської користувалися деякі політичні партії Росії в еміграції. Допомогала вона й більшовикам, була особисто знайома з В.І.Леніним та О.М.Горьким, листи якого зберігала деякий час.⁴⁸

Яскравою сторінкою діяльності К.М.Скаржинської за кордоном було видання у Давосі «літературно-наукового та політичного» журналу «За рубезом», у якому публікувалися діячі різних політичних напрямків. Його редактором був Г.Я.Аврашов, член РСДРП з 1904 р.⁴⁹, серед авторів — літератори С.Г.Петров (Скиталець), В.В.Муйжель, М.П.Арцибашев, Б.О.Лазаревський. Окремі розділи журналу вели лідери меншовизму Л.Мартов, Ф.Дан та ін.⁵⁰

1913 р. К.М.Скаржинська пориває будь-які зносини з діячами політичних партій, насамперед меншовиками, що виманювали в неї гроші, прикриваючись необхідністю революційної боротьби, і замкнуло живе на віллі «Ле Пьопліе» у швейцарському селищі Розіаз.⁵¹

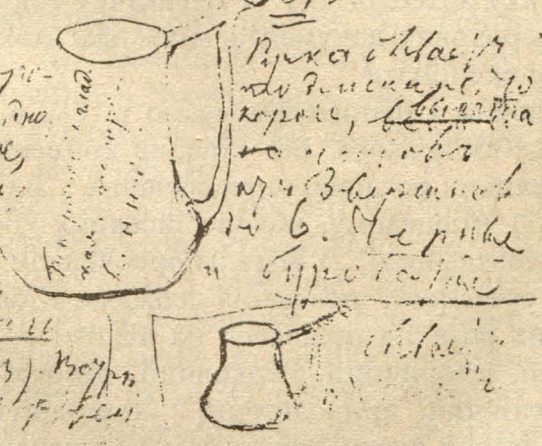
Із початком імперіалістичної війни К.М.Скаржинська повертається до Росії (звісно ж, уже не багатійкою). Радянська влада з перших років цінувала заслуги деяких діячів дореволюційної інтелігенції, тому Скаржинській була призначена персональна пенсія (за її словами, в одному з листів, особисто В.І.Леніним)⁵². Вона значилась у списку персональних пенсіонерів 1925/26 рр.⁵³, які мешкали в Лубнах. Та в кінці 1920-х років колишній поміщиці, певно, пригадали й дворянське походження, і толерантність не тільки до Леніна, але й до меншовиків. Позбавлення пенсії відбилось на матеріальному становищі і

Каміньського Ф. І. Н. Скаржинської
 1883 рік № 118

Курортний, а не лікарський курорт
 повинен мати певні умови
 туралію. Для цього нестаток
 встановити певні умови. Тому
 повинні бути певні умови. Тому
 коє утворення певних умов.
 Всього умови певні умови.
 повинні бути певні умови.
 повинні бути певні умови.
 повинні бути певні умови.
 повинні бути певні умови.

Розмір
 тонка, кругла,
 закруглена,
 як ракета,
 ручка
 вазон
 діаметр
 палець (1/2) вгорі
 має ручку

Ручка вазона
 тонка, кругла,
 закруглена,
 як ракета,
 ручка
 вазон

Каміньський Ф. І. Сторінка листа до К. М. Скаржинської. 1883 р.

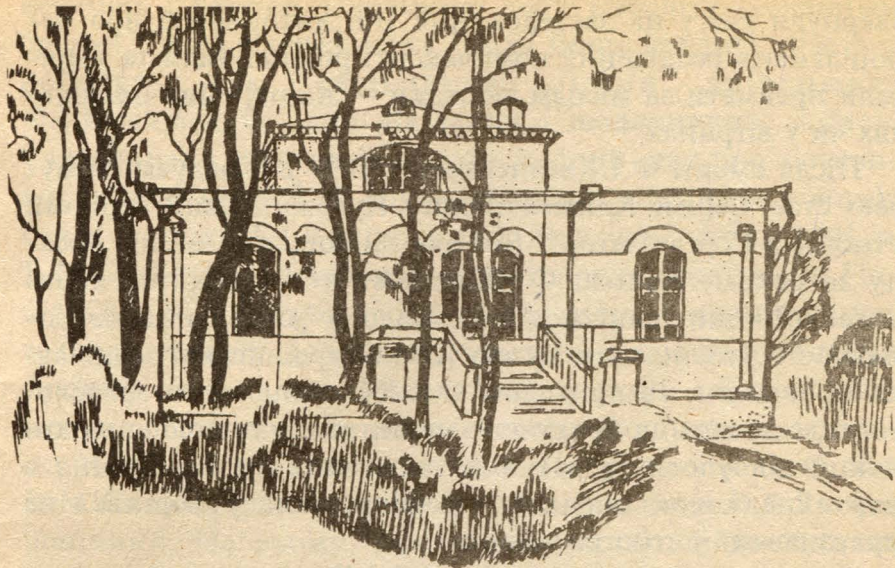

здоров'ї... Померла К.М.Скаржинська, всіма забута, 1932 року. Останнім її помешканням був будинок по вул. Гоголя, 8, що зберігся.⁵⁴ А в 1930-х рр. лубенський письменник Олесь Донченко назвав її прізвиськом жорстоку і обмежену поміщицю у своїй повісті «Лукія»...⁵⁵ Та ім'я К.М.Скаржинської не пішло в небуття, воно залишилось відомим передовсім як ім'я визначної культурної діячки, засновниці одного з перших в Україні краєзнавчих музеїв.

Ідея організації музею у Круглику належить К.М.Скаржинській, хоча значний вплив на це починання мали її родич Г.С.Кир'яков та родинний учитель Ф.І.Камінський, котрий у 1870—1880-х рр. активно проводив археологічні дослідження на території Лубенського повіту.⁵⁶ Останні роки життя Ф.І.Камінський провів у Круглику, куди й перевіз більшість матеріалів своїх розвідок і розкопок та бібліотеку. Зацікавивши К.М.Скаржинську перспективою створення археологічного музею, Федір Іванович подарував для нього колекції знахідок своїх робіт. Із притаманною їй енергією К.М.Скаржинська, яка вже мала невелику археологічну та геологічну збірки⁵⁷, й чималу кількість родових документальних пам'яток, почала збирати нові експонати.

Завідуючим і хранителем музею у 1882 р. вона призначила Ф.І.Камінського. Він створив концепцію експозиції з двох великих розділів, «присвячених... минулому і сучасному»: 1) «місцевому, малоросійському краю» — Лубенщині й Полтавщині, 2) «загальноросійській історії і минулому та сучасності іноземних держав.» У свою чергу, кожен з цих розділів поділявся на відділи — «доісторичної археології, історичний, церковний, етнографічний, художньо-технічний, природничий.»⁵⁸ Археологічний підвідділ місцевої історії розподілявся на: 1) старожитності... епохи кам'яного періоду, 2) неолітичної епохи, 3) бронзового

*Круглик. Будинок К.М.Скаржинської. 1915 р.
За малюнком Г.І.Нарбути.*

віку, 4) еллінсько-скіфського періоду, 5) старожитності руських городищ, 6) південно-російську давнину, 7) малоросійську старовину»⁵⁹. Згідно цього плану й були розміщені предмети. Підготовчі роботи до створення експозиції розпочалися ще з 1883 р.⁶⁰

Замовлені у Москві та виготовлені у Лубнах вітрини були «скромного вигляду, але зручно влаштовані»⁶¹. Судячи з вигляду кількох шаф і столиків, що збереглися у фондосховищах ПКМ, обладнання не мало гострих кутів, скло було акуратно підігнане до дверцят полиць і шаф. Вітрини виготовлені з якісного дерева місцевих порід. Вони мали цільове призначення і добре витримали випробування часом упродовж століття. Фундатори музею

звернули увагу на застереження В.Б.Антоновича про нецільність розділення комплексів і розміщували та зберігали предмети за місцем знахідки — на окремих планшетах чи у вітринах.⁶²

Після смерті Ф.І.Камінського у 1891 р. завідувачем музею стає Сергій Климентійович Кульжинський, здібний етнограф і організатор⁶³. Він був запрошений на цю посаду за рекомендацією Ф.І.Камінського⁶⁴, за життя якого археологічний напрямок пошукової і збиральницької діяльності Лубенського музею К.М.Скаржинської залишався провідним. Із приходом С.К.Кульжинського археологічні дослідження практично не велися, а поповнення колекції відбулося за рахунок закупівель чи отримання в дар випадкових знахідок; профіль закладу змінився на краєзнавчий і етнографічний.

Крім матеріалів досліджень Ф.І.Камінського⁶⁵, до музею ввійшли деякі археологічні знахідки зі збірки при бібліотеці Лубенської чоловічої гімназії⁶⁶ та речі з колекції Г.С.Кир'якова⁶⁷. Значну кількість знахідок подарували жителі Лубенського повіту, родичі К.М.Скаржинської. Найчастіше різноманітні археологічні матеріали надходили від П.Я.Армашевського, Ф.І.Дейкуна, С.М. і Ф.М.Ізмайлових, І.А.Зарецького, С.Г. та О.Г.Кир'якових, І.М. та В.М.Леонтовичів⁶⁸. У 1890-х рр. більшість археологічних знахідок надійшла в дар чи була закуплена у київського антиквара, археолога й нумізмата К.В.Болсуновського⁶⁹ та керченського торговця старожитностями Є.Р.Запорожського⁷⁰.

Лубенський музей К.М.Скаржинської проводив і невеликі археологічні дослідження. За кошти власниці 1883 р. було продовжено розпочаті 1881 р. Ф.І.Камінським розкопки курганів на південній околиці Лубен, в ур. Лиса Гора⁷¹. Тут, після розкопок 1881 р., було досліджено більше десяти невеликих курганів⁷², виявлена перевідкладена

кераміка і вироби з кременю доби енеоліту — ранньої бронзи.⁷³ К.М.Скаржинська брала безпосередню участь у роботах, але керівництво ними здійснював Ф.І.Камінський, який вів також і щоденникові записи. Скаржинська планувала видати повний звіт про розкопки, та підготовлені до друку матеріали «загинули у вогні» перед смертю Ф.І.Камінського⁷⁴. Напевне, влітку 1891 р. К.М.Скаржинська зробила спробу нових досліджень Гінцівської пізньопалеолітичної стоянки, скориставшись господарськими роботами, що підтвержується описами знахідок у «Каталозі» Музею Полтавського земства⁷⁵. Однак ці роботи не були документовані будь-якими записами. Свої обстеження пам'яток Посулля вів за кошти К.М.Скаржинської учень Ф.І.Камінського В.Г.Ляско-ронський. На цьому перелік археологічних досліджень Лубенського музею може бути вичерпаним, якщо не зважати на консультування завідувачем музею С.К.Кульжинським розкопок великого кургану доби бронзи-заліза біля роменського і давньоруського городища поблизу с. Клепачі та обстежень останнього у 1896 р.⁷⁶ В архів музею потрапив щоденник дослідника О.Лютецького та антропологічні матеріали з розкопок.⁷⁷

Археологічне зібрання К.М.Скаржинської налічувало більше 3000 предметів, що складали 1438 од. зб. та 415 інвентарних номерів каталогу⁷⁸. Переважали предмети з Лубенського повіту й Полтавщини. Найзначнішими серед них були знахідки зі зборів і розкопок Г.С.Кир'якова 1871 р. та К.М.Скаржинської 1891 р. у Гінцях. У музеї зберігалося 293 вироби з кременю, 2 — з кістки, 77 кісток тварин та їхніх уламків, зразки кісткової брекчії, обпаленого суглинку з Гінців.⁷⁹ Крім того, експонувалися малюнки знахідок розкопок Ф.І.Камінського 1873 р., що залишилися в музеї Лубенської чоловічої гімназії.⁸⁰

ТРУДЫ VIII АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО СЪЕЗДА.

Лубенський музей К.М.Скаржинської. Експонати з археологічної колекції на виставці до VII Археологічного з'їзду у Москві.
Сторінка альбому з'їзду. 1897 р.

Не менш вагомою була колекція досліджень лисогірських курганів і поселення. Вона складалася з 54 виробів із кременю та 1110 уламків посуду доби енеоліту, ранньої та середньої бронзи, 24 кам'яних виробів, серед яких — невеликий орнаментований з двома отворами по краях так званий «човник»⁸¹, кісток людей та тварин. Із поховань у курганах походили 2 горщики доби бронзового віку, 30 цілих та фрагментів посудин скіфського часу, 139 виробів із мідних сплавів та 11 уламків залізних речей тієї ж доби, комплекс впускного половецького поховання.⁸²

Широко відомі сучасникам знахідки з розкопок Ф.І.Камінського 1882 р. кургану в ур. Замковщина (Замок). Крім зарубинецьких речей впускного поховання, були миска, горщик, бронзові наконечники стріл, шматки реальгару й сірки, скляні намистини з основного поховання скіфського часу.⁸³

Численними були колекції знахідок з різночасового місцезнаходження в ур. Пурпурівщина поблизу с.Клепачів, де переважали речі давньоруської доби⁸⁴, з ур. «Вали» у Лубнах.⁸⁵

Досить широка географія окремих знахідок з Полтавщини, що потрапили у зібрання. Це кам'яні сокири, молоти й товчачі з сіл Гінці, Клепачі, Тишки Лубенського, Білики та Липняги Хорольського, Повстин Пирятинського повітів; бронзові наконечники стріл скіфського часу з околиць сіл Засулля, Клепачі, Шершнівка Лубенського, Варви Лохвицького, Миргородського повітів.⁸⁶ Серед знахідок — кілька археологічних предметів, що використовувались селянами ХІХ ст. в ужитку — свердлена кам'яна сокира з с. Вистачки — для роздрібнення солі, тригранний бронзовий наконечник стріли з с. Клепачі — як амулет.⁸⁷

Ряд речей надійшов із досить віддалених районів. Це порівняно велика група знахідок доби бронзи з курганів

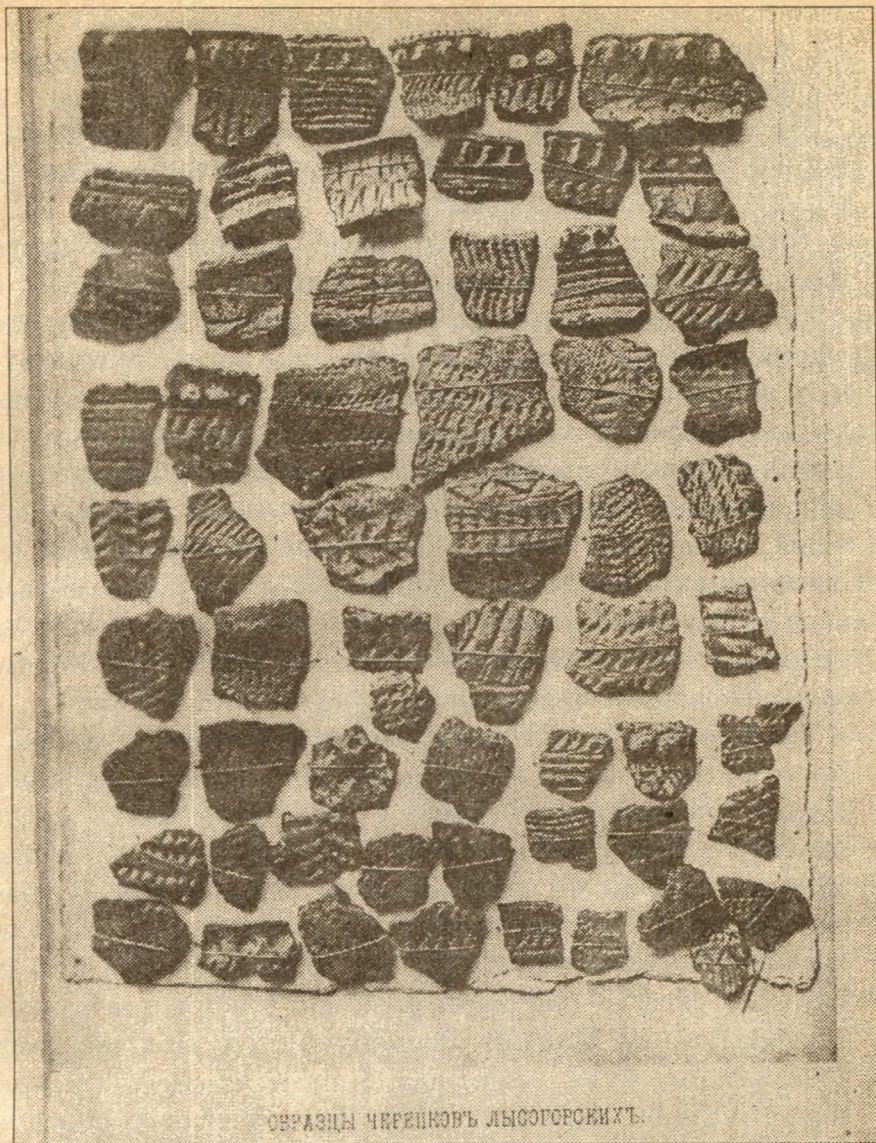

Старобільського повіту на Харківщині (розкопки В.М.Лєонтєвича), кам'яна сокира з с. Подобине Тверської губернії (батьківщини рідних К.М.Скаржинської), бронзові кельт і долото з с.Абрамівка Олександрівського повіту Херсонської губернії⁸⁸. Три половецькі кам'яні баби, куплені К.М.Скаржинською у М.О.Аккермана, походили з с.Кибинці Миргородського повіту на Полтавщині, куди були привезені Д.П.Трощинським з Катеринославщини.⁸⁹

Значною була група знахідок з античних міст Північного Причорномор'я, репрезентована переважно посудом і теракотами.⁹⁰ У складі археологічного зібрання була невелика колекція давньоєгипетських старожитностей⁹¹, частина речей з якої була майстерно виконаними підробками.

Про високий, на той час, рівень зібрання К.М.Скаржинської свідчать не тільки зберігання археологічних знахідок комплексно, чудово виготовлені планшети, коробки та етикетки. «Діяльність Лубенського музею характеризують дві риси, — писав М.Я.Рудинський, — однаково уважне ставлення до всіх об'єктів доісторичної минувшини й обережність у дослідях її пам'яток»⁹². Серед речей музею, що надійшли з Лубенщини, безпаспортних знахідок майже не було. Кожен предмет мав чітко проставлене маркування, спеціально виготовлені бірки з указаним місцем знахідки. У зібрання потрапляли й уламки простих ужиткових речей (згадаймо відому колекцію фрагментів посуду лисогірського поселення), що свідчить про «правдиве розуміння наукової ваги кожного уламка древньої речі»⁹³. Маючи значні кошти і нахил до ведення археологічних досліджень, К.М.Скаржинська не пішла шляхом поповнення збірки бездумним розкопуванням курганів задля отримання атрактивних музейних предметів і коштовностей. Розкопки Лубенського музею ставили на меті суто наукові завдання. Всі без винятку речі з закритих комп-

*Лубенський музей К.М.Скаржинської. Планшет з керамікою
доби енеоліту-бронзи з розкопок на Лисій Горі.
Фото В.Г.Ляскоронського, 1892 р.*

лексів, чи то кістки людей і тварин, чи випадкове каміння, потрапляли у зібрання.⁹⁴ Osteологічні і геологічні матеріали отримували визначення спеціалістів.⁹⁵

Крім археологічних, Лубенський музей мав значні етнографічні, історичні (речові та документальні), нумізматичні й природничі колекції.

Кожна з них була систематизована хранителями. Здійсно хоча б побіжний огляд цих збірок.

Окрасою історико-етнографічної збірки була широко відома колекція писанок. У «Описании коллекции народных писанок» музею, укладеному дійсним членом Російського географічного товариства С.К.Кульжинським, поданий історико-етнографічний нарис про писанкарське мистецтво на Україні, вміщено 33 кольорові та 12 чорнобілих таблиць, які містили 2219 якісно виконаних малюнків писанок⁹⁶. Усього на 1 січня 1898 р. в музеї налічувалося понад 2000 писанок⁹⁷, що походили з Лубенського та сусідніх повітів Полтавщини, а також Кам'янець-Подільської, Київської, Чернігівської губерній та Бесарабії.⁹⁸

Багатим був розділ одягу, вишитої білизни і прикрас. До козацького часу в ньому належали «гетьманська наволока» з дворянського будинку Роменського повіту та покривало з «дому Леонтовичів».⁹⁹ Існувала чимала збірка зразків міщанського та селянського одягу, головних уборів, запасок, обверток тощо.¹⁰⁰ Це зібрання доповнювали предмети туалетного вжитку, так звані кульки — кулі із зеленого скла та білі мармурові, що використовувалися для прасування білизни (експонуються у Полтавському краєзнавчому музеї, збереглися 3 од. та уламки)¹⁰¹, велика збірка гудзиків, дукачів (остання була ґрунтовно описана І.Г.Спаським ще у 1920-х рр.)¹⁰².

Кілька сот одиниць збереження нараховувала колекція вишитих рушників, хусток, наміток, плахт.

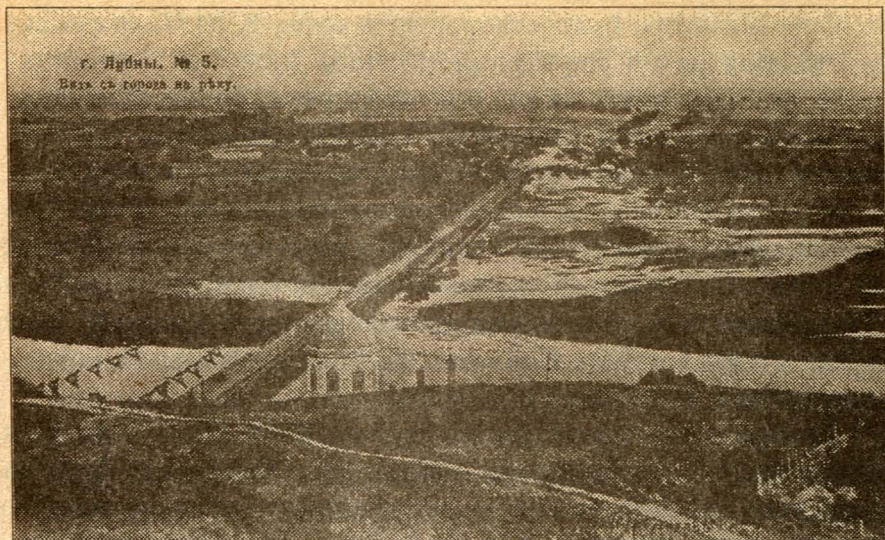
Оригінальним було створення в музеї К.М.Скаржинської відділу речей періоду кріпосного права й поміщицького побуту, який складала «портрети, табакерки, медальйони, туалетні скриньки, головні шпильки, прикраси», вишиті бісером чубуки, кисети, гаманці (знаходяться у зібранні ПКМ), колекція годинників, серед яких було кілька унікальних.¹⁰³ Це великий кишеньковий годинник із написом «Федор Ковалевський, Кременчук № 407» з гравійованим зображенням кременчуцького арсеналу часу «піднесення міста за Потьомкіна»¹⁰⁴ та англійський годинник-табакерка 1731 р.¹⁰⁵

Матеріальна культура м. Лубен XVII-XVIII ст. була представлена численними знахідками з Верхнього Валу та замчища Вишневецьких — колишнього Олександрова — прикрасами, гудзиками, підковами — «чаками», чарочками, зразками цегли, скляним і кружальним глиняним посудом, трьома гончарними рельєфними полумисками, прикрашеними кольоровими емалями, виготовленими в Києві у XVIII ст. (експонуються у ПКМ)¹⁰⁶. Музей також мав збірки кахлів XVII-XIX ст.¹⁰⁷, виробів із гутного скла¹⁰⁸.

Колекція церковного начиння та елементів архітектурного оздоблення культових споруд Круглицького музею вважалася сучасниками однією з найбагатших.¹⁰⁹ Крім дарохранительниць з олова, в ній були представлені зразки об'ємної церковної дерев'яної скульптури, царські врата, аналої та бароккові алтарні двері деяких розібраних церков Полтавщини, а саме: з Покровської м. Хорола, церков із с. Шишаки, с. Овсюків Лубенського повіту, повний іконостас Петро-Павлівської хорольської церкви, збудованої сотником Єремією Родзянком, картини, ікони, хрести та ін.¹¹⁰

Колекція зразків зброї мала ряд реліквій козацьких часів — «дві великі гармати з Лубенської артилерійської

г. Лубны. № 3.
Видь ся гора на ріку.

*Лубни. Вигляд на Засулля та заплаву р. Сули.
Фото 1910-х рр.*

шопи і дві короткі козацькі гармати (з будинку Алексеєвих), зразки гармат, що використовувалися на човнах у XVII столітті»¹¹¹.

Нумізматична збірка музею налічувала близько 4000 монет¹¹² «російських, польських та інших слов'янських держав, новітніх монет країн світу», які були подаровані власниці Круглика лейтенантом В.О.Бером, лікарем В.Я.Яцутою та ін. У складі збірки перебувало до 20 скарбів монет чи їх частин XVI-XIX ст., кілька десятків античних нумізматичних пам'яток, що надійшли з колекції К.В.Болсуновського¹¹³ та Ф.Н.Ізмайлова.

Колекція пам'яток образотворчого мистецтва репрезентувала портретний живопис XVII, XVIII — поч. XIX ст. Тут були оригінальні портрети з родини Родзянок — Василя Родзянка (1732 р.), обозного миргородського пол-

*Полтава. Библиотека і просвітний будинок М.В.Гоголя.
Фото 1910-х рр.*

ку Наркиза Леонтовича (2-га пол. XVIII ст.), золотоніського сотника, сім портретів гетьманів України (від Б.Хмельницького до К.Розумовського) з полтавського губернаторського будинку та ще два портрети з Батурина, кілька народних картин на тему «Козак-Мамай» та ін.^{113а} (частина портретів експонується у ПКМ та ПХМ).

Яскравою збіркою музею К.М.Скаржинської була добірка стародруків і колекція документів. В ній містилося близько 20 стародруків, серед яких унікальні — сторінка церковно-слов'янського служебника, виданого у Венеції 1519 р., та «Євангеліє» 1590 р.¹¹⁴ «Дані про «Євангеліє» київського друку 1590 р. ... дозволяють переглянути початкову історію вітчизняного книгодрукування», — вважає В.І.Ульянівський¹¹⁵. Крім того, до збірки входили цінні екземпляри західноєвропейських стародруків, наприк-

лад, «Ароніки» Мація Стрийківського (1581 р.), українські стародруки XVII-XVIII ст.¹¹⁶

Унікальні речі зберігалися також і в архіві музею. Найстародавнішими документами тут були дві завірені виписки з грамот 1536—1537 рр. вел. кн. литовського Свидригайла та короля польського Сігізмунда Мушатича.¹¹⁷ Музей мав цікавий народний список литовського статуту XVIII — поч. XIX ст.¹¹⁸ з алфавітним покажчиком до нього.¹¹⁹

Пізнє козацьке літописання репрезентував рукопис «О начале казацкого имени и коего племени и рода казаки, купне же и о давнейших их действиях вкратце»¹²⁰, варіант листа запорожців до турецького султана з підписом «Захарій Кошовий»¹²¹. Геральдика України була представлена малюнками гербів Лазаря Барановича і Адама Киселя.¹²²

Історія Росії ілюструвалася у колекції списком «Канона ангелу грозному воеводе» Парфенія Юродивого¹²³, «данно грамотой» 1692 г. генералу П.І.Гордону на придбану садибу в Московській Новонімецькій Слободі з печаткою Земського приказу, списком «Записок о России» Х.Г.Манштейна¹²⁴, копіями указів Катерини II 1767—1770 рр.¹²⁵ та ін. документами.

У колекції К.М.Скаржинської були автографи О.В.Суворова, П.О.Румянцева, Г.О.Потьомкіна¹²⁶, Г.С.Сковороди¹²⁷, учнівський зошит Є.П.Гребінки¹²⁸; факсиміле (з 1557 р.) і цілі комплекси з документів фамільних архівів Райзерів, Кир'якових, Неженцевих, Агроновичів-Корнієвичів, Кудашевих, Кулябок, Ладигіних, Стороженків, Тиркових, Павловичів, Чернецьких¹²⁹, Яновичів та ін.¹³⁰

Детальний опис історичних документів Лубенського музею К.М.Скаржинської здійснений у 1900—1906 рр. М.Г.Астрябом; він зафіксував 3713 од. зб.¹³¹ Зберігся частково і список книг бібліотеки у Круглику.¹³²

Фундатори музею К.М.Скаржинської мали за мету створення каталогу зібрання¹³³, вступні огляди розділів до якого мали бути написані провідними вченими-фахівцями¹³⁴. Інвентарну картотеку почав складати ще у 1880-х рр. Ф.І.Камінський. Ним же розпочато написання каталогу¹³⁵. У 1891 р. його рукописний текст, на замовлення К.М.Скаржинської, завершив колега К.В.Болсуновського А.П.Зосимович¹³⁶. Відгук на роботу¹³⁷ та її редагування здійснив професор В.Б.Антонович¹³⁸. Художник В.І.Іванов підготував 22 таблиці малюнків експонатів колекції¹³⁹, які навіть вийшли друком до XII Археологічного з'їзду. Але каталог не був виданий, а оригінали малюнків безслідно зникли з архіву Полтавського краєзнавчого музею у 1930-ті рр.¹⁴⁰ Та ця важлива робота ввійшла майже повністю до рукописного каталогу музею Полтавського земства¹⁴¹, що зумовило збереження документальних відомостей про надходження предметів зібрання.

Значна кількість речей археологічної колекції К.М.Скаржинської була відома дослідникам за виставками, що відбувалися під час VI та VIII Археологічних з'їздів¹⁴². Підготовчі комітети з'їздів (VI, VIII, XI та XII) щоразу зверталися до лубенської меценатки з пропозиціями взяти участь у виставках, виданнях праць чи каталогів¹⁴³. Експозиція з Круглика викликала жвавий інтерес дослідників у Москві 1890 р.¹⁴⁴ Зауважимо, що відправили речі на виставку коштом Скаржинських¹⁴⁵. Фото знахідок з лисогірських курганів і поселення у Лубнах, кургану в ур. Замковщина (Старий Замок, або Замок) та випадково знайденої під Лубнами бронзової сокири колхідського типу вміщені серед таблиць каталогу виставки до VIII з'їзду¹⁴⁶, наведені й описи знахідок¹⁴⁷. Фото більшості речей з розкопок на Лисій Горі опубліковані В.Г.Ляскоронським разом із планом курганного могильника¹⁴⁸. Опис частини кам'яних і кістяних знарядь із розкопок у Гінцях опублі-

кований В.М.Щербаківським¹⁴⁹. Найбільш повний огляд археологічного зібрання у складі колекції Полтавського музею здійснений М.Я.Рудинським¹⁵⁰; який описав чи подав у ілюстраціях велику кількість предметів з колишнього Лубенського музею. Після виходу цієї праці археологічні колекції Полтавського музею стали широко відомими спеціалістами. Публікації окремих речей із збірки К.М.Скаржинської продовжували з'являтися і в 1960—1980-ті рр.¹⁵¹

Крім археологічних, музей К.М.Скаржинської брав участь у проведенні Міжнародної виставки костюмів та зброї у Петербурзі 1902 р., де експонував переважно предмети етнографії, 164 зразки зброї і речі панського побуту XVIII–XIX ст.¹⁵²; у виставці місцевих художників-аматорів до днів ушанування пам'яті І.П.Котляревського у Полтаві 1903 р.¹⁵³ та кількох інших.

К.М.Скаржинська активно пропагувала своє зібрання, маючи на меті створення міського музею у Лубнах.¹⁵⁴ Не меншу популярність колекції принесли не тільки відвідувачі, але й численні кореспонденти. Серед авторів листів до Скаржинської та завідувачів музею багато відомих археологів, істориків і краєзнавців — В.Б.Антонович, Д.І.Багалій, М.Ф.Біляшівський, В.Ф.Беспальчев, О.О.Бобринський, К.В.Болсуновський, В.П.Горленко, І.А.Зарецький, В.Г.Ляскоронський, М.О.Олеховський, Ф.А.Спіцин, М.Ф.Сумцов, П.С.Уварова, К.М.Феофілактів, Д.І.Яворницький¹⁵⁵ та ін. Іноді славнозвісність музею та її власниці призводила до курйозів. Так, артіль селян-скарбошукачів з с. Агайман Мелітопольського повіту звернулася 1905 р. до неї з проханням вказати місцезнаходження начебто відомого їй великого скарбу в Таврійській губернії.¹⁵⁶

У червні 1906 р., після згоди Музею Полтавського земства прийняти в дар зібрання К.М.Скаржинської¹⁵⁷, поча-

К.М.Скаржинська. У Швейцарії. Фото після 1906 р.

лася його передача і пакування разом із вітринами та іншим обладнанням¹⁵⁸. Цим займалися від Полтавського земства І.А.Зарецький та М.Д.Разінкін, від лубенців — М.Г.Астряб та С.К.Кульжинський. Про те, як «укорінився у мешканців Лубен інтерес до музею», можуть свідчити такі факти, наведені газетою «Полтавський вісник»: «Дізнавшись, що музей назавжди вивозять із Круглика, цілими сім'ями люди приходили туди під час пакування... І настійливо домагались, щоб ще хоча б раз подивитися музей, і такі сімейні відвідування лубенцями практикувалися кожен святковий день, коли музей був відчинений, так що рідко хто з лубенців не був у музеї, адже вхід до нього завжди був безкоштовним»¹⁵⁹. Експонати Круглицького музею у 270 ящиках в чотирьох вагонах разом з 90 вітринами доставлені в Полтаву залізницею у вересні 1906 р. Лише через чотири роки 72 ящики археологічного зібрання були остаточно розібрані і розміщені в Полтавському музеї. Опис археологічної частини зібрання здійснив у «Каталозі археологічного відділу» краєзнавець і археолог І.А.Зарецький.¹⁶⁰ Більшість речей потрапила до першої археологічної експозиції Музею Полтавського губерньського земства, створеної протягом 1913—1915 рр. за участю В.М.Щербаківського.¹⁶¹ Для експозиції відділу археології було виділено третій поверх нового будинку Полтавського земства, де об'єдналися колекції земського музею, збірка П.П.Бобровського та К.М.Скаржинської. Вхід у археологічний відділ зробили окремим (сучасний запасний західний вхід Полтавського краєзнавчого музею). Експозиція отримала і свою назву — «Музей К.М.Скаржинської», позначений уже на плані Полтави 1908 р.¹⁶² Тут же були розміщені й збірки з народознавства, нумізматики й епіграфіки. Історико-етнографічні колекції, живопис, документальні пам'ятки розмістилися у приміщенні Природничо-історичного музею у Просвітньому

будинку ім. М.В.Гоголя^{162а} (сучасний ДАПО, вул. Гоголя, 24). Вони були об'єднані лише 1920 р. у Центральному пролетарському музеї Полтавщини¹⁶³.

Після 1917 р. зібрання Скаржинської стало «наріжним каменем археологічного відділу» Центрального музею Полтавщини¹⁶⁴ і більшою частиною експонувалося у другій, побудованій М.Я.Рудинським, експозиції музею¹⁶⁵. Історико-етнографічні збірки Музею К.М.Скаржинської, доповнені колекціями колишнього земського музею та новими надходженнями, вивели крайовий музей Полтавщини на одне з чільних місць в Україні.

Значна частина етнографічних колекцій музею 1941 р. була евакуйована, хоча більше половини збірок залишилось у Полтаві. У 1943 р. більшість відомих речей археологічної збірки Полтавського музею була відправлена фашистськими загарбниками до Німеччини¹⁶⁶, частина ж — захована тодішніми співробітниками музею В.Й.Довженком та Г.О.Сидоренко¹⁶⁷. Цікаво, що викрадені фашистами речі не загинули. Їх знайшли на одній із австрійських залізничних платформ і повернули назад.¹⁶⁸ А ось більшість предметів археологічної колекції, що залишилися у приміщенні Полтавського музею і його сховищах, потрапили у полум'я пожежі, вчиненої гітлерівськими вандалами¹⁶⁹. Все те, що уціліло, збрала на попелищі науковий співробітник музею Г.О.Сидоренко¹⁷⁰. Нею ж здійснені попередні записи речей в інвентар, пошуки втрачених атрибутів. На наш час уціліло більше половини археологічного зібрання К.М.Скаржинської, хоча в дещо депаспортизованому стані.

Значні втрати мають етнографічні, історичні, особливо — нумізматичні та природничі збірки. Але основна частина зібрання К.М.Скаржинської уціліла. Це стосується і бібліотеки музею, де зараз є до тисячі книг із круглицької книгозбірні. Зауважимо, що ще 1908 р. частина бібліотеки

Лубенського музею (1643 дитячих і белетристичних видань) була передана бібліотеці Губернської земської управи^{170а}, а згодом потрапила до сучасної Обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І.П.Котляревського, через неї — до Історичної бібліотеки України в Києві. Колекція документів Лубенського музею лягла в основу одного з найзначніших і найбагатших фондів Державного архіву Полтавської області — особистого фонду К.М.Скаржинської¹⁷¹ (фонд 222), частково ж репрезентована у документальному зібранні Полтавського краєзнавчого музею (грамоти, укази, свідоцтва та ін. XVIII-XIX ст.)¹⁷².

У 1960—1980-х рр., у зв'язку з розгортанням музейного будівництва на Полтавщині, частина речей Лубенського музею К.М.Скаржинської була бездумно передана у районні музейні осередки. Так, деякі експонати опинилися у Кременчуці та Диканці, Музеї-заповіднику «Поле Полтавської битви». Основна ж частина зібрання зосереджена у двох полтавських музеях — краєзнавчому і художньому.

Таким чином, зібрання К.М.Скаржинської було не тільки першою великою збіркою археологічних, етнографічних, історичних і природничих матеріалів на Полтавщині, але й однією з найбільших на Лівобережжі, виділяючись з-поміж інших своєю науковою спрямованістю і загальною доступністю. З колекціями К.М.Скаржинської ознайомилися і використовували їх у роботі ряд провідних дослідників найдавнішого минулого. Діяльність Лубенського музею дала поштовх створенню земських і приватних музейних установ на Лівобережжі, а розкопки сприяли активізації археологічних досліджень у Посуллі та на Полтавщині. Протягом 1880-х рр. зібрання було єдиним музеєм Полтавської губернії.

Не можна не відзначити яскраву концентруючу роль музею К.М.Скаржинської, до якого вливалися невеликі колекції та випадкові знахідки.

Для Полтавського краєзнавчого музею колекція з Круглика стала фактично фундаментом зібрання, тому К.М.Скаржинська заслужено вважається одним із фундаторів музею¹⁷³.

Не зберігся будинок музею у Круглику. Дві фотографії садиби К.М.Скаржинської з колекції Лубенського краєзнавчого музею та ще кілька фотознімків у Полтавському краєзнавчому музеї — ось і весь іконографічний ряд документальних свідчень про нього. Відомий український графік Г.І.Нарбут, чоловік племінниці Катерини Миколаївни — лубенки Віри Кир'якової, був добре знайомий і з нею самою¹⁷⁴. Він залишив малюнок будинку К.М.Скаржинської у с. Круглику, який зберігається у Національному музеї українського образотворчого мистецтва у Києві¹⁷⁵. Саме з зображеною на ньому спорудою історія пов'язує заснування одного з перших краєзнавчих осередків в Україні¹⁷⁶.

Ім'я К.М.Скаржинської не забуте у наш час. Виконкомом Лубенської міської Ради народних депутатів прийнято рішення про увічнення пам'яті видатної землячки меморіальною дошкою на місці останнього її помешкання. Наприкінці 1989 року одна з нових вулиць міста поблизу Лисої Гори — об'єкту археологічних розкопок музею К.М.Скаржинської — отримала ім'я Катерини Скаржинської¹⁷⁷. Розділи експозицій, присвячених діяльності визначної подвижниці вітчизняної культури, з'явилися у Лубенському і Полтавському краєзнавчих музеях, відомості про неї потрапили на сторінки путівників та іншої літератури¹⁷⁸.

Враховуючи велике значення для науки відомостей про музей К.М.Скаржинської, дослідники ставлять питання

про наукове видання каталогів музею 1891 р. та його архіву (1900—1906 рр.) з детальними коментарями про збережені експонати і рукописи, їхню наукову цінність, а також оцінкою унікальності інформації каталогів про речі та матеріали, місцезнаходження яких сьогодні невідоме¹⁷⁹.

Ще про деякі факти з життя Катерини Миколаївни можна дізнатися з додатків до цього нарису. Воно настільки багате, діяльність її така різноманітна й обширна, що гідна окремого видання життєпису.

Померла К.М.Скаржинська під час голодомору на Україні 1932 р., забута всіма, окрім кількох близьких їй людей. У наш час національного відродження ця неординарна особистість постає перед нами як гідна всілякої шани й нев'янучої пам'яті.¹⁸⁰

Розділ четвертий

ПОЛУМ'ЯНИЙ СКАРБОШУКАЧ

Гнат Якович Стеллецький

«Той, хто пише ці рядки, народився 3 лютого 1878 р. на теперішній Дніпропетровщині в сім'ї вчителя-народника. Лишившись без батька підлітком, я рано пізнав, що є власна голова на плечах. Рано почала навідуватися думка: а що було до мене?...»¹

Це тільки початок автобіографії Г.Я.Стеллецького, який випадково зберігся (особистий його архів практично пропав під час пожежі та лихоліть у Москві й Києві). Кілька документів, пов'язаних із життям Гната Яковича, зберігається в Лубенському краєзнавчому музеї. Один із них — копія автобіографії (1923 р.), де уточнене місце народження: с. Григор'ївка Олександрівського повіту тодішньої Катеринославщини².

Письмові спогади про батька залишила його дочка, Любов Гнатівна Григор'єва — художниця, дружина народного художника СРСР, лауреата Державної премії С.О.Григор'єва: «Колись він мені казав, що його прапрапредок був мандрований дяк, який теж був захоплений жадою взнати минуле людей». А ще раніше від нього, в середині XVII ст., був козак із Запоріжжя Осип Стеллецький, що оселився у слободі Іванівці на Харківщині. Був у

цьому роду й викладач Харківського колегіуму, друг Григорія Сковороди, похований там же, де й Григорій Савич, у с. Паніванівці (тепер Сковородинівка) на Харківщині. Ну, а батько Гната — Яків Стефанович був спочатку священником, потім народним учителем³.

Г.Я.Стеллецькому присвячено розділ у книзі Романа Трисветова «Тайны выцвевших строк», який озаглавлено так: «Неистовый кладоискатель». Автор розповідає, що Гната після закінчення церковної школи «...за старанність було прийнято до Київської духовної академії, яка славилася наприкінці минулого століття своїми професорами, особливо істориками. Вони розбудили у здібному юнакові гостру цікавість до минулого рідної країни»⁴. Уже тоді він зробив перші спроби у дослідженні підземелля Києво-Печерського монастиря.

В автобіографії Стеллецький писав, що було далі, по закінченні ним академії: «На світанку революції 1905 р. залишив я берег теперішньої України і по бурхливих хвилях Чорного моря, тримаючи путь у Палестину, археологічний «пуп» Землі...» (далі папір пошкоджено й прочитати нічого не можна).

А на тому ж кораблі й теж у Палестину, пливла юна Ганна Супруненко. Вона скінчила Лубенську гімназію та історичний відділ Одеських жіночих педагогічних курсів. І виявила бажання працювати вчителькою російської школи в м. Латалії (тоді було утворене російське «Палестинське товариство», вогнище духовної освіти, інспектором якого й направили випускника академії). Високий кароокий юнак і юна вчителька з проникливим поглядом великих очей познайомились. До речі, вже на той час Ганна була поетесою, авторкою віршів про народну зне-

Г.Я.Стеллецький. Фото 1917 р.

доленість, про необхідність боротися за волю. Згодом Ганна Супруненко стала Стеллецькою. В 1914 р. вона закінчила ще й Московський археологічний інститут. Ще через два роки повернулась у рідні Лубни й почала працювати вчителькою в приватній гімназії О.М.Климової (дочки відомої громадської та наукової діячки К.М.Скаржинської)².

Г.Я.Стеллецький у 1910 р. теж закінчив Археологічний інститут зі званням ученого археолога. І поставив перед собою мету: розшукати легендарну бібліотеку Івана Грозного, яку здавна прагнули виявити дослідники. Але для цього розпочав пошуки в різних місцях Москви, у тім

числі в підземеллях Кремля, де до нього по суті ніхто не шукав. «На службу», як він зазначав у автобіографії, його прийняв Д.Я.Самоковасов — відомий археолог та історик права. Стеллецький називає його, а також іншого відомого археолога В.О.Городцова своїми «навчителями».

Світова війна 1914 р. закинула його на Кавказький фронт, що проходив територією турецької Вірменії. Там йому було доручено обстежувати пам'ятки старовини від Ерзерума до Трапезунда з метою їх збереження. Він узяв участь у роботах військовоархеологічної експедиції, що вивчала надра Понтійських гір.

Та ось — революція, громадянська війна... Про які дослідження, та ще й в Кремлі, могла бути мова! І 1918 р. Гнат Якович приїздить у Лубни. Його дружина працює у шкільній управі, потім завідує дитбудинком у с. Снітин Лубенського повіту, викладає на курсах ліквідації неписьменності для червоноармійців, учителює у сільських школах. А Гнат Якович розгорнув неабияку дослідницьку, наукову й громадську діяльність. Ось як писала про той час його дочка: діти сиділи «...і чули, як щось бахає, бачили, як щось палає у Ромодані, у Солониці, у Засуллі і вже зовсім близько — у Броведівщині. І десь у тому колориті між пожежами і стріляниною, на селянській підводі, в обіймах із книгами і фарфоровими вазами голодний і щасливий батько»⁶.

Отак він, уповноважений революційною владою, збирав по зруйнованих поміщицьких маєтках те цінне для історії та культури, що стало основою нового Лубенського музею. Щоправда, дещо лишилось і від музейного зібрання чоловічої гімназії, про що піклувалися ще М.Т.Симонов (Номис) та Ф.І.Камінський. Про щось свідчить і

кошторис Лубенського земства за 1912 р., в якому була й така стаття витрат: «На два передвижних музеї по 150 руб. на кожний». І знову — спогади дочки: «Начальниця жіночої Лубенської гімназії — струнка і манірна Єлизавета Августинівна Костецька передала в краєзнавчий музей свій архів, експонати і документи... В краєзнавчий музей передав свою цінну колекцію антиквар-любитель Андрій Григорович Кир'яков...» (онук колишнього гінцівського володаря Г.С.Кир'якова).

Ось таким чином відбулося становлення краєзнавчого музею. У ньому й нині збереглися деякі свідчення активної роботи на чолі з Г.Я.Стеллецьким. Наприклад, тогочасна об'ява:

“Лубенський Український музей, заснований вченим-археологом Г.Я. Стеллецьким. 19—20 жовтня дня 1920 р.

Оголошення

У вівторок, 19 жовтня, о 5 год. по сонцю в помешканні музею — в залі наукових засідань — відбудеться чергове засідання історично-філологічної сесії з докладами:

I. Г.Я.Стеллецького і О.Л.Лазовського «Зміїний острів під Лубнами та його історія» (з демонстрацією знімків).

II. П.М.Астряб: «Рейзери — предки Скаржинської» (продовження).

У середу, 20 жовтня, там же, на засіданні Товариства охорони пам'яток старовини в Лубнях відбудеться третя лекція із циклу мандрівних по Сходу Г.Я.Стеллецького: «Експедиція в страну Гадаринську (Зайорданье).» Назарет. Ярмук. Ланцюгова битва Гадара Емафа. Скифополь. (З демонстраціями)²⁷.

*Г.Я.Стеллецький під час розкопок поблизу Чигирини.
Фото 1922 р.*

В теперішній експозиції музею вміщено фотографії, на яких Г.Я.Стеллецький в оточенні людей: на одному знімку — в Лубенській публічній бібліотеці, на другому — під час екскурсії в урочищі Рибки на околиці Лубен. Так, Гнат Якович прагнув до зв'язків із найширшими колами громадян. Місцевий старожил І.М.Маньковський свідчив, що був серед тих молодих людей, хто ходив зі Стеллецьким на екскурсії. А ось свідчення теж старожила В.О.Наддачина: «Стеллецький приїхав у Лубни... Одягнений у напіввоєнну шинель. Виступив з лекцією на археологічну тему. Запропонував робити розкопки там, де був замок Вишневецького. Йому дозволили... Копачами були учні, а Стеллецький керував. Нічого не знайшли, крім голови мармурової статуї... В 1923 р. я привів у Лубни із Семєнівки, де я в той час учителював, групу учнів на екскур-

*Обкладинка видання праці Г.Я.Стеллецького
про історію бібліотеки І.Грозного та її пошуки.
(Москва: Моск. рабочий, 1993).*

сію. Стеллецький показав екскурсантам місце, де була фортеця Яреми Вишневецького. Дійшли ми до Мгаря, зайшли в монастир. І там було дозволено екскурсантам у сараї з сіном переночувати». Між іншим, під час перших комуністичних суботників одним із видів робіт у Лубнах були й... археологічні розкопки.

Ще — зі спогадів Л.Г.Григор'євої: «Г.Я.Стеллецький організував для студентів педкурсів у Лубнах екскурсію на могилу Т.Г.Шевченка в Канів. Пішохідну в основному... Потім дивилися в Київській опері оперу «Демон». На педагогічних курсах лекції читали професори М.М.Павлов-Сільванський із Петрограда, Г.Я.Стеллецький із Москви, Є.Ю.Перфецький зі Львова. Вони й утворили наукове товариство, шефство над яким узяла Українська Академія Наук.»

У Лубенському музеї є список 64-х статей Стеллецького з археології та історії України; цікаве посвідчення без дати, видане Всеукраїнським комітетом образотворчого мистецтва: «Дано сие т. Стеллецкому Игнатию Яковлевичу в том, что он занимается физическим трудом на археологических раскопках в г. Киеве». Отже, протягом цих кількох років працював він і на Лубенщині, й поза її межами. Збереглося кілька замальовок розкопок городищ і могильників під селами Хитці, Тишки, Новаки, Калайдинці.

Наскільки Гнат Якович уболівав за охорону пам'яток історії — можна бачити з листа, підписаного головою ВУЦВК Г.І.Петровським (це, певно, відповідь на письмове клопотання Стеллецького про збереження за музеєм помешкання, в якому вирішили розмістити госпіталь для червоноармійців). Петровський зокрема писав: «Наукове

ж значіння музею я ціню дуже високо і збереження його рахую першою необхідністю». Але — «...не можу поділити ваші погляди, що перенесення музею єсть варварство... ..Червоноармієць, який бореться за комунізм, і так багато перестраждав»⁸.

Г.Я.Стеллецький бував у Лубнах і раніше. Можна гадати, що приїздив він до Ганни Супруненко, але вже напевне — що й тоді провадив археологічні дослідження. В автобіографії він зазначає, що ще в 1908 р. на кошти Самоквасова робив розкопки в с. Снітин (літописне «місто» Кснятин). У щоденнику, який, як свідчить Р.Пересветов, Стеллецький вів 1934 р. у Москві, він пише про обвал, що мало не коштував йому життя, і згадує, що трапилось це «...ще раз так, як уже було в 1912 році...» Тоді він вивірив на Валу в Лубнах великий котлован. Робітники пішли обідати, а він лишився. За ним прийшли мати з нареченою, він показав їм котлован. «А ледве вилізли, і я за ними поставив ногу на перший щабель, гуркнуло за спиною кілька кубометрів».

Автор «Гайн вицвевших строк», як видно, не був особисто знайомий із Гнатом Яковичем, а після його смерті зустрівся в Москві з його дружиною. Але то вже була не лубенка... Що ж призвело до розлучення з Ганною Василівною ще на початку 20-х років? Можливо, те, що згадує донька: «Людина ерудована, талановита, цікава, але для домашнього побуту зовсім не пристосована». В усякому разі, «... розійшлися по-інтелігентному, неофіційно».

Про причину від'їзду Г.Я.Стеллецького з Лубен у 1923 р. довелося почути й таку версію (свідчення В.О.Наддачина): «Стеллецький користувався авторитетом до такого випадку. Йому було доручено в Лубнах прочитати лек-

цію, в основі її була книга «Міф про Христа» Дрекса. Стеллецький же в своїй лекції став доводити історичність Христа, як людини, посилаючись на авторитети римських істориків (Пліній Молодший), іудейських (Іосиф Флавій) та ін., указував на наявність гнаних у перші століття н.е. римською владою християн, а оскільки були християни, отже, був і їхній віровчитель Христос. Лекцію було перервано, авторитет лектора впав, і він невдовзі виїхав із Лубен». У 1920-х рр. таке вже могло статись, але, певно, було не єдиною причиною від'їзду. Між іншим, лектором Стеллецький залишавсь і в Москві (в автобіографії писав, що виступав у Військовій академії РСЧА та Першому держуніверситеті. Є свідчення різних років про лекції в Археологічному інституті, експедиції та виступи в Києві, Кременчуці, Ленінграді, Чернігові, Одесі, Суботові, Чигирині, в багатьох селах... «Спав усе життя не більше 4—5 годин», — згадує Л.Г.Григор'єва.

А ось зворушливий доказ любові Гната Яковича до Лубен. 1 травня 1937 р. він надіслав лист голові райвиконкому. Дякує його попередникам у перші роки радянської влади — голові ревкому т. Коржу, головам виконкому тт. Легкому, Буценку, Кас'яну, які підтримували музейну та наукову діяльність. І дарує будиночок по вул. Івана Франка, який йому належав, для музейних потреб (підкреслюючи слушно, що панорама, яка відкривається з подвір'я на Посулля, доповнюватиме вплив на відвідувачів).

Червень 1941 року. Москва. Війна. Археолог — на даху. Він — начальник пожежної охорони будинку по вул. Герцена. Знову вимушена перерва в роботі, яка стала основною для фанатичного й безкорисливого професора-археолога.

лога Г.Я.Стеллецького, — пошуку бібліотеки Івана Грозного. А тут і тяжка хвороба... Після його смерті 1949 р. на якийсь час пошуки цього легендарного скарбу взагалі пригасли. Та наприкінці 1962 р. було створено громадську комісію, до якої увійшли видатні історики, архівісти, археологи. Через рік у матеріалі «Чи має рацію Стеллецький?» «Неделя» відповіла: «Визначні радянські вчені вважають: пошук бібліотеки Івана Грозного треба продовжувати»⁹. Наскільки нам відомо, таємничий скарб і досі не знайдено. Але нам, сьогоднішнім, гріх було б забути «фанатичного й невтихомирного» Гната Яковича Стеллецького, який своєю діяльністю ніби завершив певний історичний цикл археолого-краєзнавчих розшуків на Лубенщині і Полтавщині фундаторів музейництва Г.С.Кир'якова, Ф.І.Камінського, К.М.Скаржинської. Теперішньому часові теж, ой, як потрібні подвижники, і їм є кого брати за взірць!

Розділ п'ятий

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

**ІЗ СПОГАДІВ А.Д.БУТОВСЬКОГО
ПРО РІД РАЙЗЕРІВ, ІЗ ЯКОГО ПОХОДИЛА
К.М.СКАРЖИНСЬКА
(1915 р.)**

...Сведения о первом Райзере, прибывавшем в Россию, вообще очень краткие...

Винцент Райзер, родом из шведской Померании, обучался в Грейфсвальде. Он занимал очень мелкие должности, по горному ведомству в Швеции. Во время разгоревшейся войны между Швециею и Россиею, его рекомендовали Петру I, для вновь учрежденной Берг-коллегии. Как этот государь, так и его приемники, с большой выгодною пользовались услугами Райзера. Он умер уже в глубокой старости в 1775 г., будучи вице-президентом Берг-коллегии. Райзер оставил сына, который был флигель-адъютантом Императора Петра III, и остался ему предан в день 28 июня 1762 г.

Сведения о сыне первого ф.-Райзера... мы имеем в истории Екатерины II, В.А.Бильбасова, т.п. Он называет его то Райзен, то Райзер., смотря по тому, как писалась эта фамилия в то время в официальных бумагах, но подробно излагает участие Викентия Викентьевича в июньском перевороте 1762 года...

После смерти Викентия Викентьевича, вдова его (Анна Ивановна) поселилась в Лубнах Полтавской губ. ...Старший сын Анны Ивановны ф.-Райзер, Вильгельм Викентьевич, родился около 1766 года...

У Вильгельма Викентьевича было трое детей: сын Николай, две дочери... Николай Викентьевич учился сначала в Харькове, в частном пансионе Герасима Коваленкова, а потом блистательно окончил юнкерские классы при штабе 2-й армии... Сначала он служил в штабах и после долгой штабной службы был назначен командиром пехотного полка... Женат он был на Екатерине Петровне Лодыжиной. Дочь его, Екатерина Николаевна, вдова генерала Скаржинского, здравствует и поныне...

*Публ.: Русская старина. — СПб., 1915. — Т. 164. —
С. 98, 118—119, 123.*

**СПИСОК СПІВРОБІТНИКІВ ТА КОРЕСПОНДЕНТІВ
ЛУБЕНЬСЬКОГО МУЗЕЮ К.М. СКАРЖИНСЬКОЇ
(1889 р.)**

Считается сотрудником всякое лицо, способствующее развитию музея. Иногородние — считаются его корреспондентами.

Сотрудники
Ф.И. Каминский

Измайлов Серг. Матв.
Барвинский Алекс. Ник.
Остроградский Серг. Матв.
Кирьяков Ст. Григ. старш.
Золотницкий Влад. Вас.
Аккерман Ник. Ал.
Барвинский Петр Кир.

Дейкун Феодос. Ив.
Армашевский Петр Яков.
Кирьяков Пав. Гр.
Кирьяков Ст. Гр. младш.

Лавренко А.А.
Кирьяков Андр. Гр.
Измайлова Люд. Ив.
Бэр — СПб.
Филонов
Леонтович И.Н.
Леонтович В.Н.
Коренева С.А.
Велецкий Н.В.

Корреспонденты
Горленко Вас. Петр.,
с. Яроховка, Прилуцк. у.

Горленковский Ник. Егорович
Яцута Влад. Як.
Еллинекъ Адольф Рудольфович
Радченко-Покоговский Порф.
Забила Як. Плат., Киев
Болсуновский Карл Васильевич,
Киев

Крат Георгий Архипович
Грекк Михаил.
Ястребов Владимир Нестерович,
(Елисаветград Херс. губ.,
1895 г. 9 сент.)

*Публ.: ДАПО, — Ф. 222, оп. 1. — Од. зб. 6. — А. 1. —
За рукописним списком Ф.І.Камінського.*

ІЗ ЛИСТА К.М.СКАРЖИНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЕВІ, МАЙБУТНЬОМУ АКАДЕМІКОВІ ВУАН М.І.ПЕТРОВУ

Вы — простой с виду, внутри — сама отрада, безискусственность и скромность, как тот букет полевых цветов, что Вы принесли мне, и который — вопреки Вашему предложению — у меня хранится: мир любит пышные розы, немногим дано ухо, способное уловить смутный лепет лесного цветка!..

... Спасибо за упоминание о моем музее!.. Скоро нашему музею доведется начать свою педагогическую деятельность: я нынче осенью открывала здесь, в Круглике (т.е. в своем селе) народную школу, чайную, вечерние чтения для народа, народную читальню с библиотекой. ... Учителя бог послал — семь пядей во лбу: славится в округе, и не только головой, но еще и как личность необыкновенной нравственности и духовных качеств...¹ Он будет заправлять всем вышеозначенным и — когда сам ознакомится с музеем — будет в нем читать курсы учителям и учительницам народных училищ... И еще у меня есть планы на будущий год, еще шире... если Вам не скучно, расскажу в другой раз.

Примітки

¹ Мається на увазі С.К.Кульжинський, з 1891 р. завідувач музею К.М.Скаржинської.

Публ.: Інститут рукописів ЦНБ НАН України ім. В.І.Вернадського. — II. 5997. — Оригінал.

**ЛИСТ В.В.ТАРНОВСЬКОГО
ДО К.М.СКАРЖИНСЬКОЇ
(1891р.)**

Киев. 1891. Марта 6

Многоуважаемая Екатерина Николаевна.

Очень рад буду сегодня вечером видеть Вас в своем музей-
чике и показать Вам еще Вами у меня невиданное.

Искренне Вам преданный и уважающий коллега

Вас. Тарновский.

*Публ.: ДАПО. — Ф. 222, оп. 1. — Од. зб. 129. — А. 1. —
Оригінал.*

**ЛИСТ ТИМЧАСОВО ВИКОНУЮЧОГО ОBOB'ЯЗКИ
СЕКРЕТАРЯ ЇЇ ВЕЛИЧНОСТІ ГОСУДАРІНИ
ІМПЕРАТРИЦІ МАРІЇ ФЕДОРІВНИ**

Попечительнице Лубенской Александровской женской гимназии, Госпоже Е.Н.Скаржинской

Ее величество Государыня Императрица Мария Федоровна Высочайше повелеть мне изволила передать Вам, что ее Императорское Величество искренно благодарит Вас за выраженное во всеподданейшем письме Вашем сочувствие к великому горю, постигшему Ее Величество и всю Россию.

Выполняя сим таковую Волю Государыни Императрицы, долгом считаю присовокупить, что на присылку для учрежденного Вами в г. Лубнах музея предмета, бывшего в употреблении в Бозе почившего Государя Императора Александра Александровича, Соизволения Ее Величества не последовало.

22 декабря 1894 г.

Публ.: ДАПО. — Ф. 222, оп. 1. — Од. зб. 123. — А. 1. — Оригінал.

**ЛИСТ КИЇВСЬКОГО ВІДДІЛУ
ПОПЕРЕДНЬОГО КОМІТЕТУ ПО ОРГАНІЗАЦІЇ
ХІ АРХЕОЛОГІЧНОГО З'ЇЗДУ
(1898 р.)**

12 декабря 1898 г., № 122

Милостивая госпожа Екатерина Николаевна!

Во время предстоящего в августе месяце 1899 г. XI Российского Археологического Съезда в Киеве предложено устроить выставку предметов древности, найденных в Южно-Русском крае, для того, чтобы представить возможность членам Съезда вынести... цельное впечатление о древностях этого края и о характере находимых в нем археологических памятников.

В виду осуществления этой задачи, Киевское Отделение Предварительного комитета по устройству XI Археологического Съезда имеет честь обратиться к Вам, милостивая Государыня, с покорнейшею просьбою не отказать выслать принадлежащую Вам коллекцию древностей, для помещения ее на выставке при Съезде. В случае, если Вам благоугодно будет удовлетворить просьбу Комитета, то не откажите, вместе с коллекциею, сообщить Комитету и Ваш каталог, или, в случае если бы это было сопряжено с какими-либо затруднениями, перечень местностей, в которых найдены были предметы, входившие в состав Вашей коллекции. Посылку благоволите адресовать: «В Киев. Отд. Предв. К-та по устр. XI Археологического Съезда — Киев, Ун-т св. Владимира».

Комитет просит поспешить по возможности с высылкою коллекций, предупреждая, что предметы, полученные после 1 мая, не войдут в каталог выставки.

Комитет полагает, что посылки можно отправлять по ж.д. малою скоростью, и в случае необходимости, с уплатою за пересылку на месте получения из сумм Комитета.

Гарантируется возврат коллекций.

Председатель

В. Антонович

Секретарь

Мих. Ясниский

Зав. первобытным отделом выставки

В. Антонович

*Публ.: ДАПО. — Ф. 222, оп. 1. — Од. зб. 20. — А. 1—2.
— Оригінал.*

ОБЪЯВА ПРО ВИДАННЯ
«ОЧЕРКОВ ЛУБЕНСКОЙ СТАРИНЫ»
(1901 р.)

Лубны. тип. А.Р.Гордона

Вышла из печати новая книга:

«ОЧЕРКИ ЛУБЕНСКОЙ СТАРИНЫ»

К.П.Бочкарева.

Выпуск 1-й

С старинным планом и видами города Лубен.

Цена 1 рубль.

Издание Лубенского музея Е.Н.Скаржинской.

Склад издания при музее. Выписывающие не менее 5 экз. за пересылку не платят. Книгопродавцам обычная уступка. С требованиями обращаться в Лубны на имя Секретаря Музея Сергея Климентиевича Кулжинского.

Другие издания Лубенского Музея:

Описание коллекции народных писанок. Выпуск 1. С альбомом 33 хромолитографированных и 12 черных таблиц (всего 2212 рисунков). Составил С.К.Кулжинский, действительн. Член Императ. географ. общ. М., 1899 года. Цена 5 руб.

Свинцовые пластинки (пломбы) с условными знаками церковных праздников, с приложением двух таблиц. — К.В.Болсуновской. М., 1899 г. Цена 1 руб.

Публ.: ДАПО. — Ф. 222, оп. 1. — Од. зб. 4. — А. 1—7. — Оригінали.

**З ЛИСТА Д.І.БАГАЛІЯ ДО К.М.СКАРЖИНСЬКОЇ
ПРО УЧАСТЬ ЛУБЕНСЬКОГО МУЗЕЮ У ВИСТАВЦІ
ДО XII АРХЕОЛОГІЧНОГО З'ЇЗДУ**

11. V. 1901 г. г. Харьков № 727

Милостливая государыня Екатерина Николаевна!

...Покорнейше просим принять участие в работе выставки к XII Археологическому Съезду...

Исследованию съезда в археологическом и этнографическом отношении подлежит район, в который входят губернии: Черниговская, Полтавская, Курская, Харьковская, Екатеринославская, Таврическая, области Кубанская и Войска Донского.

Ваш музей богат различными памятниками древностей вообще и особенно Полтавской губернии. Присутствие Ваших коллекций, особенно этнографических, будет весьма важно и полезно на выставке при XII Археологическом Съезде. Поэтому этим Вы окажете услугу XII Археологическому Съезду.

Просим уведомить о согласии...

Председатель Предварительного Комитета съезда, проф.

Дм. Багалей

Секретарь, приват-доцент

Е. Редин

Публ.: ДАПО. — Ф. 222, оп. 1. — Од. зб. 23. — А. 1. — Оригінал.

УСТАВ ЛУБЕНСКОГО МУЗЕЯ ИМЕНИ ЕК. НИК. СКАРЖИНСКОЙ

§1. Цель музея двоякая:

- а) педагогическая и
- б) чисто научная.

1-ая достигается строгой систематизацией предметов, обдуманной наглядностью для раскрытия их смысла, цели, способа употребления, процесса развития, воздействия на окружающее или обратно и т.п.; — достигается руководящим каталогом под редакцией и со вступительной статьей к каждому отделу выдающегося ученого-специалиста той науки, которая иллюстрируется данным отделом; — достигается искусством так обставить и демонстрировать науку, трактуемую музеем, чтобы каждый, выходящий из этого святилища ее, уносил ум, обеспокоенный любознательностью, волю, наэлектризованную виденными доказательствами мощи человеческого духа, сердце, расширенное жаждой светить и поддерживать «человека», идущего к лучшей жизни и к эволюции добра.

2-ая достигается научным собиранием и сохранением памятников старины, памятников жизни и быта человека как духовного, так и материального, памятников искусства, техники и т.п., — располагая, подбирая и обставляя весь этот научный материал таким образом, чтобы каждый, занимающийся какой-либо наукой (особенно в связи с местным краем, родиной музея) мог бы найти элементы ее в соответствующем отделе музея, а очередные в этой науке вопросы для разработки — во вступительной статье каталога.

§2. Делится музей на 2 отдела: I — чисто местный, малорусский, занимающийся всесторонним изучением прошлого и настоящего Малороссии; II — общий отдел — всей остальной России и чужестранных государств всего мира — для ближайшего знакомства с ними и для более правильной и беспристрастной — через сравнение — оценки физиономии и степени культурности местного края.

Каждый из этих отделов, в свою очередь, распадается на ряд параллельных подотделов, числом шесть, а именно:

- 1 подотдел — доисторической археологии;
- 2 подотдел — исторический;
- 3 подотдел — церковный;
- 4 подотдел — этнографический;
- 5 подотдел — художественно-технический;
- 6 подотдел — естественно-исторический.

§3. Музей, как светоч науки всемирной и общечеловеческой, не должен никогда и ни в чем преследовать целей узких, односторонних, — другими словами не может быть орудием или союзником — каких бы то ни было интересов партийных, как враждебных и пагубных объективизму и беспристрастию чистой науки.

§4. Музей, как очаг воспитательный и облагораживающий, не допускает в свои стены ничего такого, — будь это картина, статуя, книга, рисунок и т.п., — что бы грязнило воображение, ум или сердце зрителя (т.е. все, граничащее с порнографией), помня, что между его посетителями бывают очень юные души, а «это место свято».

Музей обязан помнить, что нравы творят людей и в свою очередь творятся ими «и что на его знамени горит: «К истине и святости».

§5. Музей находится в г. Лубнах, на земле, отчужденной под него городом, в здании, специально для него построенном и ему принадлежащем навсегда.

Ни город, ни Археологическое общество, ни кто другой не имеет права когда бы то ни было и по поводу чего бы то ни было перевести музей или что-либо ему принадлежащее в другой город или другое место.

§6. Музей находится в вечном пользовании города Лубен, под всесторонним и постоянным наблюдением и покровительством Императорского Археологического Общества (Москов-

ского) и под непосредственным влиянием учредительницы его, до смерти ее.

§7. Права и обязанности города Лубен по отношению к музею.*

§8. Права и обязанности Императорского Московского Археологического Общества по отношению к музею:

а) в научном отношении музей находится в непосредственном ведении Императорского Московского Археологического общества;

б) Обществу принадлежит право устанавливать тип и характер предметов как могущих быть приобретенными для музея, так и могущих быть принесенными ему в дар;

в) хранитель музея избирается по обоюдному согласию города и Общества, причем утверждение хранителя в должности принадлежит исключительно Обществу.

Примеч. В случае требования о том Общества, утвержденный в должности хранитель, хотя бы и занимавший уже это место в течении нескольких лет, должен быть немедленно удален от должности.

Авторы Статуту — К.М.Скаржинська та С.К.Кульжинський, рукою якого й написано оригінал документа. Час його написання — кінець 1904 — початок 1905 рр.

Публ.: ДАПО. — Ф. 222, оп. 1. — Спр. 1. — А. 1—2 зв. — Рукопис.

* В оригіналі не вказані.

**ЛИСТ МЕЛИТОПОЛЬСЬКИХ СКАРБОШУКАЧІВ
ДО К.М.СКАРЖИНСЬКОЇ
(1905 р.)**

Таврический губ. Мелитопольского уезд.
села Агайман
1905 г. 13 ноября

Глубокая просьба Крестьян села Агайман — кладоискателей!

Милостивая Государыня госпожа Скаржинская!

Не оставьте нашей просьбы без внимания. Мы прослышали, что у Вас есть план клада Таврической губ. То не откажи милостивая государыня нам крестьянам его сообщить или же за ним приехать или так передадите словом если милость Ваша то просим покорно нам сообщить за что будем очень и очень благодарны и вечно будем молить Бога за Вас госпожа Скаржинская.

Покорнейше просим вся компания Вас дорогая наша благодетельница госпожа Скаржинская не оставьте нас без ответа. Дайте хоть ответ.

С нетерпением ждем ответ Компания!

Ответ доверяем получить Захарию Копитоновичу Гармашу села Агайман Таврической губ.

Публ.: ДАПО. — Ф. 222., оп. 1. — Од. зб. 18. — А. 1. — Оригінал.

**З ДОНЕСЕНЬ НАЧАЛЬНИКА ПОЛТАВСЬКОГО
ГУБЕРНСЬКОГО ЖАНДАРМСЬКОГО УПРАВЛІННЯ
ДО ДЕПАРТАМЕНТУ ПОЛІЦІЇ
ПРО К.М.СКАРЖИНСЬКУ
(1913 р.)**

за агентурними даними.

Е.Н.Скаржинская имела собственной земли с усадьбой при хут. Иржавском Черевковской волости Лубенского уезда 30 дес., которые продала крестьянам той же волости ок. 10 лет назад. При г. Лубнах Скаржинская имеет 28 дес. 810 кв. саж. лугов земли, ныне арендуемых по 15 руб. за дес. крестьянам с. Заулье, при хут Круглик — по 1911 г. усадьба за 8000 была продана помещику Янчуку. Осталось при Круглике земли на 3360 руб. Больше не имеет. С ней живет сын ее Игорь, в Лозанне, — его 700 дес. — получает аренды 10500 руб.

Публ.: ДАРФ. — Ф. ДП-00, оп. 1906 г. — Од. зб. 115. — Т. 21. — А. 31.

...«ненормальная особа, обещавшая Натансону 50 тыс. руб. на рев. дело».., но не дает, ибо на имущество наложена опека.

Публ.: Там само. — Т. 20. — А. 125—125 зб.

Происходит родом из Тверской губ. (Райзер). Еще при жизни мужа вела весьма разгульную и расточительную жизнь, имела интимные связи с разными людьми, почему она у мужа своего Генер. Скаржинского не пользовалась доверием, а после его смерти, она, будтобы, обещала преступным организациям на издание революционного журнала большую сумму денег, ее имя — под журналом «За рубежом», ввиду чего дворянство утвердило над ее имуществом опеку, но она не прошла.

За границей живет в Лозане.

Публ.: Там само. — А. 214—214 зб.

Проживает в кантоне Вод в Швейцарии на вилле «Reupliers» в Rosiuz — zur — Pully, обратилась 15 авг. с.г. (1913) к феодальным властям с заявлением об учреждении яслей для сирот греков, сербов, болгар и турок, убитых во время Балканских войн на собственные средства, (утверждая), что «Швейцарии — стране свободы и гуманности — надлежит первой взять на себя работу подобного возвышенного характера, показав миру пример человеколюбия».

Поселилась в Лозанне в декабре 1906 г. — с сыном Игорем и дочерью Наталией, и их преподавателем Сергеем Кулжинским.

Занималась делами благотворительности, интересуется недостаточными русскими студентами. Сняла на 4 г. в Шайлльи под Лозанной виллу «Rougenort» и устроила в ней приют для нужд русских эмигрантов, но через 2 года (заметив, что ее эксплуатируют) закрыла и сдала другому лицу. Помогает русским...

Публ.: Там само. — Т. 21. — А. 73—73 зв.

...Переехала затем на виллу «Ле Пёплие» в селение Розіаз. Прекратила всякие сношения с парт. лицами и участие в делах, материальную помощь им...

Публ.: Там само. — А. 165—165 зв. — За фотокопією в ЛМДА.

**ІЗ ДОНЕСЕННЯ НАЧАЛЬНИКА ПОЛТАВСЬКОГО
ГУБЕРНСЬКОГО ЖАНДАРМСЬКОГО УПРАВЛІННЯ
ДИРЕКТОРОВІ ДЕПАРТАМЕНТУ ПОЛІЦІЇ
З ПРИВОДУ ДОЧКИ К.М.СКАРЖИНСЬКОЇ —
О.М.КЛИМОВОЇ**

25 октября 1916 года.

Секретно

Представляя при сем вырезку из газеты «Киевская мысль» от 18-го октября сего года за № 290 по вопросу об открытии в Лубнах украинского средне-учебного заведения, с наименованием «Украинская гимназия», докладываю Вашему Превосходительству, что в г. Лубнах в настоящее время существует частное реальное училище, открытое дворянкою Ольгой Николаевной Климовой, которое с разрешением вопроса об учреждении в Лубнах «Украинской гимназии», предполагают переименовать в означенную гимназию.

Ольга Николаевна Климова хотя по делам вверенного мне Управления не проходила, но, по сведениям, является яркой украинофилкой.

Упоминаемый в представляемой вырезке бывший член 1-й Государственной думы — Владимир Михайлович Шемет с 1903 года известен вверенному мне Управлению как яркий деятель и член Украинской социал-демократической рабочей партии.

Полковник

(подпись).

Публ.: ДАРФ. — Ф. ДП-ОВ, оп. 1916 г. — Од. зб. 115. — Т. 21. — А. 74. — Оригінал.

ІЗ СТАТТІ ФЕДОРА ЕРНСТА
«ГЕОРГІЙ НАРБУТ: ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ»
ПРО ЗВ'ЯЗКИ З ДРУЖИНОЮ — В.П.КИР'ЯКОВОЮ
(1925 р.)

...Нарбут запалав тепер такою любов'ю, як то ніколи доти. Десятки листів, що летять з Петербургу до Лубен, де жила тепер Нарбутова наречена, красномовно свідчать про ніжну і віддану душу художникову.

...Багато мотивів дав Нарбутові ... старовинний маєток Линовиці, Пирятинського повіту, що належав родині де Бельмен. Тут, разом з М.В.Добужинським, він жив на дачі в 1914—1915 роках... Линовиці служили базою, з якої Г.І. робив низку екскурсій по старовинних маєтках, містах та монастирях Полтавщини. Він намислив цілу серію мотивів садиб. Грунтовно ознайомився і з старовинним Мгарським монастирем в Лубнах, зв'язаним з ім'ям Самойловича, Мазепи, — де й розписався на мурах монастирських. Фотографував і змальовував не сами лише будови, а й типи — цілі групи дівчат в місцевих вбраннях, якісь рідкісні дерев'яні будови. Часто гостював і в маєткові родичів своєї дружини, Скаржинських, Круглику біля Лубен. Ходив до якихось старих бабусь, купував старовинні сіряки, плахти.

...Захоплювався дитячою лялькою. І на Україні на цей час — у Києві, Полтаві, Лубнах — збирають прекрасні зразки цієї галузі народної творчості...

Публ.: Георгій Нарбут: Посмертна виставка творів. — К.: Всеукр. істор. музей ім. Т.Шевченка, 1925. — С. 32, 39, 40, 43.

**ПРО РОЗГЛЯД ЗАЯВИ К.М.СКАРЖИНСЬКОЇ
З ПРИВОДУ ЗМЕНШЕННЯ
ЇЇ ПЕРСОНАЛЬНОЇ ПЕНСІЇ
(1925 р.)**

Протокол № 8/91

засідання постійної комісії по назначенню персональної пенсії и пособия по НКСО (Народному Комісаріату соціального забезпечення УСРР) от 6 марта 1925 года.

... Слушали: 1. Утверждение постановления Комиссии по пересмотру... к / Дело Е.Н.Скаржинской (см. прот. № 30 от 21. I. 24 года)...

Постановили: ... к / Подтвердить постановление комиссии по пересмотру — оставить пенсию до 30-ти руб. в месяц.

Публ.: ЦДАВО України. — Ф. 1, оп. 2. — Од. зб. 3890. — А. 21. — Оригінал.

**ЛИСТ К.М.СКАРЖИНСЬКОЇ
ДО ГОЛОВИ ВУЦВКУ Г.І.ПЕТРОВСЬКОГО
ПІД ЧАС ЙОГО ПЕРЕБУВАННЯ В ЛУБНАХ**

13. III. 1929

Гражданин Петровский.

Я персональная пенсионерка Екатерина Николаевна Скаржинская, жила с 1906-го года, по июль месяц, 1914-го года в г. Лозанне в Швейцарии и там помогала русским эмигрантам, Ленину и др. Получала при жизни Ленина 60 р. в месяц, а после его смерти, начала получать 40 р. в месяц. Если можно, то прошу не отказать и добавить 20 р., чтоб было, опять, 60 р.

Публ.: ДАПО. — Ф. Р-2068, оп. 1. — Од. зб. 550. — А. 71.

— Оригінал.

**З ВІДПОВІДІ ЛУБЕНСЬКОГО ОКРВИКОНКОМУ
К.М.СКАРЖИНСЬКІЙ
(березень, 1929 р.)**

«... секретар окрвиконкому повідомляє, що Ваша заява як безпідставна залишилася без задоволення.»

Публ.: Там само. — А. 70. — Копія.

**ЛИСТУВАННЯ З ПРИВОДУ РОЗКОПОК
Г.Я.СТЕЛЛЕЦЬКОГО
(1918 р.)**

Жовтня 31 дня 1918 року
Департаменту загальних справ

При цьому надсилаю на розпорядження копію відношення Лубенського повітового старости від 22 жовтня ц.р. під № 5409 відносно роблених розкопок могил Професором Стеллецьким.

В. об. Губерніяльного старости	(підпис)
Управляючий канцелярію	(підпис)
За діловода	(підпис)
Староста міста Лубен та Повіту	

Октября 22 дня 1918 року
Г. Полт. Губ. Староста

Вследствие предложения Вашего от 2 августа с.г. за № 7501, при коем была препроводжена ко мне копия Циркуляра Деп. Общ. Дел М.В.Д. от 24 июля 1918 года за № 1913 имею честь донести, что в Луб. уезде производятся раскопки курганов Профессором Стеллецьким, который отозвался, что он на руках надлежащего разрешения на право раскопок не имеет в виду его временного приезда в Лубны, а что таковое разрешение имеется в Археологическом отделе при Министерстве Освиты, где состоит на службе и сам следит за этими раскопками на всей Украине, о чем Министерством Освиты будет сообщено.

Повитовый староста	(подпись)
Секретарь	(подпись)

Публ.: ЛКМ, без інв. №№. — Копія.

**ЛИСТ Г.Я.СТЕЛЛЕЦЬКОГО
ДО ВІДДІЛУ ПРАЦІ ЛУБЕНСЬКОГО ОКРВИКОНКОМУ
(1920 р.)**

На чолі Лубенського українського народного музею став Комітет, який складається з трьох осіб з вищою освітою і довголітнім науковим стажем: 1. Г.Я.Стеллецького, вихованця й професора Московського Археологічного інституту, 2. С.К.Кульжинського, колишнього зав. Музеєм С.К.Скаржинської і З.М.Г.Астряба, архівиста.

Всі зазначені особи відомі в науці друкованими працями.

Тому прохаю Відділ Праці зарахувати зазначених осіб як відповідальних службовців з відповідним окладом...

голова Комітету музею

Г.Стеллецький

Публ.: ЛКМ, інв. № 3234. — А. 1. — Чернетка.

**ІЗ ЛИСТА М.М.ПАВЛОВА-СИЛЬВАНСЬКОГО
А.Ю.КРИМСЬКОМУ
від 8 вересня 1920 р.**

Високоповажний та шановний Агатангел Юхимович.

Дозвольте при цьому передати Вам мій доклад на ім'я Ради Українського Наукового Товариства про діяльність заснованої нині тут Лубенської філії Українського Наукового Товариства.

...Користуючись даною мені від III відділу Українською Академією Наук командировкою на Полтавщину для збирання матеріалів звичаєвого права, я першого липня цього року приїхав у Лубни, розпочав тут працю по розгляду архіву б. Лубенського Окружного Суду і поруч з тим, купно з другим членом Українського Наукового Товариства, проф. Е.І.Перфецьким задався думкою утворити в м. Лубнах філію Українського Наукового Товариства у Києві... Встановлено було організувати три секції філії: історико-філологічну, правничо-соціологічну та природничу. Організацію історико-філологічної секції взяв на себе Е.І.Перфецький та зав. місцевим музеєм Г.Я.Стеллецький...

Після організаційного засідання ... одбулося 6 чергових засідань..., на яких обговорювалися головні завдання секції, план її діяльності на біжуче півріччя та були заслухані: мій доклад «Система та метод досліджування звичаєвого права», доклад Г.Я.Стеллецького — «Розбійник Гаркуша — Лубенський Дон-Кіхот»...

Публ.: Інститут рукописів ЦНБ НАН України ім. В.І.Вернадського. — І. 23966. — Оригінал.

ЛИСТ Г.Я.СТЕЛЛЕЦЬКОГО ДО ЛУБПОВІТВИКОНКОМУ

1922. V — 19

Маючи безсрочну командіровку од Української Академії Наук, № 28 35, на Лубні та Лубенщину задля досліду й догляду за пам'ятками старовини, яким загрожує небезпека пошкодження або знищення, лічу своїм обов'язком звернути увагу Луб. виконкому і освіти на такий факт:

В с. Карпилівці є церква дуже давня, р. 200, в укр. стилі, запечатана вже років 12. Селяни надумали розібрати її на магазин. Без наукового огляду цього пам'ятника й дозволу політвлади це неможливо.

На підставі доручення Укр. Акад. Наук, прохаю Лубвиконком дати мені мандата на поїздку до Карпилівки і взагалі по повіту задля догляду за пам'ятниками старовини та їх захисту.

Вчений співробітник Української Академії наук, професор археології Г.Стеллецький.

Публ.: ЛКМ, інв. № 3233. — Власноручна чернетка.

**НЕОПУБЛІКОВАНИЙ ВІРШ ГАННИ СУПРУНЕНКО —
МАЙБУТНЬОЇ ДРУЖИНИ Г.Я.СТЕЛЛЕЦЬКОГО
(поч. 1900-х рр.)**

Народе мій! Коли за тебе встануть
Твої змордовані, пригнічені сини?
Коли для нас хвилини ті настануть,
Що скинемо ми з тебе кайдани?
Я вірю — прийде час і вільна Україна
Життям широким, славним заживе
І людности своє прославить слово
Велике, виразне, сміливе і нове...

*Публ.: Рукопис. Відділ Інституту літератури НАН Ук-
раїни. — Фонд І.Франка. — Од. зб. 3/3692. —
А. 1. — За авт. рукописом.*

Розділ перший Сенсація Гінцівської стоянки

- ¹ **Формозов А.А.** Страницы истории русской археологии. — М., Наука, 1986. — С. 68.
- ² **Генинг В.Ф.** Объект и предмет науки в археологии. — К.: Наук. думка, 1983. — С. 53—54.
- ³ **Супруненко А.Б.** Археологические собрания Полтавщины XIX — начала XX вв. //Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР: / Тез. доп. XX Респ. конф. — Одеса, жовтень 1989 р. — К.: Наук. думка, 1989. — С. 220.
- ⁴ **Супруненко А.Б.** Археологические изыскания и собрание Г.С.Кириякова //Проблемы археологии Сумщины: Тез. докл. науч. практ. конф. — Сумы, 1989. — С. 19.
- ⁵ **Каминский Ф.И.** Следы древнейшей эпохи каменного века по р. Суле и ее притокам //Труды III АС. — К., 1878. — Т. 1. — С. 147—152.
- ⁶ **Феофилактов К.М.** О местонахождении кремневых орудий человека вместе с костями мамонта в с. Гонцах на р. Удае Лубенского уезда Полтавской губ. //Труды III АС. — К., 1878. — Т. 1. — С. 153—159.
- ⁷ **Уваров А.С.** Археология России. Каменный период. — М., 1881. — Т. 1. — С. 111.
- ⁸ **Ставроцкий Я.Ф.** Исторические судьбы Малороссии и культурные ее успехи //Россия. Полное географическое описание нашего отечества. — СПб., 1903. — Т. 7. — С. 63—64.
- ⁹ **Березин Н.И.** Справочник по палеолиту СССР. — М., Л., 1936. — С. 24.
- ¹⁰ Указатель выставки при III Археологическом съезде в Киеве, 1874 г., 2—22 августа. — К., 1874. — С. 7, 42.

- ¹¹ **Рудинский М.** Археологичні збірки Полтавського музею //Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава, 1928. — Т. 1. — С. 34.
- ¹² ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 923—1114.
- ¹³ **Ванцак Б.С.** Відлуння імен та епох //Ленінська Зоря. — Лубни. — 1988. — №№ 118, 120, 123, 124. — 26, 29 квітня, 3, 5 серпня. — С. 3.
- ¹⁴ Каталог Археологічного відділу Полтавського музею. — Рукопис //Фонди ПКМ. — Т. 1. — С. 1—62.
- ¹⁵ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 923. — А. 1.
- ¹⁶ **Ванцак Б.С.** Відлуння імен та епох //Ленінська Зоря. — 1988. — №№ 123 — 3 серпня. — С. 3.
- ¹⁷ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 1107. — А.1; 1109—1110. — А. 1.
- ¹⁸ **Ванцак Б.С.** Лубенський краєзнавчий музей та його історія //Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій наук.-практич. семінар: / Тез. доп. — Полтава, 1990. — С. 182—185.
- ¹⁹ **Симонов М.** Заметки к юбилейной по случаю двадцатипятилетия Лубенской гимназии записке. — К., 1898. — С. 5.
- ²⁰ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 1114. — А. 1.
- ²¹ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 705. — А. 1. — Од. зб. 707—709.
- ²² **Павловський І.Ф.** К истории Полтавского дворянства. 1802—1902 г.: Очерки по архивным данным. — Полтава, 1907. — Т. 2. — С. 47—50.
- ²³ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 1106, 1107, 1109, 1112.
- ²⁴ **Супруненко А.Б.** Археологические изыскания и собрание Г.С.Кирьякова. — С. 19.
- ²⁵ **Шовкопляс І.Г.** Гінцівська палеолітична стоянка: (До 100-річчя її виявлення). //УІЖ. — 1971. — № 9. — С. 122.
- ²⁶ **Формозов А.А.** Страницы истории русской археологии. — С. 63—67.
- ²⁷ **Каминский Ф.И.** Следы древнейшей эпохи... — С. 147—148.
- ²⁸ **Супруненко А.Б.** Археологические исследования Ф.И. Каминского в Нижнем Посулье //1000-летие города Лубны: Обл. науч.-практич. конф.: / Тез. докл. — Лубны, 1988. — С. 12—15.

- ²⁹ Каталог археологічного відділу Полтавського музею. — Т. 1. — С. 2—3, 6—8.
- ³⁰ **Борисковский П.И.** Палеолит Украины //МИА. — № 40. — 1953. — С. 14.
- ³¹ **Супруненко А.Б.** Археологические изыскания и собрание Г.С.Кириякова. — С. 20.
- ³² Каталог археологічного відділу Полтавського музею. — Т. 1. — С. 55.
- ³³ **Супруненко А.Б.** Археологические исследования Ф.И.Каминского... — С. 13.
- ³⁴ Указатель выставки при III Археологическом съезде... — Отд. III. — С. 42. — № 614.
- ³⁵ **Супруненко А.Б.** Из новых материалов о Ф.И.Каминском //Охрана и исследования памятников археологии Полтавщины: Второй обл. науч.-практич. семинар. / Тез. докл. и сообщ. — Полтава, 1989. — С. 104.
- ³⁶ Указатель выставки на III Археологическом съезде... — Отд. III. — С. 42. — № 613 (помилково вказана як знахідка з Лубен).
- ³⁷ Каталог археологічного відділу Полтавського музею. — Т. 1. — С. 55—56.
- ³⁸ Каталог археологічного відділу Полтавського музею. — Т. 1. — С. 55—56.
- ³⁹ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 1113. — А. 1—1 зв.
- ⁴⁰ Каталог археологічного відділу Полтавського музею. — Т. 1. — С. 38.
- ⁴¹ **Супруненко А.Б.** Археологические изыскания и собрание Г.С.Кириякова. — С. 20.
- ⁴² Указатель выставки при III Археологическом съезде... — С. 7, 42.
- ⁴³ **Каминский Ф.И.** Следы древнейшей эпохи... — С. 151—152.
- ⁴⁴ Каталог археологічного відділу Полтавського музею. — Т. 1. — С. 2—3, 6—8.
- ⁴⁵ Там само. — С. 8—9.
- ⁴⁶ Там само. — С. 62.

- ⁴⁷ Указатель выставки при III Археологическом съезде... — Отд. церк. древн. — С. 8. — № 92.
- 48 Список членов 3-го Археологического съезда с означением места их жительства //Труды III АС. — К., 1878. — Т. 1. — С. XI.
- ⁴⁹ **Супруненко О.Б.** Археологічне зібрання К.М.Скаржинської //Тез. доп. і повід. першої Полтавської наук. конф. з історії краєзнавства. — Полтава, 1989. — С. 117; ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 926. — А. 1.
- ⁵⁰ **Супруненко А.Б.** Археологические изыскания и собрание Г.С.Кириякова. — С. 20—21.
- ⁵¹ Каталог собрания археологических и исторических древностей Е.Н.Скаржинской / Сост. **Зосимович А.П.** — Под. ред. Антоновича В.Б. — Рукопись //ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 2. — А.1—125.
- ⁵² **Супруненко О.** Иван Зарецкий — археолог і музейний працівник //Народне мистецтво Полтавщини: Наук. теорет. конф., присвяч. 70-річчю Полтав. худож. музею: / Тез. доп. і повід. — Полтава, 1989. — С. 59—65.
- ⁵³ **Ляскоронский В.Г.** История Переяславской земли с древнейших времен до середины XIII ст. — Изд. 2-е. — К., 1903; Рудинский М. Археологічні збірки Полтавського музею. — С. 34—35; **Моргунов Ю.Ю.** Летописный участок границы в XI — XIII вв. //1000-летие города Лубны: Обл. науч.-пактич. конф.: / Тез. докл. и сообщ. — Лубны, 1988. — С. 9—11.
- ⁵⁴ **Рудинский М.** Археологічні збірки Полтавського музею. — С. 29—30; **Кулатова И.Н.** Материалы по археологии Сумщины в собрании Полтавского краеведческого музея //Проблемы археологии Сумщины: Тез. докл. обл. науч.-практич. конф. — Сумы, 1989. — С. 22.
- ⁵⁵ Ленінська зоря. — Лубни, 1988. — 26 липня.
- ⁵⁶ ЛМДА. — Ф. 62. — Оп. 1. — Од. зб. 301. — А. 5.
- ⁵⁷ Георгій Нарбут: Посмертна виставка творів. — К., 1925. — С. 39.
- ⁵⁸ ЛМДА. — Ф. 62. — Од. зб. 301. — А. 15.
- ⁵⁹ Там само. — А. 21.

- ⁶⁰ Там само. — А. 23; Ленінська зоря. — Лубни, 1988. — 3 серпня.

Розділ другий Серед перших археологів України

- ¹ Ф.И.Каминский: (Некролог) //Киевская старина. — 1891. — Т. XXXIII. — с. 313—314.
- ² **С-в Н. Каминский** (Федор Иванович) //Энциклопедический словарь. / Издание Брокгауза Ф.А., Ефрона И.А. — СПб., 1895. — Т. XIV. — С. 205.
- ³ **Борисковский П.И.** Палеолит Украины. — М., Л.: Изд-во АН СССР, 1953. — С. 11—14, 16.
- ⁴ **Шовкопляс І.Г.** Розвиток радянської археології на Україні (1917—1966): Бібліографія. — К.: Наук. думка, 1969. — С. V.
- ⁵ **Махно Є.В.** Поховання на Замковій горі в Лубнах: (Розкопки Ф.Камінського 1881 р.) //Археологія. — 1965. — Т. XVIII. — С. 185—189.
- ⁶ **Ляскоронський В.Г.** Археологические раскопки близ г. Лубен, Полтавской г., в урочище Лысая Гора //Киевская старина. — 1892. — Т. XXXIX. — С. 263—264.
- ⁷ ДАПО. — Ф. 222, оп. 1.
- ⁸ Архів ПМК РАН. — Ф. 1, 1889. — Од. зб. 4.
- ⁹ Повідомлення **В.Я.Сергіна**.
- ¹⁰ На ПКМ. — Од. зб. 03—144/2.
- ¹¹ Киевская старина. — 1891. — Т. XXXIII. — С. 313.
- ¹² Двадцатипятилетие Лубенской гимназии (1872—1897) //Сост. Сеферовский Н.Л. — Лубны, 1898. — С. 165.
- ¹³ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 790. — А. 1.
- ¹⁴ **Н.Т.** Рец: Двадцатипятилетие Лубенской гимназии: Краткая историческая записка. / Сост. Сеферовский Н.Л. — Лубны, 1898. — 175 с. //Киевская старина. — 1898. — Т. XII. — Июль-август. — С. 55; **Лісничий К.Л.** На батьківщині М.Номиса //НТЕ. — 1988. — № 5. — С. 93—94.

- ¹⁵ **Н.Т.** Рец: Двадцатипятилетие Лубенской гимназии... — С. 58.
- ¹⁶ Отчет о состоянии и деятельности Лубенской мужской гимназии за 1887—88 учебный год. /Состав. **Сеферовский Н.Л.** — Лубны, 1889. — С. 3.
- ¹⁷ **Симонов М.** Заметки к юбилейной по случаю двадцатипятилетия Лубенской гимназии записке. — К., 1898. — С. 5.
- ¹⁸ Двадцатипятилетие Лубенской гимназии... — С. 165.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ **Борисковский П.И.** Палеолит Украины. — С. 13.
- ²¹ **Ванцак Б.С.** Лубенський краєзнавчий музей і його історія //Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій наук.- практи. семінар: / Тез. доп. — Полтава, 1990. — С. 188—190.
- ²² **Н.Т.** Рец: Двадцатипятилетие Лубенской гимназии... С. 58-59.
- ²³ Там само. — С. 59.
- ²⁴ Отчет о состоянии и деятельности Лубенской гимназии за 1887—88 учебный год... — С. 8—15.
- ²⁵ **Ванцак Б.С.** Лубни: Путівник. — Харків: Прапор 1988. — С. 36.
- ²⁶ Киевская старина. — 1891. — Т. XXXIII. — С. 314.
- ²⁷ **Супруненко А.Б.** Археологические исследования Ф.И.Каминского в Нижнем Посулье //1000-летие города Лубны: Обл. науч.-практи. конф. (26—28 мая 1988 г.): /Тез. докл. — Лубны, 1988. — С. 12—15; **Супруненко О.** Перший археолог Лубенщини //Червона Лубенщина. — 1988. — № 161. — 11 жовтня. — С. 3; Киевская старина. — 1891. — Т. XXXIII. — С. 313.
- ²⁸ **Шовкопляс І.Г.** Гінцівська палеолітична стоянка: (До 100-річчя її виявлення) //УІЖ. — 1971. — № 9. — С. 122.
- ²⁹ **Борисковский П.И.** Указ. работа. — С. 13.
- ³⁰ **Феофилактов К.М.** О местонахождении кремневых орудий человека вместе с костями мамонта в с. Гонцах на реке Удай, Лубенского уезда, Полтавской губернии //Труды III АС. — К., 1878. — Т. I. — С. 153—159.

- ³¹ **Каминский Ф.И.** Следы древнейшей эпохи каменного века по р. Суле и ее притокам //Тр. III АС. — К., 1878. — Т. I. — С. 147—152.
- ³² Там само. — С. 152.
- ³³ **Каминский Ф.И.** Дневник //НА ПКМ. — Од. зб. 03—144/2. — А. 8—9 зв.
- ³⁴ Материалы к оценке земель Полтавской губернии. Естественно-историческая часть: Отчет Полтавскому губернскому земству. Лубенский уезд. / Сост. **Левингсон-Лессинг Ф.Ю.** — СПб., 1889. — вып. II. — С. 9.
- ³⁵ **Ляпушкин И.И.** Днепровское Лесостепное Левобережье в эпоху железа. //МИА. — № 104. — М., Л.: Изд-во АН СССР, 1961. — С. 76—78; **Кулатова И.М.** Городище скіфського часу поблизу Клепачів //Тез. доп. і повід. другої Полтавської наук. конф. з історич. краєзнавства. — Полтава, 1991.
- ³⁶ НА ПКМ. — Од. зб. 03—144/2. — А. 1—5; **Супруненко А.Б.** Новые материалы о Ф.И.Каминском //Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Второй науч.-практ. семинар: / Тез. докл. и сообщ. — Полтава, 1989. — С. 104.
- ³⁷ НА ПКМ. — Од. зб. 03—144/2. — А. 5 зв.-7.
- ³⁸ Там само. — А. 7—8 зв.
- ³⁹ **Кулатова И.Н., Супруненко А.Б.** Отчет о разведках и раскопках на Полтавщине в 1988 г. //НА ІА НАНУ. — С. 29.
- ⁴⁰ Архів РАН. — Ф. 246, оп. 1. — Од. зб. 192.-А. 23—24; **Рудинський М.** Археологічні збірки Полтавського музею //Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава, 1928. — Т. I. — С. 56.
- ⁴¹ НА ПКМ. — Од. зб. 03—144/2. — А. 10—11 зв.
- ⁴² **Ванцак Б.С.** Е.Н.Скаржинская: от археологии до революции //Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Обл. науч.-практ. семинар: / Тез. докл. и сообщ. — Полтава, 1988. — С. 42—43.
- ⁴³ **Кулатова И.Н.** Памятники археологии территории г. Лубны //1000-летие города Лубны: Обл. науч.-практ. конф. (26—28 мая 1988 г.): Тез. докл. — Лубны, 1988. — С. 7—8.

- ⁴⁴ **Каминский Ф.И.** Раскопки в окрестностях Лубен //Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. — К., 1888. — Кн. 2. — Отд. I. — С. 218.
- ⁴⁵ **Ляскоронский В.Г.** Археологические раскопки близ г. Лубен... — С. 263—276; **Ляскоронский В.Г.** История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст. — Изд. 2-е. — К., 1903. — С. 73—74.
- ⁴⁶ **Супруненко О.** Перший археолог Лубенщини. — С. 3.
- ⁴⁷ **Чередниченко Н.Н.** О пивихинской культуре Днепровского Левобережья //Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Первый науч.-практ. семинар: / Тез. докл. и сообщ. — Полтава, 1988. — С. 22—23.
- ⁴⁸ **Махно Є.В.** Поховання на Замковій горі... — С. 185—187; НА ПКМ. — Од. зб. 03—144/2. — А. 14—15 зв.; **Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я.** Довідник з археології України. Полтавська область. — К.: Наук. думка, 1982. — С. 27, 68; Труды VIII АС. — М., 1897. — Т. IV. — С. 239, табл. LXXXI, 51; Каталог археологічного відділу Полтавського музею. — Рукопис //Фонди ПКМ. — Т. I. — С. 34—36.
- ⁴⁹ **Кулатова И.Н.** К вопросу о сарматских памятниках Полтавщины //Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. наук.-практ. семінар: / Тез. доп. — Полтава, 1990. — С. 145—146, рис. 17, 4.
- ⁵⁰ Каталог археологічного відділу Полтавського музею. — Т. I. — С. 35—36.
- ⁵¹ **Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я.** Вказ. праця. — С. 68.
- ⁵² **Супруненко О.Б. Ф.І.Камінський** — дослідник пам'яток археології Полтавщини //Археологія. — 1991. — № 3. — С. 69—75.
- ⁵³ Архів ПМК РАН. — Ф. 1, 1889. — Од. зб. 4. — А. 41—44.
- ⁵⁴ **Ильинская В.А.** Скифы Днепровского лесостепного Левобережья: (Курганы Посулья) — К.: Наук. думка, 1968. — С. 55.
- ⁵⁵ **Супруненко О.** На монастирській землі //Червона Лубенщина. — 1989. — № 5. — 7 січня. — С. 4.
- ⁵⁶ Архів ПМК РАН. — Ф. 1, 1889. — Од. зб. 4. — А. 50—51.
- ⁵⁷ **Ильинская В.А.** Указ. работа. — С. 55.

- ⁵⁸ **Супруненко А.Б.** Археологические исследования Полтавского краеведческого музея.: (к 100-летию со дня основания) //Археологические исследования на Полтавщине. — Полтава, 1990. — С. 11.
- ⁵⁹ **Щербаківський В.М.** Діяльність музеїв //ЗУНТ. — Полтава, 1919. — Вип. 1. — С. 96.
- ⁶⁰ **Супруненко О.** Кургани поряд з Мгарем //Червона Лубенщина. — 1990. — № 144. — 25 вересня. — С. 3.
- ⁶¹ Каталог археологічного відділу Полтавського музею. — Т. 1. — С. 28—65.
- ⁶² **Уваров А.С.** Археология России. Каменный период. — М., 1881. — Т. 1; Труды III АС. — К., 1878. — Т. 1; Киевская старина. — 1891. — Т. XXXIII. — С. 313—314.
- ⁶³ Воспоминания о Тарасе Шевченко. — К.: Дніпро, 1988. — С. 421, 423, 571.
- ⁶⁴ **Каминский Ф.** Еще щепотка на могилу Шевченка //Киевская старина. — 1885. — № 3. — С. 519—530.
- ⁶⁵ **Каминский Ф.** К материалам сообщенным Г.Савичем о «семилетних богатырях» //Киевская старина. — 1889. — Т. XXV. — С. 632—633.
- ⁶⁶ **Каминский Ф.И.** Дневник //НА ПКМ. — Од. зб. 03—144/2. — А. 12—13 зв.
- ⁶⁷ **Супруненко А.Б.** Новые материалы о Ф.И.Каминском. — С. 105.
- ⁶⁸ Указатель выставки при III Археологическом съезде... — Отд. I. — С. 7. — № 91.
- ⁶⁹ Там само. — С. 7. — №№ 92, 94—99.
- ⁷⁰ Там само. — №№ 93, 105—106.
- ⁷¹ Там само. — №№ 103, 104.
- ⁷² **Милованова Н.А.** Палеолит лесостепной зоны Левобережной Украины: история открытий и исследования //Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. наук.-практ. семінар: / Тез. доп. — Полтава, 1990. — С. 60; **Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я.** Вказ. праця. — С. 67; та ін.

- ⁷³ Указатель выставки при III Археологическом съезде... — Отд. III. — С. 42. — №№ 615—616.
- ⁷⁴ **Ванцак Б.С.** Лубенский краезнавичий музей і його історія. — С. 188.
- ⁷⁵ Там само. — С. 189—190: **Ванцак Б.С.** И.Я.Стеллецкий: археолог, историк, романтик //Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Второй науч.-практ. семинар: / Тез. докл. и сообщ. — Полтава, 1989. — С. 107.
- ⁷⁶ **Ванцак Б.** Заповіла народів //Україна. — 1987. — № 36. — С. 4; **Ванцак Б.С.** Е.Н.Скаржинская: от археологии до революции. — С. 42.
- ⁷⁷ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 53. — А. 24.
- ⁷⁸ **Горленко В.П.** Лубенский музей Е.Н.Скаржинской. //Оттиск из окт. кн. «Киевской старины» за 1890 г. — К., 1891. — С. 1—15.
- ⁷⁹ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 53. — А. 8—27.
- ⁸⁰ Там само. — А. 8, 22.
- ⁸¹ Там само. — Од. зб. 2. — А. 1—30 та сл.
- ⁸² Там само. — Од. зб. 69. — А. 3—4.
- ⁸³ Там само. — Од. зб. 69. — А. 5—6 зв.
- ⁸⁴ **Супруненко А.Б.** Археологические исследования Ф.И.Каминского в Нижнем Посулье. — С. 14.
- ⁸⁵ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 20. — А. 1.
- ⁸⁶ **Махно Є.В.** Поховання на Замковій горі... — С. 186.
- ⁸⁷ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 153. — А. 1, 2, 4; Киев-ская старина. — 1891. — Т. XXXIII. — С. 313.
- ⁸⁸ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 69. — А. 3—4; од. зб. 72. — А. 1, 2—2 зв.
- ⁸⁹ Там само. — Од. зб. 69. — А. 4, 7; од. зб. 85. — А. 1—1 зв.
- ⁹⁰ Там само. — Од. зб. 183. — А. 1.
- ⁹¹ Там само. — Од. зб. 69. — А. 3—8.
- ⁹² Там само. — А. 6.
- ⁹³ Там само. — А. 7—8; **Супруненко А.Б.** Археологические исследования Ф.И.Каминского в Нижнем Посулье. — С. 14.

- ⁹⁴ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 69. — А. 5—5 зв.; **Ляскоронський В.Г.** Археологические раскопки близ г. Лубен... — С. 268. — Табл. 1, рис. 1.
- ⁹⁵ **Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я.** Вказ. праця. — С. 16. — Табл. 3, рис. 15.
- ⁹⁶ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 69. — А. 3—4.
- ⁹⁷ **Каминский Ф.И.** Следы древнейшей эпохи каменного века по р. Суле... — С. 150.
- ⁹⁸ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 69. — А. 4—5; **Ляскоронський В.Г.** Археологические раскопки близ г. Лубен... — С. 277—278.
- ⁹⁹ Каталог археологічного відділу Полтавського музею. — Т. 1. — С. 39—40.
- ¹⁰⁰ Там само. — С. 31, 62; НА ПКМ. — Од. зб. 03—144/2. — А. 14, 16; ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 69. — А. 3 зв.
- ¹⁰¹ НА ПКМ. — Од. зб. 03—144/2. — А. 9 зв.-10, 15—15 зв.
- ¹⁰² Каталог археологічного відділу Полтавського музею. — Т. 1. — С. 34—35; **Махно Є.В.** Поховання на Замковій горі... — С. 186—187.
- ¹⁰³ Труды VIII АС. — Т. IV. — С. 238. — Табл. XXVIII-XXX.
- ¹⁰⁴ **Формозов А.А.** Страницы истории русской археологии. — М.: Наука, 1986. — С. 66—67.
- ¹⁰⁵ **Борисковский П.И.** Палеолит Украины. — С. 12, 14.
- ¹⁰⁶ Киевская старина. — 1891. — Т. XXXIII. — С. 314.
- ¹⁰⁷ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 69. — А. 9 зв.
- ¹⁰⁸ **Супруненко О.Б. Ф.І.Камінський** — дослідник пам'яток археології Полтавщини //Археологія. — 1991. — № 3. — С. 73—75.
- ¹⁰⁹ **Риженко Я.** Полтавський державний музей: Історичний огляд //Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава, 1928. — Т. 1. — С. 4, 5, 6.
- ¹¹⁰ **Супруненко А.Б.** Экспозиция по археологии Полтавщины: Путеводитель. — Полтава: Облполиграфиздат, 1988. — С. 4, 9, 14.
- ¹¹¹ Наша історія — в назвах вулиць //Червона Лубенщина. — 1989. — № 151. — 23 вересня. — С. 3.

¹¹² АЗ ПКМ. — Полтава, 1992. — Вип. 2. — 98 с. (збірник, присвячений пам'яті Ф.І.Камінського). Зі змісту: [Супруненко О.Б.] Першовідкривач українського палеоліту, археолог, музеєзнавець і педагог. — С. 3—8; Шовкопляс І.Г. Вдалий початок. — С. 10—14; Ротач П.П. Шевченкознавчий «гостинець» Ф.І.Камінського. — С. 15—19; Мокляк В.О. Книги із зібрання Ф.І.Камінського в Полтавському краєзнавчому музеї. — С. 20—22.

Федір Камінський (1845—1891): Наукова та епістолярна спадщина. /Укл. Пустовіт Т.П., Супруненко О.Б. — Полтава, 1992. — 180 с.

Дещо пізніше побачила світ перша з підготовлених статей про археолога ще 1988 року:

Супруненко Олександр. Перший дослідник палеоліту України //Краєзнавство. — К., 1994. — № 1—2 (30—31). — С. 12—14.

За останній час ім'я Ф.І.Камінського регулярно почало згадуватися у підручниках для вузів, популярній літературі, в чому бачимо і нашу скромну заслугу:

Чмихов М.О., Кравченко Н.М., Черняков І.Т. Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій. — К.: Либідь, 1992. — С. 31; Давня історія України: У двох книгах. /Толочко П.П., Козак Д.Н. та ін. — К.: Либідь, 1994. — Кн. 1. — С. 14; Старожитності Хоролу. /Гавриленко І.М., Кожевнікова О.М., Менчинський Д.А., Степанович С.П., Супруненко О.Б. та ін. — Полтава, 1994. — Препринт, вип. 4. — С. 5, 6.

Розділ третій

Засновниця Лубенського музею

- ¹ **Р-в В.** Музеи //Энциклопедический словарь. — Издатели Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. / Под ред. Арсеньева К.К., Петрушевского Ф.Ф. — СПб., 1897. — Т. XX. — С. 121.
- ² **Горленко В.П.** Лубенский музей Е.Н.Скаржинской //Киевская старина. — 1890. — № 10. — С. 123—134.

- ³ **Иконников В.С.** Опыт русской историографии. — К., 1891—1908. — Т. 1. — Кн. 2. — С. СССХV.
- ⁴ **Яворницький Д.** Доки б'ється серце. //Україна. — 1988. — № 1. — С. 14.
- ⁵ Серед основних: **Горленко В.П.** Вказ. праця. — С. 123—134; **Ляскоронский В.Г.** История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII столетия. — Изд. 2-е. — К., 1903. — С. 62, 63, 74 та слід.; Путеводитель по Естественно-Историческому музею Полтавского губернского земства. — Полтава, 1915. — С. 5, 6; Лубенский музей Е.Н.Скаржинской //Киевская старина. — 1901. — Т. 74. — С. 144—149.
- ⁶ **Мезенцева Г.Г.** Музеи Украины. — К.: Изд-во КГУ, 1959. — С. 15; **Ніколаєв В., Гаврилов М.** Центральний пролетарський Музей, його утворення, організація й завдання //Бюлетень Губернского відділу народної освіти Полтавщини. — Полтава, 1921. — Ч. 1—3. — С. 59—63; **Рудинський М.** Археологічні збірки Полтавського музею //Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава, 1928. — Т. 1. — С. 29-31; Український музей. — Збірник 1-й. — К., 1927. — С. 11.
- ⁷ **Калениченко Л.** Мистецтво писанки //НТЕ. — 1974. — № 4. — С. 73—75; **Риженко Я.** Полтавський державний музей: Історичний огляд //Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава, 1928. — Т. 1. — С. 29—30; **Супруненко А.Б.** Експозиція по археології Полтавщини: Путеводитель. — Полтава: Облполиграфиздат, 1988. — С. 3.
- ⁸ **Ванцак Б.** Заповіла народів //Україна. — 1987. — № 36. — С. 4; Античная керамика в собрании Полтавского краеведческого музея: Каталог выставки / Сост. **Супруненко А.Б.** — Полтава, 1987. — С. 3; **Ванцак Б.С.** Е.Н.Скаржинская: от археологии до революции //Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Обл. науч.-практ. семинар: / Тез. докл. и сообщ. — Полтава, 1988. — С. 42—43; **Скрипник Г.А.** Етнографічні музеї України: Становлення і розвиток. — К.: Наук. думка, 1989. — С. 30—32, 61; **Супруненко О.Б.** Археологічне зібрання К.М.Скаржинської //Археологія. — 1990. — № 4. — С. 98—107.

- ⁹ **Ванцак Б.С.** Усе віддано людям. — Рукопис //ДАПО. — Ф. 222, оп. 1. — Од. зб. 2655. — С. 3.
- ¹⁰ **Астряб М.Г.** Столетие Лубенского Высшего Начального училища (1814—1914 гг.) //Тр. ПУАК. — Полтава, 1914. — Вып. 11. — С. 166—167; Архів ПКМ. — Вих. № 351 від 29.07.1967 р. — А. 1; ЛМДА. — Ф. Ванцака Б.С. — Од. зб. 1. — А. 1.
- ¹¹ **Ванцак Б.** Заповіла народів. — С. 4.
- ¹² ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 69. — А. 6—6 зв.
- ¹³ **Ванцак Б.С.** Усе віддано людям. — С. 3—4.
- ¹⁴ Устав Лубенского Музея //ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 1. — А. 1—2; од. зб. 53. — А. 8.
- ¹⁵ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 1. — А. 1—1 зв.
- ¹⁶ **Горленко В.П.** Вказ. праця. — С. 124.
- ¹⁷ **Скрипник Г.А.** Етнографічні музеї України... — С. 31.
- ¹⁸ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 7. — А. 1.
- ¹⁹ Там само. — А. 1 зв.
- ²⁰ **Супруненко О.Б.** Археологічне зібрання К.М.Скаржинської. — С. 100.
- ²¹ **Зарецкий И.А.** Музей Е.Н.Скаржинской, подаренный Полтавскому земству //Полтавский вестник. — 1906. — №№ 1151, 1152. — С. 3.
- ²² **Дяченко Т.Н.** Музей Е.Н.Скаржинской //Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Второй обл. науч.-практ. семинар: / Тез. докл. и сообщ. — Полтава, 1989. — С. 109.
- ²³ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 10. — А. 1—11; од. зб. 72. — А. 1—2; од. зб. 133. — А. 2—23; од. зб. 162. — А. 1—2.
- ²⁴ За ініціативою К.М.Скаржинської та її коштом видані такі роботи: Описание коллекции народных писанок / Сост. **Кульжинский С.К.** — М., 1899; Программа для собирания народных писанок / Сост. **Кульжинский С.К.** — К., 1895; **Бочкарев К.П.** Очерки Лубенской старины. — М., 1901; та кілька робіт **К.В.Болсуновського.**
- ²⁵ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 17—210.
- ²⁶ Там само. — Од. зб. 2510. — А. 1.

- ²⁷ Там само. — Од. зб. 2511. — А. 1.
- ²⁸ **Павловский И.Ф.** К десятилетию Полтавской ученой Архивной Комиссии: Отчет со дня открытия с 26 октября 1903 г. по 26 окт. 1913 г. — Полтава: ПУАК, 1913. — С. 16.
- ²⁹ Цит. за.: **Ванцак Б.** Заповіла народів. — С. 4.
- ³⁰ **Ванцак Б.** К.М.Скаржинська і революція //АЗ ПКМ. — Полтава, 1992. — Вип. 2. — С. 38—40.
- ³¹ **Ванцак Б.С.** Е.Н.Скаржинская: от археологии до революции. — С. 33; ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 2655. — А. 4—6.
- ³² ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 11. — А. 1—1 зв.
- ³³ Лубенский естественно-исторический музей г-жи Скаржинской //Киевская старина. — 1903. — Т. 83. — Декабрь. — С. 158.
- ³⁴ Лубенский украинский музей //Киевская старина. — 1903. — Т. 82. — Сентябрь. — С. 126.
- ³⁵ Полтавские губернские ведомости. — 1903. — № 62. — 20 августа.
- ³⁶ **Павловский И.Ф.** Полтавцы иерархи, государственные и общественные деятели и благодетели. — Полтава: ПУАК, 1914. — С. 255; **Риженко Я.** Полтавський державний музей: Історичний огляд. — С. 4—5.
- ³⁷ Отчет о Естественно-Историческом Музее Полтавского губернского земства за 1906 год. — Полтава, 1907. — С. 1—4.
- ³⁸ **Супруненко О.Б.** Археологічне зібрання К.М.Скаржинської. — С. 103.
- ³⁹ **Скрипник Г.А.** Етнографічні музеї України... — С. 31; ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 15. — А. 1—309.
- ⁴⁰ ДАРФ. — Ф. ДП-ОВ, оп. 1906 г. — Од. зб. 115. — Т. 21. — А. 71.
- ⁴¹ Там само. — А. 73—73 зв.
- ⁴² Там само. — А. 31.
- ⁴³ **Ванцак Б.С.** К.М.Скаржинська і революція. — С. 78.
- ⁴⁴ ДАРФ. — Ф. ДП-ОВ, оп. 1906 г. — Од. зб. 115. — Т. 21. — А. 73—74.
- ⁴⁵ Там само. — А. 73, 73 зв.

- ⁴⁶ Там само.
- ⁴⁷ Там само. — Т. 20. — А. 125—125 зв.
- ⁴⁸ ЛМДА. — Фонд Ванцака Б.С. — Од. зб. 2. — А. 25. зв.; **Ванцак Б.С.** Заповіла народів. — С. 74.
- ⁴⁹ **Ванцак Б.С.** Е.Н.Скаржинская: от археологии до революции. — С. 43.
- ⁵⁰ За рубежом. — 1909. — Давос, Изд-во: За рубежом / Е.Скаржинской. — 1910. — №№ 1, 2—3.
- ⁵¹ ДАРФ. — Ф. ДП-ОВ, оп. 1906 г. — Од. зб. 115. — Т. 21. — А. 165—165 зв.
- ⁵² **Ванцак Б.С.** Е.Н.Скаржинская: от археологии до революции. — С. 43; **Ленінська Зоря.** — Лубни. — 1978. — 5 та 7 січня.
- ⁵³ ЦДАВОВ України. — Ф. 348, оп. 1. — Од. зб. 144. — А. 136.
- ⁵⁴ ЛМДА. — Фонд Ванцака Б.С. — Од. зб. 2. — А. 26.
- ⁵⁵ **Ванцак Б.С.** К.М.Скаржинська і революція. — С. 77.
- ⁵⁶ **Супруненко А.Б.** Археологические исследования Ф.И.Каминского в Нижнем Посулье //1000-летие г. Лубен: Обл. науч.-практ. конф.: / Тез. докл. — Лубны, 1988. — С. 12—15.
- ⁵⁷ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 141. — А. 1—2.
- ⁵⁸ Там само. — Од. зб. 1. — А. 2—2 зв.
- ⁵⁹ Там само. — Од. зб. 69. — А. 6—6 зв.
- ⁶⁰ Там само. — Од. зб. 53. — А. 24; од. зб. 69. — А. 5—6.
- ⁶¹ **Зарецкий И.А.** Музей Е.Н.Скаржинской, подаренный Полтавскому земству //Полтавский вестник. — 1906. — № 1152. — С. 4.
- ⁶² **Рудинський М.** Археологічні збірки Полтавського музею. — С. 31, прим.
- ⁶³ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 7. — А. 1.
- ⁶⁴ Там само. — Од. зб. 85. — А. 1.
- ⁶⁵ **Супруненко А.Б.** Новые материалы о Ф.И.Каминском //Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Второй обл. науч.-практ. семинар: / Тез. докл. и сообщ. — Полтава, 1989. — С. 104—105.

- ⁶⁶ Каминский Ф.И. Следы древнейшей эпохи каменного века по р. Суле и ее притокам //Труды III АС. — К., 1878. — Т. 1. — С. 150—152.
- ⁶⁷ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 1106. — А. 1; од. зб. 1109. — А. 1; од. зб. 1110. — А. 1.
- ⁶⁸ Там само. — Од. зб. 6. — А. 1.
- ⁶⁹ Там само. — Од. зб. 1. — А. 27—120; од. зб. 36. — А. 1—22; од. зб. 168. — А. 1—196.
- ⁷⁰ Античная керамика в собрании Полтавского краеведческого музея... — С. 26; Архів ІМК РАН. — Ф. 1, 1899 г. — Од. зб. 275.
- ⁷¹ Супруненко А.Б. Археологические исследования Ф.И.Каминского в Нижнем Посулье. — С. 13.
- ⁷² Ляскоронский В.Г. Археологические раскопки близ г. Лубен, Полтавской г., в урочище Лысая Гора //Киевская старина. — 1892. — Т. 39. — С. 263—265.
- ⁷³ Кулатова И.Н. Памятники археологии территории г. Лубен. //1000-летие г.Лубны: Обл. науч.-практ. конф.: / Тез. докл. и сообщ. — Лубны, 1988. — С. 7.
- ⁷⁴ Ляскоронский В.Г. Указ. работа. — С. 1—2, прим. 1. Возможно, що ці записи були передані В.Г.Ляскоронському, який добре знав Ф.І.Камінського.
- ⁷⁵ Борисковський П.И. Палеолит Украины //МИА. — № 40. — М., Л.: Изд-во АН СССР, 1953. — С. 306; Каталог археологічного відділу Полтавського музею. — Рукопис //Фонди ПКМ. — Т. 1. — С. 3—5.
- ⁷⁶ НА ПКМ. — Од. зб. 03—144/3. — А. 1—2.
- ⁷⁷ Там само. — Од. зб. 03—144/2. — А. 1—23 (18—40).
- ⁷⁸ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 2. — А. 1—112.
- ⁷⁹ Каталог археологічного відділу... — Т. 1. — С. 2—8. — №№ 1—100.
- ⁸⁰ Там само. — С. 14. — № 137.
- ⁸¹ Памятники материальной культуры древней и средневековой Полтавщины: Каталог выставки. /Гороховский Е.Л., Кулатова И.Н. и др. — Полтава, 1985. — С. 7. — № 9.

- ⁸² Каталог археологічного відділу... — С. 11—13, 17—33. — №№ 117—135, 153—263.
- ⁸³ **Каминский Ф.И.** Дневник //НА ПКМ. — Од. зб. 03—144/2. — А. 14—15 зв.
- ⁸⁴ Каталог археологічного відділу... — С. 38—41, 53—54, 55. — №№ 279—298, 362—369, 375—378.
- ⁸⁵ Там само. — С. 57—58. — №№ 383—390; Лубенский музей Е.Н.Скаржинской //Киевская старина. — 1901. — № 12. — С. 206.
- ⁸⁶ Каталог археологічного відділу... — Т. 1. — С. 8, 9, 16, 17. — №№ 101—105, 107, 108, 146, 151, 152.
- ⁸⁷ Там само. — С. 8, 39. — №№ 103, 282.
- ⁸⁸ Там само. — С. 8, 10, 15, 43—44, 98. — №№ 106, 112, 114, 139—140, 310—318, 691.
- ⁸⁹ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 19. — А. 1.
- ⁹⁰ Античная керамика в собрании Полтавского... музея. — С. 3, 5—26.
- ⁹¹ **Суруненко А.Б.** Памятники древнеегипетского искусства в собрании Полтавского краеведческого музея: Каталог выставки. — Полтава, 1986. — С. 3, 20, 46, 58—60.
- ⁹² **Рудинський М.** Археологічні збірки Полтавського музею. — С. 29.
- ⁹³ Там само.
- ⁹⁴ Каталог археологічного відділу... — Т. 1. — С. 1—8, 11—13, 17—38.
- ⁹⁵ **Махно Є.В.** Поховання на Замковій горі в Лубнах: (Розкопки Ф.Камінського 1881 р.) //Археологія. — 1965. — Т. XVIII. — С. 187, прим.
- ⁹⁶ Описание коллекции народных писанок. Лубенский музей Е.Н.Скаржинской / Сост. **Кульжинский С.К.** — М., 1899; **Кульжинський С.К., Щербаківський В.М.** Основні елементи орнаментативної української писанки та їхнє походження. — Прага, 1925.
- ⁹⁷ **Скрипник Г.А.** Етнографічні музеї України... — С. 31.

- ⁹⁸ **Горленко В.П.** Лубенский музей Е.Н.Скаржинской //Отд. оттиск из октябр. кн. «Киевской старины» за 1890 г. — К., 1891. — С. 12.
- ⁹⁹ Там само. — С. 10.
- ¹⁰⁰ Там само. — С. 10—11.
- ¹⁰¹ Там само. — С. 11; Полтавський краєзнавчий музей: Путівник. — Вид. 2-ге. — Харків: Прапор, 1989. — С. 43.
- ¹⁰² **Спаський І.Г.** Дукати і дукачі України: Іст.- нумізмат. дослідження. — К.: Наук. думка, 1970. — 167 с.
- ¹⁰³ **Горленко В.П.** Указ. работа. — С. 13.
- ¹⁰⁴ Там само.
- ¹⁰⁵ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 10. — А. 11.
- ¹⁰⁶ Лубенский музей Е.Н.Скаржинской //Киевская старина. — 1901. — № 12. — С. 207; **Данченко Л.** Народна кераміка Середнього Подніпров'я. — К.: Мистецтво, 1974. — С. 44, 46.
- ¹⁰⁷ Лубенский музей Е.Н.Скаржинской. — С. 207—208.
- ¹⁰⁸ **Риженко Я.** Збірки з історії, етнографії, мистецтва та промисловості //Збірник, присвячений 35-річчю Музею. — Полтава, 1928. — Т. 1. — С. 111. — Рис. 55.
- ¹⁰⁹ Лубенский музей Е.Н.Скаржинской. — С. 208; **Горленко В.П.** Указ. работа. — С. 8—9.
- ¹¹⁰ Лубенский музей Е.Н.Скаржинской. — С. 208.
- ¹¹¹ **Горленко В.П.** Указ. работа. — С. 10.
- ¹¹² Там само. — С. 5.
- ¹¹³ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 36. — А. 1, 20, 21 та ін.
- ^{113a} **Горленко В.П.** Указ. работа. — С. 5—6.
- ¹¹⁴ **Горленко В.П.** Указ. работа. — С. 6—7; **Ульяновский В.И.** Уникальные старопечатные книги и документы из Лубенского музея Е.Н.Скаржинской //Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Второй обл. науч.-практ. семинар: / Тез. докл. и сообщ. — Полтава, 1989. — С. 111—112.
- ¹¹⁵ Там само. — С. 112.
- ¹¹⁶ Там само.; **Горленко В.П.** Указ. работа. — С. 6—7.
- ¹¹⁷ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 594—595. — А. 1.

- ¹¹⁸ Там само. — Од. зб. 766.
- ¹¹⁹ Там само. — Од. зб. 2. — А. 61 зв.
- ¹²⁰ Там само. — Од. зб. 770.
- ¹²¹ Там само. — Од. зб. 884.
- ¹²² Там само. — Од. зб. 591.
- ¹²³ Там само. — Од. зб. 2. — А. 60; од. зб. 458.
- ¹²⁴ Там само. — Од. зб. 768—769.
- ¹²⁵ Там само. — Од. зб. 323. — А. 1—2.
- ¹²⁶ Державний архів Полтавської області: Путівник. — Харків: Кн. вид-во, 1959. — С. 36.
- ¹²⁷ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 2. — А. 67.
- ¹²⁸ **Горленко В.П.** Указ. работа. — С. 6.
- ¹²⁹ **Добровольська О.** Сорок «купчих крепостей» Яблунівського сотника: (До історії панського землеволодіння на Полтавщині в XVIII ст.) //Зап. Полтавського інституту соціального виховання за 1929—30 ак. рік. — Полтава, 1930. — Т. V. — С. 89—94.
- ¹³⁰ Державний архів Полтавської області: Путівник. — С. 36-37.
- ¹³¹ **Астряб М.Г.** Опись документов, поступивших в музей Е.Н.Скаржинской в 1857—1900 гг. //ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 2656. — 137 а.
- ¹³² ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 15.
- ¹³³ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 1. — А. 1—2.
- ¹³⁴ **Супруненко О.Б.** Археологічне зібрання К.М.Скаржинської. — С. 104.
- ¹³⁵ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 13. — А. 8—10, 18, 25, 33; од. зб. 153. — А. 2.
- ¹³⁶ Там само. — Од. зб. 2655. — А. 7.
- ¹³⁷ **Рудинський М.** Археологічні збірки Полтавського музею. — С. 31, прим.
- ¹³⁸ Каталог собрания археологических и исторических древностей Екатерины Николаевны Скаржинской / Сост. **Зосимович А.П.** — Под ред. Антоновича В.Б. — Рукопись. — 1891—1892 гг. //ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 2. — А. 1—125.

- ¹³⁹ Рудинський М. Вказ. праця. — С. 31, прим. 1.
- ¹⁴⁰ Лубенський музей Е.Н.Скаржинської //Киевская старина. — 1901. — Т. 74. — С. 148; Супруненко О.Б. Археологічне зібрання К.М.Скаржинської. — С. 105.
- ¹⁴¹ Каталог археологічного відділу... — Т. 1. — С. 1—63.
- ¹⁴² Супруненко А.Б. Археологические исследования Ф.И.Каминского... — С. 14.
- ¹⁴³ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 133. — А. 1, 4; од. зб. 10. — А. 1—11; од. зб. 20. — А. 1—2; од. зб. 23. — А. 1—2; од. зб. 2513. — А. 1.
- ¹⁴⁴ Там само. — Од. зб. 72. — А. 2—2 зв., 4.
- ¹⁴⁵ Там само. — А. 1.
- ¹⁴⁶ Труды VIII АС. — М., 1897. — Т. IV. — Табл. 78—82.
- ¹⁴⁷ Там само. — С. 238—239.
- ¹⁴⁸ Ляскоронский В.Г. Археологические раскопки близ г. Лубен... — С. 263—280, план, табл. I—III.
- ¹⁴⁹ Щербаківський В. Провідник по археологічному відділу Полтавського Народного Музея з коротким описом передісторичного життя на Полтавщині. — Полтава, 1919. — С. 1; Щербаківський В. Розкопки палеолітичного селища в с. Гінцях, Лубенського повіту в 1914 і 1915 р.: Попереднє звідомлення //ЗУНТ. — Полтава, 1919. — Вип. 1. — С. 61.
- ¹⁵⁰ Рудинський М. Вказ. праця. — С. 29—62.
- ¹⁵¹ Ильинская В.А. Скифы Днепровского лесостепного Левобережья: (Курганы Посулья). — К.: Наук. думка, 1968. — С. 20, 55, рис. 44, табл. 47, 18—21; Махно Є.В. Поховання на Замковій горі в Лубнах: (Розкопки Ф.Камінського 1891 р.) //Археологія. — 1965. — Т. XVIII. — С. 185—189; Мокляк В.О. Меч з Посулля //Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. наук.-практ. семінар: / Тез. доп. — Полтава, 1990. — С. 162—163. — Рис. 21.
- ¹⁵² ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 10. — А. 1—11.
- ¹⁵³ Там само. — Од. зб. 162. — А. 1—2.
- ¹⁵⁴ Там само. — Од. зб. 11. — А. 1—1 зв.; Полтавские губернские ведомости. — 1903. — № 62. — 20 августа.

- ¹⁵⁵ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 20. — А. 1—3; од. зб. 23. — А. 1; од. зб. 31. — А. 1 та од. зб. 170. — А. 1—4; од. зб. 32. — А. 1 та од. зб. 172. — А. 1—2; од. зб. 36. — А. 1—34; од. зб. 168. — А. 1—232; од. зб. 53. — А. 1—30; од. зб. 63. — А. 1 та од. зб. 178. — А. 3—6; од. зб. 92. — А. 1—3; од. зб. 162. — А. 1; од. зб. 125. — А. 1; од. зб. 127. — А. 1—2; од. зб. 133. — А. 1—4; од. зб. 141. — А. 1—4; од. зб. 58. — А. 1—2; од. зб. 24. — А. 1—2.
- ¹⁵⁶ Там само. — Од. зб. 18. — А. 1; **Супруненко О.Б.** Археологічне зібрання К.М.Скаржинської. — С. 106.
- ¹⁵⁷ Отчет о Естественнo-Историческом музее Полтавского губернского земства за 1906 год. — Полтава, 1907. — С. 1—4.
- ¹⁵⁸ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 15. — А. 1—309; **Николаев В.Ф.** К истории Полтавского краеведческого музея. — Рукопись. — 1963. //НА ПКМ. — Од. зб. 11—10(2273-п/р). — С. 2.
- ¹⁵⁹ **Зарецкий И.А.** Музей Е.Н.Скаржинской, подаренный Полтавскому земству //Полтавский вестник. — 1906. — № 1152. — С. 3.
- ¹⁶⁰ ДАПО. — Ф. 222. — Од. зб. 15. — А. 18; Каталог археологічного відділу... — Т. 1. — С. 1—167. — №№ 1-1068.
- ¹⁶¹ Отчет о Естественнo-историческом музее Полтавского губернского земства за 1913 год. — Полтава, 1915. — С. 4—6.
- ¹⁶² План губернского города Полтавы. — Полтава, 1909. — 1а.
- ^{162a} Отчет Полтавской губернской земской управы за 1911 год. — Полтава, 1912. — Вып. 1. — С. 126.
- ¹⁶³ **Николаев В.Ф.** Из истории Полтавского краеведческого музея: Воспоминания. / Под. ред. Супруненко А.Б. — Полтава, 1991. — С. 8—24.
- ¹⁶⁴ **Рудинський М.** Вказ. праця. — С. 29.
- ¹⁶⁵ **Кулатова И.Н., Супруненко А.Б.** М.Я.Рудинский и Полтавский краеведческий музей //Обл. науч.-практ. конф., посвящ. 100-летию со дня рожд. М.Я.Рудинського: / Тез. докл. и сообщ. — Полтава, 1987. — С. 10.
- ¹⁶⁶ **Гавриленко М.І.** До історії археологічного відділу Полтавського... музею //НА ІА АН УРСР. — Ф. 10. — Од. зб. 68. — А. 3 зв; опубл.: ПАЗ. — Полтава: Полт. літератор, 1993. — Ч. 1. — С. 9—16.

- ¹⁶⁷ **Махно Е.В.** О некоторых фактах из истории исследования прошлого Полтавщины //Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Обл. науч.-практ. семинар: / Тез. докл. и сообщ. — Полтава, 1988. — С. 45, прим.
- ¹⁶⁸ НА ПКМ. — Од. зб. 11—399. — А. 13; од зб. 11—503. — А. 2; Фонди ПКМ. — Акт от 29.7.1948 р.
- ¹⁶⁹ НА ПКМ. — Од. зб. 11—503. — А. 2; **Гавриленко М.І.** Вказ. праця. — А. 3—3 зв.
- ¹⁷⁰ **Супруненко О.** Колекція, опалена війною //Соціалістична культура. — 1987. — № 5. — С. 15.
- ^{170a} Отчет о Естественнo-историческом музее Полтавского губернского земства за 1908 год. — Полтава, 1909. — С. 4.
- ¹⁷¹ ДАПО. — Ф. 222. — 2647 од. зб.; Государственный архив Полтавской области: Путеводитель / Сост. **Висич Е.П.** и др. — Изд. 2-е. — К.: ГАУ УССР, 1982. — С. 189—191.
- ¹⁷² **Ульяновский В.И.** Уникальные старопечатные книги и документы из Лубенского музея Е.Н.Скаржинской. — С. 112.
- ¹⁷³ **Риженко Я.** Полтавський державний музей: Історичний огляд. — С. 4—6.
- ¹⁷⁴ **Ванцак Б.** Відлуння імен та епох //Ленінська Зоря. — Лубни. 1988. — № 123. — 3 серпня. — С. 3.
- ¹⁷⁵ Георгій Нарбут: Альбом / Авт.-упорядн. Білецький П.О. — К.: Мистецтво, 1983. — С. 12, 13.
- ¹⁷⁶ **Дяченко Т.Н.** Музей Е.Н.Скаржинской. — С. 110—111.
- ¹⁷⁷ **Супруненко О.Б.** Археологічне зібрання К.М.Скаржинської. — С. 103—104.
- ¹⁷⁸ **Ванцак Б.С.** Лубни: Путівник. — Харків: Прапор, 1988. — С. 119; Полтавський краєзнавчий музей: Путівник. — Вид. 2-ге. — Харків: Прапор, 1989. — С. 3; **Ванцак Б.С.** Лубни: Буклет. — Лубни, 1990. — 2 с.; **Супруненко О.Б.** Археологічне зібрання К.М.Скаржинської //Тез. доп. і повід. першої Полтавської наук. конф. з історичного краєзнавства. — Полтава, 1989. — С. 116—117; **Супруненко О.Б.** Від редактора //100-річчя Полтавського краєзнавчого музею. — Полтава, 1991. — Част. II. — С. 3—4; та ряд ін.

- ¹⁷⁹ **Ульяновский В.И.** Уникальные старопечатные книги и документы из Лубенского музея Е.Н.Скаржинской. — С. 113-114; **Його ж.** Корпус покажчиків архівних матеріалів з історії середніх віків на Україні //Українська археографія: сучасний стан і перспективи розвитку: / Тез. доп. респ. наради, грудень 1988 р. — К., 1988. — С. 208.
- ¹⁸⁰ АЗ ПКМ. — Полтава, 1992. — Вип. 2: зі змісту: **Ханко В.М.** Мистецька спадщина у музеї Катерини Скаржинської. — С. 23—29; **Ванцак Б.С.** Скаржинська і революція. — С. 38—40; **Мокляк В.О.** Українські старожитності в зібранні К.М.Скаржинської. — С. 41—44.

Розділ четвертий Полум'яний скарбошукач

- ¹ ЛМДА. — Ф. 62, оп. 1. — Од. зб. 23. — А. 2.
- ² ЛКМ. — Інв. № 2792.
- ³ ЛМДА. — Ф. 62, оп. 1. — Од. зб. 23. — А. 3.
- ⁴ Червона Лубенщина. — 1989. — 1 квітня. — С. 4.
- ⁵ Там само.
- ⁶ ЛМДА. — Ф. 62, оп. 1. — Од. зб. 23. — А. 4.
- ⁷ ЛКМ. — Інв. № 3233.
- ⁸ Там само. — Інв. № 3237.
- ⁹ Неделя. — М., 1963. — 20 янв. — С. 6.

Після написання нарису побачили світ праці: **Ванцак Б.С.** И.Я.Стеллецкий: археолог, историк, романтик //Охрана и исследование памятников археологии Полтавщины: Второй обл. науч.-практ. семинар: / Тез. докл. и сообщ. — Полтава, 1989. — С. 106—108; **Амосов А.А.** Слово о Великом искомом //Стеллецкий И.Я. Мертвые книги в московском тайнике. — М.: Моск. рабочий, 1993. — С. 243—268; **Белоусова Т.** От составителя //Там само. — С. 3—16; ряд газетних публікацій в Москві та Лубнах.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АЗ ПКМ	Археологічний збірник Полтавського краєзнавчого музею
Архів ПКМ	Архів (поточний) Полтавського краєзнавчого музею
АС	Археологический съезд
ГАУ УССР	Главное архивное управление УССР
ДАПО	Державний архів Полтавської області
ДАРФ	Державний архів Російської Федерації
ЗУНТ	Записки Українського наукового Товариства охорони й дослідження пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині
ІМК РАН	Інститут історії матеріальної культури Російської Академії Наук
КГУ	Киевский государственный университет
ЛКМ	Лубенський краєзнавчий музей
ЛМДА	Лубенський міський державний архів
МИА	Материалы и исследования по археологии СССР
НА ІА НАНУ	Науковий архів Інституту археології Національної Академії Наук України
НА ПКМ	Науковий архів Полтавського краєзнавчого музею
НТЕ	Народна творчість та етнографія
ПАЗ	Полтавський археологічний збірник
ПКМ	Полтавський краєзнавчий музей
ПУАК	Полтавская ученая архивная комиссия
РАН	Российская Академия Наук
УІЖ	Український історичний журнал
ЦДАВО України	Центральний державний архів вищих органів влади і управління України
ЦНБ НАН України	Центральна Наукова Бібліотека Національної Академії Наук України ім. В.І.Вернадського.

ПРО АВТОРІВ

Борис Сидорович ВАНЦАК

Народився в Лубнах 1929 р. Закінчив Лубенський лісний технікум і факультет журналістики Київського державного університету. Працював зав. відділом редакції газети «Лубенщина», пенсіонер. Заслужений журналіст України, відомий краєзнавець, літератор. Автор серії краєзнавчих видань, серед яких «Шляхами батьків», «Главная удача жизни», «Помиловання не прошу», «Лубни: Путівник», навчального посібника «Рідний край», низки наукових та енциклопедичних статей, численних публікацій у часописах.

Олександр Борисович СУПРУНЕНКО

Народився в Полтаві 1957 р. Закінчив історичний факультет Полтавського державного педінституту ім. В.Г.Короленка. Працював заступником директора з наукової частини Полтавського краєзнавчого музею, з 1993 р. — директор Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації. Археолог, історіограф. Автор понад 400 наукових та публіцистичних робіт з історії археології, археології, краєзнавства та музейництва.

ОГЛАВ

Передмова.....	3
Розділ 1. СЕНСАЦІЯ ГІНЦІВСЬКОЇ СТОЯНКИ:	
Григорій Степанович Кир'яков	5
Розділ 2. СЕРЕД ПЕРШИХ АРХЕОЛОГІВ УКРАЇНИ:	
Федір Іванович Камінський	17
Розділ 3. ЗАСНОВНИЦЯ ЛУБЕНСЬКОГО МУЗЕЮ:	
Катерина Миколаївна Скаржинська	41
Розділ 4. ПОЛУМ'ЯНИЙ СКАРБОШУКАЧ:	
Гнат Якович Стеллецький	71
Розділ 5. МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ.....	83
Із спогадів А.Д.Бутовського про рід Райзерів.....	84
Список співробітників та кореспондентів Лубенського музею К.М.Скаржинської (1889 р.)	85
Із листа К.М.Скаржинської літературознавцеві М.І.Петрову (1891 р.).....	86
Лист В.В.Тарновського до К.М.Скаржинської (1891р.).....	87
Лист секретаря... Імператриці Марії Федорівни (1894 р.)	88
Лист Київського відділу Попереднього Комітету по організації XI Археологічного з'їзду в Києві (1898 р.).....	89
Об'ява про видання «Очерков Лубенской старины» (1901 р.)	91
З листа Д.І.Багалія до К.М.Скаржинської (1901 р.).....	92
«Устав Лубенского музея им. Ек. Ник. Скаржинской» (1904—1905 рр.).....	93
Лист мелітопольських скарбошукачів до К.М.Скаржинської (1905 р.)	96
З донесень начальника Полтавського жандармського управління до Департаменту поліції про К.М.Скаржинську (1913 р.)	97
Із донесення начальника Полтавського губернського жандармського управління директорові Департаменту поліції з приводу дочки К.М.Скаржинської — О.М.Климової (1916 р.)	99
Зі статті Ф.Ернста «Георгій Нарбут: Життя і творчість» (1925 р.)	100

Про розгляд заяви К.М.Скаржинської з приводу зменшення її персональної пенсії (1925 р.)	101
Лист К.М.Скаржинської до Г.І.Петровського (1929 р.).....	102
З відповіді Лубенського окрвиконкому К.М.Скаржинській (1929 р.)	102
Листування з приводу розкопок Г.Я.Стеллецького (1918 р.) .	103
Лист Г.Я.Стеллецького до відділу праці Лубнокрвиконкому (1920 р.)	104
Із листа М.М.Павлова-Сильванського А.Ю.Кримському (1920 р.)	105
Лист Г.Я.Стеллецького до Лубповітвиконкому (1922 р.)....	106
Неопублікований вірш Ганни Супруненко (поч. 1900-х рр.).	107
ЛІТЕРАТУРА, ПРИМІТКИ	108
Розділ 1.....	108
Розділ 2.....	112
Розділ 3.....	119
Розділ 4.....	131
Список скорочень	132
Про авторів	133
Оглав.....	134

Наукове видання

**ВАНЦАК Борис Сидорович
СУПРУНЕНКО Олександр Борисович**

**ПОДВИЖНИКИ УКРАЇНСЬКОГО МУЗЕЙНИЦТВА:
Григорій Кир'яков, Федір Камінський,
Катерина Скаржинська, Гнат Стеллецький**

**Редактор І.М.Кулатова.
Коректори Б.І.Золотницький, Т.Ф.Курочка.
Комп'ютерний набір А.О.Протопопов.
Комп'ютерна верстка С.В.Хорєв.**

Підписано до друку 05.05.95 р. Формат 60x84/16.
Папір технічний білий. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 9,6. Тираж 1000 прим. Замовлення №
Ціна вільна.

